

Виолета Николовска

**СОВРЕМЕНИТЕ ТЕОРИИ ЗА
РЕЧЕНИЦАТА И МАКЕДОНСКАТА
РЕЧЕНИЦА**

УДК 81'367
811.163.3'367

Вовед

Темата на овој труд е прилично широка: широк е поимот „реченица“, широк е поимот „теорија за реченицата“, а широко може да се разбере и поимот „современа теорија за реченицата“. Да не ја споменуваме посебно и синтагмата „македонската реченица“. Значи, една ваква тема нужно претпоставува некакви ограничувања. Ограничувањата се, во две насоки, од субјективен карактер. Прво, субјективна е проценката за тоа кои синтаксички теории ќе ги земеме како репрезенти на современите синтаксички теории и, второ, како ограничување од субјективен карактер ја сметаме и неможноста дадени синтаксички теории да бидат обработени поради, на прво место, временска ограниченост (и просторна – во рамките на еден труд), поради јазична бариера, достапност (или потешка достапност) на информации и литература и сл. Во воведов, ќе се обидеме да ги исцртаме рамките на она што го опфаќаме со овој труд.

Ќе започнеме со поимот „реченица“. „На прашањето што е реченица, до денес нема единствен одговор, туку ги има неколку, а сите меѓу себе се разликуваат; не само граматичарите не се сложиле еднакво да ја дефинираат реченицата, туку не се сложиле ни филозофите“ (R. Simeon, II, 1969: 255). Најраните дефиниции на реченицата ги наоѓаме уште во античко време. Аристотел (според М. Ivić, 1983: 14–15) ја дефинира реченицата како спој на гласовни комплекси со самостојна, одредена смисла, но при тоа и секој негов составен дел исто така значи нешто сам за себе. Разбирливо, Аристотел ја поврзува реченицата со теоријата на расудување и при тоа централно место му дава на прашањето за предикативноста. Предикацијата, според Аристотел, се состои во соединувањето или разделувањето на два поима. Основата на предикацијата е во глаголот „сум“. Примерот *Човекој оди*, се разгледува всушност како логички суд: *Човекој е во состојба на одење*. Аристотеловата теорија за судовите и предикацијата важи за класична во историјата на логиката. Функцијата на предикат му се припишува на глаголот (кој единствен се одликува со актуализираност). Предикати, според Аристотел, не се само глаголите, туку може да бидат сите зборови со кои се соопштува нешто за именките. Ова размислување на Аристотел е во согласност со учењето на

Платон. Платон (според J. Lyons, 1968: 10–12) експлицитно разликува (само) именки од глаголи, при што содржината на овие термини во неговото учење не е идентична со содржината што им ја придаваме ние денес. Според Платон, именките се зборови што во реченицата може да функционираат како субјекти на предикацијата, а глаголите се зборови што може да изразуваат акција или квалитет што се прирекува¹. Двете главни граматички класи, значи, се дефинираат на логичка основа: како конституенти на една пропозиција, и, на тој начин, оние класи што денес ги именуваме како глаголи и придавки влегуваат во иста класа. Аристотел ја задржува Платоновата дистинкција именки vs глаголи, но кон нив придодава уште една различна класа: сврзници – зборови што не се членови на овие две граматички класи.

Она што денес се нарекува традиционална граматика (со корени во Античка Грција) е всушност граматиката на александриската школа. Таканаречената „менталистичка“ дефиниција на реченицата, што ја среќаваме кај авторот на најстарата зачувана грчка граматика, Дионисиос Тракс, и до денешен ден се среќава во учебниците по граматика: реченицата се смета за спој на зборови што изразува завршена мисла².

Во лингвистиката, на почетокот на триесеттите години на дваесеттиот век се среќаваат преку 160, а на почетокот на осумдесеттите над 200 дефиниции за реченицата. Холандскиот синтаксичар А. В. де Грот, во триесеттите години од дваесеттиот век, на пример, „менталистичката“, александриска дефиниција на реченицата ја заменува со „физичка“: реченицата ја дефинира како јазична единица чиишто составни елементи (зборовите) се обединети со интонација во една изговорна целина.

„Многу е неверојатно дека, кога и да е, ќе има 'најдобра' дефиниција на термин како што е реченицата. Ние мораме да паметиме дека вредноста на термините како овој е многу детерминирана од начинот на кој ние ги користиме во нашата анализа на јазикот. 'Реченица' се однесува на определени аспекти на јазикот, а не на некои други. Во многу голема мера, од дефиницијата зависи каде точно треба да се повлече граничната линија помеѓу она што ја конституира реченицата и она што не ја конституира... Во еден модел, да речеме, може да биде направена дистинкција помеѓу 'реченица' и

¹ Руската синтаксичарка Г. А. Золотова, во својот „Синтаксички речник“ (в. Г. А. Золотова, 1988), зборувајќи за функциите на синтаксемите (најмалите синтаксички единици) како компоненти на реченицата, разликува четири позиции во кои тие може да се јават. Првите две се всушност позициите за именки и глаголи во учењето на Платон и Аристотел: 1) компонента што е предидирана (за која нешто се прирекува) и 2) компонента што предидира (прирекува); другите две се: распространител на реченицата и полупредикативен осложнител на реченицата. Синтаксичката теорија на Г. А. Золотова пошироко ќе биде изложена во третиот дел од овој труд.

² Претставниците на александриската школа (Аполониос Дисколос) ги одредуваат и рамките на синтаксичките проучувања: синтаксата треба да се занимава со правилата на поврзување на зборовите во реченицата.

’клауза’³; друг модел може да одлучи да не зборува воопшто за клаузи, упатувајќи на нив како на типови реченица; трет можеби ќе се обиде без терминот ’реченица’, наместо тоа ќе зборува за ’исказ’, или некој друг ваков поим. Кој било од овие пристапи може да биде драгоцен придонес и, ако доволно се развие, може да даде едно организирано објаснување на граматичките појави што ќе биде сеопфатно, конзистентно и интуитивно задоволувачко. Како и да е, веројатно досега е јасно дека ни една граматичка теорија ги нема достигнато овие цели, па така, ние сме во можност да зборуваме за проценување на заслугите и слабостите на различните граматички предлози само во најшироки рамки. Идеално, ние можеме одвај да го чекаме денот кога мерилата за вреднување ќе ни дозволат да ги процениме становиштата на различните граматички теории – или, поточно да ги процениме различните дефиниции на термин како што е ’реченицата’. Во меѓувреме, можеме само да бараме експлицитност во користењето на терминот и да се помачиме да ја разбереме секоја дефиниција во светлина на теоријата како целина, од која таа претставува дел“ (D. Crystal, 1971: 200–201).

Во следниве редови ќе се обидеме да проследиме како некои лингвистички (синтаксички) школи ја разбираат реченицата (како што ќе може да се види, во некои теории реченицата експлицитно не се дефинира, туку нејзиното разбирање произлегува од општите теориски рамки во кои се разгледува јазикот како целина). Прегледот ќе го започнеме со структуралистичкиот метод (теориски пристап), и тоа најпрвин во Европа, започнувајќи од неговиот основач, Фердинанд де Сосир.

Во Сосировиот методолошки пристап кон лингвистичките изучувања, клучно е разликувањето јазик (*langue*), сфатен како апстрактен (граматички) систем, од говор (*parole*), сфатен како „извршна страна на јазикот“, конкретна реализација, остварување на тој (граматички) систем. Она што е важно и интересно (за нас) е тоа што во *parole*, според Де Сосир (в. Dž. Kaler, 1980: 34 и неговите упатувања на Сосировиот *Course de linguistique générale*), влегуваат и комбинациите со помош на кои говорниот субјект го искористува јазичниот кодекс за да ја изрази својата лична мисла и психофизичкиот механизам што му овозможува да ги реализира тие комбинации. „Во чинот *parole* говорителот ги бира и ги комбинира елементите на јазичниот систем и им дава на тие облици конкретна фонска и психолошка манифестација во вид на звуци и значења... Ако комбинирањето на јазичните елементи спаѓа во *parole*, тогаш синтаксичките правила имаат двосмислен статус. Да се земе *la langue* за систем форми, а *parole* за комбинирање и реализација на тие форми, не е баш исто што и да се земе *langue* за јазична способност, а *parole* за примена на таа способност, бидејќи способноста го вклучува и знаењето како елементите да се комбинираат, правилата на комбинирање. Подоцнежната дистинкција помеѓу *langue* како систем и *parole* како реализација е пофундаментална, како

³ англ. sentence vs clause.

кај Сосир така и во сосировската традиција. Меѓутоа, овде не е битно да се одреди што е специфично за *parole*, со оглед на тоа што, како што објаснува Сосир, основната и стратешка функција на дистинкцијата помеѓу *langue* и *parole* е да се издвои предметот на јазично истражување. *La langue*, тврдеше Сосир, мора да биде примарно интересирање за лингвистот. Анализирајќи еден јазик, тој не настојува да ги опише говорните чинови, туку да ги утврди единиците и правилата на комбинирање што го сочинуваат јазичниот систем. *La langue*, или јазичниот систем, е кохерентен предмет што може да се анализира; 'тоа е систем знаци во кој единствено е битен спојот на мислата и акустичката слика' (*Opšta*, 24; *Cours*, 32). Кога го проучува јазикот како систем знаци, човекот се обидува да ги идентификува неговите основни обележја – оние елементи што се клучни за означувачката функција на јазикот или, со други зборови, елементите што се функционални во рамките на системот по тоа што создаваат знаци разликувајќи ги меѓу себе“ (Dž. Kaler, 1980: 34–35). Значи, сега како клучно прашање се поставува прашањето за статусот на реченицата како јазична единица: дали таа има системски карактер или е добиена со комбинирање на јазичните единици што имаат системски карактер (што, според Де Сосир, веќе би спаѓало во *parole*). „На синтаксичко ниво, Сосировите сфаќања за тоа што спаѓа во *langue*, а што во *parole*, се понејасни, понеодлучни и спорни. Тој речениците ги разбира како производ на индивидуален избор, па оттука ги третира како случаи што спаѓаат во *parole*, а не како ентитети од *la langue*. Поскоро би рекле дека тој пропуштил да направи разлика помеѓу самите реченици како граматички облици и исказите со кои речениците се реализираат во говорот, но проблемот е подлабок. Утврдените идиоматски изрази, допушта тој, прават дел од јазичниот систем, па дури и 'речениците и групите зборови изградени по правилни обрасци', но изгледа дека не успева да согледа до каде може да се протега поимот 'правилен образец' и заклучува дека на ниво на синтагматските комбинации 'нема јасно одредени граници помеѓу фактите на јазикот [*la langue*], обележјата на колективна употреба, и фактите на живиот говор [*parole*], што зависи од индивидуалната слобода' (*Opšta*, 148; *Cours*, 173). Поради пропустот со кој во јазичниот систем не ги вклучува речениците, Сосировата концепција на синтаксата изгледа исклучително слаба. Јазикот претставува повеќе од систем меѓусебно поврзани единици; односите што го сочинуваат претставуваат систем правила, и Ноам Чомски ја истакнува токму таа страна кога Сосировите *langue* и *parole* ги заменува со својот концепт *компетенција* и *перформанса*. *Компетенцијата* е фундаментален систем правила со кои некој говорител овладеал, и да се опише компетенцијата значи јазикот да се расчлени на неговите елементи и нивните правила на комбинирање. 'Разбирливо', пишува Чомски, 'описот на суштинската компетенција што го пружа граматиката не треба да се меша со описот на стварната перформанса, како што Де Сосир нагласи со толкава луцидност'. Но Сосир, продолжува тој, во суштина го сфаќа *langue* како инвентар знаци со свои граматички својства,

то ест, инвентар елементи како зборови, утврдени изрази, а можеби и извесни ограничени типови на синтагми. На тој начин никако не беше во состојба да се фати во костец со рекурзивните процеси што лежат во основата на градењето на реченицата, и се чини дека тој градењето на реченицата го сфаќа како нешто што спаѓа во *parole*, а не во *langue*, во слободно и доброволно создавање, а не во системски правила. Во неговата шема нема место за 'градителство водено од правила', што е вклучено во обичното секојдневно користење на јазикот" (преземено од N. Chomsky, 1964: 23, во: Dž. Kaler, 1980: 99–100)⁴.

Во подоцнежниот развој на структуралистичкиот метод, Сосировите дилеми и нејасности на синтаксички план се надминати и реченицата се смета како единица на јазикот.

Една од најпознатите структуралистички школи со функционален признак секако е прашката лингвистичка школа. Посебно на синтаксичкиот пристап (на претставник, и тоа прилично репрезентативен и активен) на оваа школа ќе се осврнеме во вториот дел од овој труд; овде ќе се обидеме само, повикувајќи се на студијата во која Ф. Данеш (в. F. Daneš, 1991a) го објаснува разликувањето на потсистеми или нивоа во јазичниот систем, да го прикажеме и докажеме разбирањето на реченицата како единица (на синтаксичкото ниво) на јазичниот систем, на *langue*. Определувајќи го поимот „јазично ниво“ (стратум) како поим со релативски карактер⁵, Ф. Данеш ја дефинира реченицата (единица на синтаксичкото ниво) како јазична единица што претставува функционална рамка за употребата на зороформите и, истовремено, конструкциско средство за супрасентенцијалните единици (параграфот, поглавјето, дискурсот). Според Ф. Данеш, оваа лингвистичка единица се јавува како прва во хиерархискиот стратален систем (систем на јазични нивоа, потсистеми) на единици што функционира директно како единица на комуникацијата, појавувајќи се во конкретните комуникативни акти во вид на (минимален) исказ. Реченичното ниво (sentence-stratum: SS) покажува, на определен начин, лиминален (граничен) карактер. Ова ниво ја содржи граничната линија помеѓу подисказните единици (sub-utterance units) и исказните единици (utterance units), при што за исказни единици се сметаат реченицата, параграфот, поглавјето, дискурсот. Лиминалниот карактер на

⁴ Посебно на разликувањето компетенција vs перформанса во структуралистичкиот пристап на Н. Чомски, како и на кореспонденциите и разликите меѓу концептите „компетенција vs перформанса“ и „јазик vs говор“ (кај Де Сосир), ќе се задржиме во четвртиот дел од овој труд, насловен како „Генеративна граматика“.

⁵ „...Јазичните нивоа не се меѓусебно независни и постојат само во однос на даден јазичен систем, 'во' него; тие се определени само со нивната позиција во него, со нивниот однос со другите нивоа на дадениот систем (што произлегува од релативската природа на кој било систем). Нивоата во даден систем откриваат двојно лице: во однос на повисокото ниво (или нивоа), пониското ниво се јавува како домен на негови (нивни) конструкциски средства, а истовремено, во однос на пониското ниво (нивоа) како домен на неговото (нивното) функционално назначување“ (F. Daneš, 1991a: 25).

реченичното ниво се огледува и во тоа што инвентарскиот аспект на јазичниот систем (за разлика од неговиот т.н. аспект на „правила и модели“) се губи кај реченицата. Иако, како што вели Ф. Данеш, некои лингвисти можат да тврдат дека дури и потенцијалниот неограничен збир реченици на еден јазик спаѓаат во инвентарот функционални системски единици, повеќето лингвисти неограничениот збир реченици ќе ги третираат или како појава на *parole* (како што тоа го прави В. Матезиус), или пак ќе им припишат специјален статус помеѓу *parole* и *langue* (Ф. Данеш тука го приведува терминот „јазик“ кај Н. Чомски, со кој се именува нешто различено и од компетенцијата и од перформансата). Во споменатава статија, Ф. Данеш навестува и можност за востановување на ниво над синтаксичкото ниво на јазикот: супрасентенцијално (хиперсинтаксичко), и покрај тоа што (нај)голем број граматичари за највисока единица на јазичниот систем ја сметаат реченицата. Како аргумент за ова го приведува фактот дека може да се откријат правила што управуваат со конструирањето на текстот, како и фактот дека има системски релации помеѓу речениците што го сочинуваат параграфот или другите текстуални единици. Овие регуларности, според Ф. Данеш, се, барем делумно, лингвистички по карактер (без оглед на тоа дали се/биле нарекувани „граматички“ или не). Исто како и реченицата, и единиците на супрасентенцијалното ниво на јазикот тешко би можеле да се разгледуваат како компоненти на инвентарот системски средства на изразите (повеќе би можеле да се разгледуваат од аспект на правилата и моделите за нивно образување, по кои и може да се идентификуваат и претстават). Супрасентенцијалното ниво на јазикот, според Ф. Данеш, би било надвор/над јазичниот систем сфатен во сосировска смисла⁶.

Сметаме дека би било интересно да приведеме и како Ф. Данеш ги прикажува становиштата за реченицата на другите структуралисти, пред сè на Де Сосир, В. Метезиус и Н. Чомски. Како илустрација на становиштето на Де Сосир, Ф. Данеш ја приведува следнава констатација: „...речениците спаѓаат во јазик онолку колку што реченичните модели се вклучени во кодот“. Како што може да се види, оваа интерпретација на Де Сосир, преземена од Р. Гodel⁷, се разликува од интерпретацијата на Де Сосир од страна на Џ. Калер што погоре ја приведевме. Овде становиштето за реченицата на Де Сосир е идентично со општоприфатеното структуралистичко становиште⁸. Слично (дури и малку поконзистентно) е становиштето на В. Матезиус: во јазикот имаме реченица

⁶ Она што Ф. Данеш го навестува е всушност предмет на интересирање на застапниците на текстуалната граматика (пр. Т. А. Ван Дијк, В. Дреслер, Џ. Петефи). Би сакале да споменеме и дека споменатава студија на Ф. Данеш всушност содржи идеи, за прв пат формулирани во заеднички труд со К. Хаусенблас од 1969, презентирани на Конференцијата за лингвистички нивоа во Москва 1967, како и во F. Daneš, 1971. Овие идеи Ф. Данеш ги разработува и во друга студија, в. F. Daneš, 1991b.

⁷ R. Godel, 1966.

⁸ Ова веројатно е и разбирливо, со оглед на тоа што лингвистиката сепак не располага со оригинален труд во кој Де Сосир би ја образложил својата јазична теорија.

како апстрактен модел, додека во говорот имаме реченица како конкретен исказ. Според Ф. Данеш, разликата помеѓу пристапот (кон системскиот статус на реченицата) на Де Сосир и на Н. Чомски е во тоа што Н. Чомски воведува еден нејасен концепт на „јазик“, различен од концептот на „компетенција“=„langue“. Всушност, терминот „реченица“ во теоријата на Н. Чомски, без посебна дефиниција⁹, прв пат се среќава во дефиницијата за јазик: јазикот се смета за множество реченици. Употребата на терминот „јазик“ во трудовите на Н. Чомски, според Ф. Данеш, е неконсеквентна. Во термините „усвојување на јазикот“, „креативен аспект на јазикот“, терминот „јазик“ треба да биде разбран во смисла на компетенција/langue (којашто се сфаќа како систем правила што се во основата на системот генеративни процеси на говорителот/слушателот). Инаку, Н. Чомски ја отфрла концепцијата за јазична компетенција што би содржела меморизиран инвентар на речениците. Понатаму, Н. Чомски ја дефинира генеративната граматика (што треба да ја изрази компетенцијата на говорителот на јазикот) како систем правила што на речениците им назначуваат структурни описи, односно кога се вели дека граматиката генерира реченица (на еден јазик) со определен структурен опис, се мисли дека граматиката на таа реченица ѝ назначува структурен опис. „Значи, очигледно е дека речениците не припаѓаат ниту на компетенцијата (сооднесена од страна на Н. Чомски со Сосировиот langue), ниту на генеративната граматика, ниту (како единици на јазикот) на перформансата, со оглед на тоа што таа (перформансата) е замислена како ’актуелна употреба на јазикот во конкретни ситуации‘“ (земајќи ги предвид следниве напомени: 1. во случајов, терминот „јазик“ е сфатен како „компетенција“; 2. „генеративна граматика“ не смее да се помеша со „актуелна употреба на јазикот од страна на говорителот – слушателот“; F. Daneš, 1991a: 37). Според Ф. Данеш, произлегува дека разликата помеѓу двата пристапи кон системскиот статус на реченицата (оној на Де Сосир и оној на Н. Чомски) е во фактот што „Чомски воведо некаков несигурен концепт на ’јазик‘, различен од концептот на ’компетенција – langue‘“ (F. Daneš, 1991a: 37).

Директниот Сосиров следбеник (и негов ученик, приредувач на неговиот „Курс по општа лингвистика“, заедно со А. Сеше) Ш. Баји, прифаќајќи ја методолошката дистинкција јазик vs говор, се интересира и за функцијата на јазичните единици. Ш. Баји застапува теорија на бинаризам (в. М. Ivić, 1983: 111). Според него, односите во синтагмите се бинарни: се засновуваат на врски помеѓу два реченични члена. Интересно е тоа што како синтагма, Ш. Баји ја разбира секоја двојна врска на зборовите, па и самата реченица.

⁹ Проценувајќи според јазичната (синтаксичка) теорија што ја застапува Н. Чомски, лично мислење на авторот на овој труд е дека неговото разбирање за (дефиницијата на) реченицата се засновува на дистрибуционалистичката дефиниција на Л. Блумфилд.

Функционален структуралистички пристап кон јазикот застапува и А. Мартине. Без да навлегуваме посебно во неговата јазична теорија (позната по анализата на јазикот во вид на т.н. „двојна артикулација“), преку еден цитат (А. Martinet, 1982: 85), ќе се обидеме (иако фрагментарно) да прикажеме како тој ја дефинира реченицата: „...како исказ чии (сите) елементи се врзуваат покрај еден единствен предикат или покрај повеќе координирани предикати...“. Читајќи ја вака дефиницијата, би помислиле дека во неа не се опфатени зависносложените реченици, т.е. исказите чии елементи се врзуваат покрај предикати во субординативен однос. Одговорот на А. Мартине е: „Зависните (субординирани) монеме во предикативна форма (јадра на 'зависните реченици') не би можеле да се изедначат со правите предикати, затоа што им недостасува својство на немаргиналност и независност, што го сметаме за карактеристично обележје на предикатот. Ги означуваме како предикатоиди (фр. *prédicatoïdes*)“ (А. Martinet, 1982: 85).

Како претставници на американскиот структурализам (во прилично различен вид од европскиот) се сметаат дистрибуционалистите и генеративните граматичари (барем во времето на појавувањето на генеративната граматика, востановена како метод од страна на Н. Чомски). Дистрибуционалистите ја дефинираат реченицата во тесна врска со методот што го застапуваат (тука мислиме на методот на изнаоѓање на т.н. непосредни конституенти: делови од исказот што смисловно, а со тоа и граматички, непосредно се врзани едни со други): реченица е онаа граматичка категорија што не влегува во составот на ниедна друга граматичка категорија. Дистрибуционалистичката (Блумфилдова) дефиниција за реченицата ја наведува и Џ. Лајонс во својот „Вовед во теориската лингвистика“ (J. Lyons, 1968), со следново експлицирање на нејзината содржина: „Реченицата е граматичка единица помеѓу чии конституентски делови може да се востановат дистрибуциски ограничувања и зависности, но самата таа не може да биде ставена во никаква дистрибуциска класа. Ова е еднакво на тврдењето дека поимот за дистрибуција, што се засновува на можноста за супституција, едноставно е неприменлив на речениците“ (J. Lyons, 1968: 172–173). Оваа дефиниција всушност ја определува реченицата како најголема (највисока) единица во јазичниот систем (за европскиот структурализам: в. F. Daneš, 1991a: 36), односно во граматичката дескрипција (за американскиот структурализам: в. J. Lyons, 1968: 172). Сметаме дека токму оваа, дистрибуционалистичка дефиниција на реченицата беше широко прифатена во американската лингвистика, барем во оној правец на лингвистички проучувања што се оквалификувани како „формален пристап кон универзалната граматика“.

Становиштето за реченицата како највисока единица во јазичниот систем (граматичката дескрипција), застапниците на текстуалната лингвистика, кои текстот го сметаат како своевидна синтаксичка единица и се трудат да ги опишат начините на кои се остварува семантичката кохезија на

текстот (дури и преку востановување на /нов/ теориски концепт на „длабинска макроструктура“), веројатно ќе го сметаат барем за дискутабилно. Сличен би бил и ставот на Ф. Данеш, кој, како што видовме, дури и се застапува за востановување на супрасентенцијално јазично ниво (предмет на текст-лингвистиката што треба да ги утврди моделите и правилата на текст-конструкциите¹⁰).

Ако дистрибуционалистичката дефиниција на реченицата ја наречеме (условно) структурална, на некој начин формална, тогаш, една друга, и денес многу широко прифатена дефиниција на реченицата би можеле да ја наречеме функционална или семантичка¹¹. Според оваа дефиниција, реченицата ја дефинира/твори/идентификува предикацијата (во лична глаголска форма). „Вредноста на термин како што е 'реченицата' во голема мера се одредува по начинот на којшто се употребува во анализата на јазикот. Ако веќе треба да се даде дефиниција, изгледа дека најдобро е да се повикаме на најкарактеристичната особина на реченицата – односот помеѓу субјектот и предикатот. Во тој случај, реченицата би ја дефинирале како низа зборови над кои доминира односот на предикација“ (О. Мишеска-Томиќ, 1995: 103). Реченицата е „искaz кој всушност се состои од предикат, обично глаголски, а кој може да биде и именски (...) проследен обично од субјектот и деловите што се однесуваат на едниот и на другиот; двочлен (дводелен) синтаксички комплекс во кој потполно одредено се изразуваат два главни дела или члена (субјект и предикат) или пак, во посложените случаи, збир субјекти и збир предикати“ (R. Simeon, 1969: 255–259).

Иако кај некои автори, застапници на дадени синтаксички методи, реченицата не е експлицитно дефинирана, како што вели О. Мишеска-Томиќ, вредноста на термин како што е „реченицата“ се одредува по начинот на

¹⁰ Иако не зборува за поголеми единици на граматичката анализа од речениците, Џ. Лајонс, сепак, забележува дека понекогаш се забележуваат некакви дистрибуциски зависности и надвор од рамките на една реченица. Сепак, тој нив ги толкува на поинаков начин: преку воведување на поимот „деривирани реченици“ со помош на секундарни граматички правила, пр. *He'll be here in a moment* [Тој ќе биде овде за моменти] – ова се смета за „деривирана реченица“ во која именката *John/the milkman* [Џон/млекарот] е заменета со соодветната лична замена за 3.л. еднина; или преку разликувањето на две значења на терминот „реченица“: 1. како граматичка единица (апстрактен поим) во чии рамки лингвистот ги објаснува дистрибуциските односи во текстот (во текстот на Џ. Лајонс терминот „utterance“ се користи и со значење на текст како сегмент од зборувањето или пишувањето) и 2. „реченица“ како сегмент од говорот/пишаниот текст. Кореспонденцијата помеѓу реченицата како граматичка единица и таквиот сегмент од говорот понекогаш може да се согледа, а понекогаш е помалку јасна. Според Џ. Лајонс, дистрибуциските односи често се протегаат преку границите на ваквите сегменти искази што вообичаено се сметаат за реченици. Според него, реченица е она што е поограничено, поапстрактно од овие сегменти (како илустрација, Џ. Лајонс се повикува на Сосировото разликување јазик /единици на јазикот/ vs говор /факти на говорот/. Уште додава дека лингвистиката ги опишува инстанците на parole преку востановувањето на langue и преку сооднесувањето со него /со langue/ на наједноставен начин.)(в. J. Lyons, 1968: 173–174, 176).

¹¹ Овие определби на дефинициите за реченицата би требало да бидат разбрани многу условно и широко.

којшто се употребува во анализата. Така, сметаме дека во семантички и функционално (ако не во сите тогаш барем во повеќето од нив) ориентираните синтаксички пристапи, централна карактеристика на реченицата (како јазична единица) е предикативноста. Како илустрација ќе приведеме (дел од) гледишта(та) на застапници на семантички ориентирана синтакса (полската школа на семантичка синтакса, преку З. Тополињска /1995/) и функционално ориентирана синтакса (во рамките на функционалниот пристап кон универзалната граматика – граматиката на улоги и референции: В. А. Фоли и Р. Д. Ван Велин /1984/):

„Речениците претставуваат основна синтаксичка форма на исказите. А исказот, т.е. минималното јазично коминике, задолжително – по наше мислење – ги содржи следниве семантички компоненти: – главен (надреден, доминантен) предикат, т.е. релација чие постоење е предмет на соодветната комуникација, – аргументи имплицирани (т.е. задолжително барани) од страна на главниот предикат, т.е. термини на релацијата, што ги посочуваат поврзаните со неа делови од светот, – информација што временски ја детерминира (определува) релацијата (темпорална детерминација), – информација што просторно ја детерминира релацијата (локална детерминација), – информација за ставот на говорителот спрема вистинитоста (усогласеноста со фактите) на соопштуваните содржини (модална информација), – информација за ситуационата, прагматичка мотивираност на коминикето, т.е. прагматичка информација“ (З. Тополињска, 1995: 5).

„Без оглед на типот на дискурс што се разгледува, клаузите¹² што го конституираат дискурсот се конструирани околу предикации што се состојат од предикат и негови аргументи“. „Еден од најосновните проблеми во анализата на клаузалната структура е карактеризацијата на предикатите и семантичките односи што се востановуваат помеѓу нив и нивните аргументи... Декомпонирани предикатски структури¹³ обезбедуваат основа за опис на семантичките (или тематските, според Грубер) односи што се воспоставуваат помеѓу еден предикат и неговите аргументи. Така, односите како агенс, пациенс, тема или локатив не се независни, примитивни релации што се назначени арбитрарно на глаголите, туку поскоро тоа се релации што се изведени од семантичката структура на самите предикати“ (V. A. Foley, R. D. Van Valin, Jr., 1984: 27).

Една ваква развојна линија во дефинирањето на реченицата можеме да забележиме и во нашата лингвистичка средина, почнувајќи од првата

¹² Го употребивме терминот „клауза“, а не „реченица“, бидејќи во граматиката на улоги и референции (RRG: Role and Reference Grammar) со семантички базирана теорија на нерелативна синтаксичка структура (слоевидна клаузална структура), се врши разликување sentence vs clause, кое е во врска токму со слоевите во синтаксичката структура (R. D. Van Valin Jr., 1993: 12–16).

¹³ Станува збор за лексичка декомпозиција на предикатите до едно множество примитивни предикати и оператори (оператори што ја модификуваат акцијата или настанот без референција на учесниците, како што е на пример видот, т.е. аспектот кај глаголите).

македонска граматика, завршувајќи со последните научни студии што обработуваат синтаксичка проблематика¹⁴.

Дефиницијата на реченицата во првата македонска граматика, изработена од К. Кепески, е онаа што ја оквалификувавме како традиционална, александриска, „менталистичка“: „Во граматиката секоја искажана или напишана мисла се вика реченица“ (К. Кепески, 1946: 10). За одбележување е и тоа што К. Кепески уште тогаш ја има истакнато тесната врска помеѓу морфологијата и синтаксата: „Делот од синтаксата за значењето на зборовите, облиците и нивната употреба изнесена е порано, бидејќи тоа е во тесна врска едно со друго“ (К. Кепески, 1946: 67). Триесетина години подоцна, во „Грамматиката на македонскиот литературен јазик за училиштата за средно образование“ (К. Кепески, 1975: 144–145), истиот автор наведува четири дефиниции за реченицата: 1. заснована на „логичка теорија“ (дефиницијата на Дионисиос Тракс): „Реченицата е збор или збир од зборови кои се така подредени што даваат една завршена мисла“, и уште една дефиниција која во основа го има логичкиот пристап: „Реченицата е суд искажан со зборови“; 2. дефиниција заснована на „формално-граматичка теорија“: „Реченицата е мисла искажана со помош на определен глагол“; 3. според авторот, најраспространета и најраширена дефиниција: „Реченицата е граматички оформена според законите на даден јазик целосна единка на речта која се јавува како главно средство за оформување, изразување и соопштување на мислата“; 4. дефиниција, карактеристична, до неодамна, за македонските граматики: „Реченицата е збир од зборови кои се така подредени што даваат една завршена мисла. Тоа е најмала граматички оформена јазична единка која искажува завршена мисла“.

Кај Р. Паноска (д-р Р. Паноска, 1980: 122–123), дефинициите на реченицата (меѓу другото и според „логичко-граматичкото“ и „формално-граматичкото“ сфаќање) се модифицирани. „Логичко-граматичката дефиниција“ на Р. Паноска во основа ја има предикативната врска: „...некоја јазична целост е реченица, ако со неа се изразува врска меѓу два поима од кои еден господари (субјектот), а со вториот нешто му се припишува на првиот (прирокот). Субјектот е основа на реченицата, нејзин главен член на кој сите други членови му се потчинети. Суштината на ова сфаќање се сведува на присутноста на двата главни члена во реченицата, т.е. на подметот и прирокот. Отсуството на едниот член доведува до исказ, а не до потполна реченица“¹⁵.

¹⁴ Би сакале да напоменеме дека ги земаме предвид само определбите на реченицата во официјалните учебници (предуниверзитетски и универзитетски). Надвор од нашето разгледување секако ќе останат низа научни синтаксички студии (македонистички и компаративни) работени во нашава средина и по различни методи. Синтаксата на „Македонските дијалекти во Егејска Македонија“, од З. Тополињска, според методот на анализа, ја разгледуваме во рамките на полската школа на семантичка синтакса.

¹⁵ Иако во оваа дефиниција е предимензионирана улогата на субјектот во реченицата (за сметка на прирокот, член кој навистина е основа на реченицата, нејзин конститутивен член), интересно е разликувањето исказ vs (потполна) реченица. Ова разликување всушност би можеле да го

Интерпретациите на формално-граматичкото сфаќање на реченицата на Р. Паноска и К. Кепески се блиски. Според Р. Паноска: „Од ова становиште реченицата се посматра само од формална страна, т.е. дали има лична глаголска форма (*Ние чииџаме весник*), независно од содржината што се изразува со реченицата“. На крајот, Р. Паноска ја дефинира реченицата како „збор или група зборови организирани според граматичките законитости на определен јазик која е целосна комуникативна единица. Реченицата е организирана според граматичките законитости во таа смисла што се остварува како своевидно единство на граматичкиот состав, интонацијата и редот на зборовите“.

Дефинирањето на реченицата во синтаксичките студии од поново време е поконзистентно и попрецизно, и во согласност со современите текови на синтаксичките истражувања. Според Л. Минова-Ѓуркова (Л. Минова-Ѓуркова, 1994: 98–99): „Реченицата претставува централна синтаксичка единица. Нејзин основен белег е предикативната врска, предикативноста, која е сврзана со глаголот во лична форма – нејзиниот конститутивен елемент. Според ова, реченицата можеме да ја наречеме предикативна синтаксичка единица со едно (предикативно) јадро, кое може да биде составено од една личноглаголска форма, или пак од две такви форми што оформуваат еден прирок, дополнувајќи се меѓу себе“. „Реченицата е организирана според синтаксичката шема на даден јазик и со еден лексички показател на предикативноста – личноглаголска форма – прирок (предикат) како свој конститутивен член. Реализираната (изговорена или напишана) реченица е конкретна творба и му припаѓа на јазичниот текст, а нејзиното значење се базира врз симболизирање типични процеси од дејствителноста, сфатени конкретно, во рамките на времето и просторот. Самата структура на реченицата, односно синтаксичката шема – му припаѓа на јазикот како апстрактен систем од знаци“. Значи и Л. Минова-Ѓуркова, како и некои веќе споменати лингвисти, разликува реченица, како конкретна творба, vs синтаксичка шема, единица што му припаѓа на јазикот како апстрактен систем од знаци. Според Л. Минова-Ѓуркова, реченицата е предодредена да дава релативно самостојна информација. Според тоа, како реченици се разбираат и оние искази чии синтаксички шеми (поради контекстот или говорната ситуација) не се целосно реализирани, и оние реченици кои од аспект на содржината не изразуваат мисли или судови, туку на пример чувства, чудење и сл. Како карактеристики на реченицата, Л. Минова-Ѓуркова ги наведува: интонацијата, граматичката структура (организирана според правилата што важат за конкретниот јазик), модалноста и функционалната реченична перспектива. Истата авторка, на друго место (С. Бојковска и др., 1997: 142), наведува дефиниција во која, исто така, централното место му припаѓа на

сфатиме како разликување исказ (единица на parole) vs реченица (единица на langue), нешто слично на разликувањето реченица, во смисла сегмент од говорот/пишаниот текст vs реченица, како апстрактен поим (за што веќе зборувавме, в. J. Lyons, 1968: 176).

предикатот, а се споменуваат и другите реченични членови што одговараат на семантичките улоги: агенс, пациенс и адресат, како и периферните реченични членови (прилошките определби за време, начин и сл.): „Реченицата (проста и проширена) е синтаксичка единица што содржи глагол во лична форма – прирок, а покрај него и други, најчесто именски делови, со кои се одговара на прашањата: *кој* *џо* *извршил* или *џо* *врши* *дејствието* *изразено во глаголската форма?* *кој* *е* *вршил* *на* *тоа* *дејство?* *кому* *му* *е* *вршено* *тоа* *дејство?* *каде* *се* *случува?* *кога?* *како?* *зошто?* итн.“

На почетокот на осумдесеттите години од дваесеттиот век, Д. Кристал (D. Crystal, 1971: 79–80) има напишано: „Дури и термините што се земаат за основни, како 'вокал', 'силаба', 'именка' и 'реченица', имаат мноштво дефиниции; и опасно е да се претпостави дека вашиот специфичен поглед на терминот ќе му биде јасен, без објаснување, на вашиот аудиториум... Граматиката е една област каде што противаргументот 'Па сè зависи од тоа што подразбираш под...' е особено вообичаен. Меѓутоа, засегнати се сите гранки од лингвистиката; и опасноста од нејасност станува дури потешко согледлива, а со тоа и поопасна, кога употребените термини површински воопшто не изгледа дека се технички¹⁶... Отсуството на стандардизација секако е проблем – и тоа што една општоприфатена терминологија сè уште не е развиена е јасен знак за незрелоста на лингвистиката“. Меѓутоа, неполни три децении подоцна, потребата да се дава посебна дефиниција за реченицата е сè помала. „Вредноста на термин како што е 'реченицата' во голема мера се одредува по начинот на којшто тој се употребува во анализата на јазикот“¹⁷. Ова особено доаѓа до израз во теориите во кои: реченицата се анализира на различни нивоа (еден ваков пристап ќе биде разгледан во вториот дел од овој труд); се зборува за претставувања на реченицата на различни нивоа (во генеративната граматика: површинска и длабинска структура, логичка форма); се зборува за слоевидна (семантички заснована) реченична структура (во граматиката на улоги и референции, в. R. D. Van Valin, Jr., 1993); итн. Се забележува, во големиот број синтаксички теории, дека централно место заема предикатот (како семантичка категорија), предикативниот израз/личната глаголска форма (како формална категорија); односно, најголемиот број синтаксички теории се занимаваат со предикацијата; со валентноста на глаголот/со интенцијата на глаголот¹⁸, со предикатско-

¹⁶ Како пример, Д. Кристал ги наведува термините „ситуација“ и „карактеристика“, коишто во еден систем на лингвистички концепти заземаат специфично место, со значење што секако се разликува од нивното секојдневно значење.

¹⁷ Веќе цитираната, O. Mišeska-Tomić, 1995: 103.

¹⁸ Анализа на синтаксичките можности на македонскиот глагол, базирани на неговата интенција (својство на глаголот „да бара во својата актуализација како предикат, врз основа на својот семантички полнеж, едни или други соучесници и да остварува со нив едни или други функционално-семантички и синтаксички односи и врски...“), ни дава *Интенцијално-синтаксичкиот речник на македонските глаголи* (Институт за македонски јазик „Крсте

аргументската структура. Можеби, во контекст на погоре приведените тврдења на Д. Кристал, едно вакво, на некој начин доближување, усогласување во доменот (на барем централната тема) на синтаксичките истражувања (иако при мноштво различни методи), сепак, зборува за извесен степен на зрелост на лингвистиката, пред сè на синтаксата, како научна дисциплина.

Сметаме дека е потребно да дефинираме и што, под терминот „реченица“, ќе биде предмет на интересирање на овој труд¹⁹. Во овој труд, пред сè, се обработува реченицата со едно (главно, основачко) предикативно јадро како нејзин конститутивен член и член по кој може да се идентификува. Како што ќе може понатаму во текстот да се види, во различни теории различно се разбираат и границите на вака сфатената реченица. Понекогаш се мисли на (проста) реченица (со еден предикат), а понекогаш (во други синтаксички теории) се мисли на реченица со главен (основачки) предикат, во чиј состав може да влезе друга реченица: а) исказна/декларативна/интензионална – како аргумент на тој предикат или б) релативна – сфатена како именски атрибут. Сложената реченица (екстензионалната сложена реченица; соодветно: сложената реченица востановена од сврзнички предикати) е надвор од рамките на овој труд.

Најшироко го сфаќаме поимот „современа теорија“. Ако се осврнеме на развојот на синтаксичката мисла низ историјата на лингвистиката ќе забележиме дека синтаксичките истражувања добиваат најголема експанзија во втората половина на дваесеттиот век. Значи, синтаксичките истражувања, од наша перспектива, релативно кажано, се современи. Ограничувањето, значи, ќе треба да го носи вториот член на синтагмата „современи теории“. Тешко е да се пронајде (нај)соодветен критериум за избор на (современи) синтаксички теории што треба (вреди) да се прикажат. Кога се зборува за теорија, обично се употребува терминот „школа“: дефинирана врз основа на географски принцип (американска, руска, полска, копенхашка, прашка, женевска) или врз основа на теориско-методолошки принцип (семантичка, структуралистичка, дистрибуционалистичка, генеративна). Меѓутоа, како што поминува времето, а правопрпорционално со олеснувањето на можностите за

Мисирков“, Скопје). За теориските претпоставки при изработката на овој *Речник*, в. го анексот кон *Интенцијално-синтаксички речник...*, 1992: 569–639, споменатиов цитат: стр. 574.

¹⁹ Претходно, цитирајќи го Д. Кристал (D. Kristal, 1988), би сакале само да потсетиме на различната содржина на термините „реченица“ vs „исказ“ vs „пропозиција“: „...Одделни лингвисти сметаат дека мора систематски да се прави разлика помеѓу реченицата (теориска единица, дефинирана со граматиката) и исказот (физичка единица што се однесува на произведувањето на говорот или перформансата): по тоа сфаќање, исказите можат да се анализираат врз основа на речениците, но не ’се состојат од’ реченици“. Терминот „пропозиција“ „...често се употребува во лингвистиката како дел од граматичката или семантичката анализа. Се однесува на единица на значењето што претставува содржина на некоја изјава дадена во облик на проста исказна реченица. Анализата на реченицата опфаќа два ’члена’: израз на некоја акција или состојба (предикат) и едно или повеќе суштества (’имиња’) што го ограничуваат дејството на таа акција или состојба“.

интернационална комуникација преку информативните (компјутерски, електронски) мрежи на поврзување²⁰, традицијата, карактеристична за дадена (географска, национална) средина, станува помалку доминантна, и над неа се надградуваат или неа ја заменуваат други теориски и методолошки пристапи. На тој начин како да се неутрализира и поимот (синтаксичка) „школа“. Значи, во рамките на она што би можеле да го идентификуваме како „школа“ се обединуваат принципи и методи од различни „школи“ или на поинаков начин се остваруваат целите што ги поставила некоја (друга) „школа“ (второто е особено карактеристично за развојот на генеративната граматика).

Во овој труд влегуваат четири целини, насловени како: 1. Полска школа на семантичка синтакса; 2. Чешко синтаксичко проникнување на традиционалното и модерното; 3. Руски речник на синтаксеми; 4. Американска генеративна граматика. Опфатени се, значи, четири, лингвистички доста репрезентативни географски средини: полската, чешката, руската и американската. Опфатени се и различни синтаксички методи: семантички (полската школа); пристап на три нивоа (ниво на граматичка структура на реченицата, ниво на семантичка структура на реченицата и ниво на организација на исказот – чешка школа, претставена од пражанецот Ф. Данеш); т.н. функционална морфологија во чешката (академска) граматика²¹; речнички, на минималните семантичко-синтаксички единици – синтаксеми на рускиот јазик (изработен од Г. А. Золотова) и генеративен (застапуван и разработуван од страна на Н. Чомски).

Нашиот избор не значи дека во споменативе средини не се работи и по други синтаксички пристапи што вреди да се претстават, ниту пак дека сме ги избрале најдобрите, најрепрезентативните пристапи. Како што веќе рековме, станува збор за субјективен избор, заснован на лична склоност и (полесна) достапност на материјалот за обработување. Во прилог на погореизнесената констатација, дека сè повеќе во современите синтаксички теории се преклопуваат различни методи и дека поимот „школа“ не мора да се врзе со географска средина, ќе споменеме дека во Полска, една група лингвисти, собрани околу З. Салоњи и М. Свиѓињски работи синтаксичка дистрибуционалистичка анализа што се користи со математички методи. Истовремено, своја семантичка „школа“²², што се користи со метод на парафразирање, со верификација на семантичките тези по пат на оценување на граматичката коректност и веродостојност на исказите, со своите следбеници, развиваат А. Богуславски и М. Гроховски. Од оваа „школа“, а инспирирана од работата на руските семантичари Ј. Д. Апресјан, И. А. Мелчук и А. К.

²⁰ Тука секако би ги споменале и сите други начини на размена на научни искуства, како на пример студиските престои и сл.

²¹ М. Komárek i dr. (1986).

²² Оваа семантичка школа е различна од онаа што ќе биде прикажана во овој труд: која во Полска ја разработуваат и доработуваат С. Каролак и неговите соработници, која во Австрија (Виена) ја застапува В. Пјанка, а во нашата средина – З. Тополињска.

Жолковскиј, произлегува и А. Вјежбица, Полјачка која надвор од границите на Полска работи на изработувањето на еден семантички метајазик, јазик на семантичка дефиниција на јазичните искази (имајќи ги предвид и прагматичките аспекти на исказите: нивниот локуционен и илокуционен аспект, пресупозициите и импликациите).

На територијата на поранешната Чехословачка, денешна Чешка и Словачка, силно е влијанието на прашката лингвистичка школа²³, позната уште од триесеттите години на 20. век како исклучително модерна, функционално ориентирана структуралистичка школа. Особена заслуга на прашките лингвисти во областа на синтаксата се проучувањата во доменот на актуелното расчленување на реченицата (*aktuální členění věty*), односно начинот на кој се конституира конкретниот исказ во комуникацијата. Традиционалните психолошки термини „психолошки субјект“ и „психолошки предикат“ се заменети со термини на функционалниот реченичен пристап: „тема“ (сегментот од исказот што е веќе познат од контекстот, ситуацијата или искуството, што не приложува или приложува малку во информацијата што ја пренесува исказот) и „рема“ (сегментот од исказот што ја донесува суштинската информација и го збогатува знаењето на соговорникот). Кога станува збор за лингвистиката на територијата на Чешка и Словачка, овој домен на синтаксички истражувања не може, а да не се спомене како една од нејзините главни карактеристики и како еден од нејзините главни придонеси во светската лингвистика. Речиси во сите поважни синтаксички прирачници (в. F. Daneš i dr., 1987; M. Grepl, P. Karlík, 1986), речиси сите современи чешки лингвисти (синтаксичари) се занимавале или се занимаваат (и) со прашања што ја допираат оваа проблематика, како интегрален дел од нивната синтаксичка теорија. Драгоцените податоци за чехословачкиот пристап кон функционалната реченична перспектива ни дава зборникот трудови насловен „Статии за функционалната реченична перспектива“²⁴, приреден од Ф. Данеш, особено во него статијата на Ј. Фирбас „Некои аспекти на чехословачкиот пристап кон проблемите на функционалната реченична перспектива“. Како што може да се види во овој зборник, со оваа проблематика (а во врска со неа и со проблематиката на редоследот на зборовите во реченицата), се занимаваат лингвисти (синтаксичари) со различна методолошка ориентација, меѓу кои ќе ги споменеме и П. Сгал, П. Адамец, Е. Бенеш и др. Од посовремените чешки автори, би ги споменале: Ф. Данеш (како што веќе рековме, неговиот синтаксички пристап што реченицата ја разгледува на три нивоа посебно ќе биде разгледан во вториот дел од овој труд), З. Хлавса (исто така синтаксичар) и Ј. Корженски (во вториот дел од овој труд ќе биде разгледан уште еден, поразличен пристап: „функционална морфологија“, претставена во втората книга од чешката академска граматика, работена под раководство на Ј.

²³ B. V. Fried (ed.), 1972 (во неа особено статијата од J. Vachek: „The Linguistic Theory of The Prague School“).

²⁴ F. Daneš (ed.), 1974.

Корженски и М. Комарек²⁵). Синтаксичари, од брнскиот центар, ученици на Ф. Травничек, се: М. Грeпл, Ј. Хлоупек, Р. Мразек (М. Грeпл се појавува, покрај Ф. Данеш и З. Хлавса, како редактор на третата книга од чешката академска граматика, посветена на синтаксата²⁶). Во посебен правец се движат истражувањата на П. Сгал, еден од стручњаците за машинско преведување, во чиј теориски пристап се преплетуваат математичките методи (од граматиката на зависност и проективност на Д. Џ. Хејз и стратификационата граматика на С. Лемб), познавањето на американската генеративна граматика и традицијата на прашката школа.

Како претставник на руската лингвистика ја избравме Г. А. Золотова со нејзиниот речник на најмали единици на руската синтакса, наречени синтаксеми. Г. А. Золотова гради своја, исклучително специфична синтаксичка теорија (која се потпира на заемното дејство на лексиката и граматиката, поточно на семантиката и синтаксата), така што не би можеле да ја вброиме меѓу застапниците на некоја (друга) „школа“ во руската лингвистика. Минималните семантичко-синтаксички единици (синтаксемите) на Г. А. Золотова се носители на елементарна смисла, конструкциски компоненти на посложени синтаксички градби и носители на соодветни функции. Речникот е замислен пред сè како нивни (функционален) опис. Светски познати семантичари, од руско потекло, и тоа првенствено лексички семантичари се Ј. Д. Аפרесјан, И. А. Мелчук и А. К. Жолковскиј. Оваа група семантичари е особено позната по обидите за востановување на еден вид семантички метајазик, јазик на семантичката дефиниција, со кој попрецизно би се определувало значењето на јазичните изрази. Како резултат од истражувањата во овој правец е откривањето и на т.н. лексички функции, меѓу кои спаѓа и односот на конверзивност; значењето 'многу', пр.: *вѣчайѣок* – *глубок вѣчайѣок*, *сѣие* – *цврѣѣо сѣие*²⁷. Во истражувањата на Ј. Д. Аפרесјан се користат синтаксички критериуми во одредувањето на значењето на зборовите (Ј. Д. Аפרесјан го испитувал однесувањето на глаголските лексеми со функција на предикат во одредени типови реченици). Оваа група ја карактеризира и работата на еднојазични (семантички) речници (на рускиот јазик). Како претставник на руската лингвистика би ја споменале и Н. Д. Арутјунова, општ лингвист од московскиот лингвистички центар, позната по тоа што обработува семантички проблеми и проблеми од доменот на референцијата на јазичните изрази. Со теоријата на референцијата се занимава и Е. В. Падучева. Наспрема работата на оваа група (московски) семантичари е работата на А. В. Бондарко, познат по своите истражувања (во традицијата на типично руската школа и прашкиот структурализам) за граматичките значења на рускиот глагол; застапник на еден специфичен вид функционална

²⁵ М. Komárek i dr., 1986.

²⁶ F. Daneš i dr., 1987.

²⁷ За лексичките функции и за теоријата на оваа група руски семантичари, в. М. Ivić, 1983: 175–176 и М. Ivić, 1990: 218, од каде се преземени и нашите примери.

граматика. Како посебна група се изделуваат и типолозите: А. А. Холодович, В. С. Храковский, А. В. Исаченко, В. И. Недјалков. Н. Ј. Шведова своите истражувања ги развива во рамките на традиционалната граматика. Зборувајќи за руската лингвистика, особено за руската синтакса, не може да не го споменеме и С. К. Шаумјан, кој, упатен во структуралната лингвистика, генеративната граматика и особено одушевен од алгебарската категоријална граматика на Х. Б. Кари, гради еден свој специфичен „апликативно-генеративен“ теориски јазичен модел, што може да се подведе, како и Сгаловиот генеративен пристап на јазикот (на чешка страна), во рамките на т.н. математичка лингвистика, поточно алгебарската лингвистика од нелинеарен (аналитички) тип²⁸.

Современите лингвистички, а со тоа и синтаксички истражувања во американската лингвистика ќе се обидеме да ги разгледаме во контекст на двата пристапа кон универзалната граматика: формалниот и функционалниот²⁹.

За доминантна теорија со формален пристап се смета трансформативно-генеративната граматика на Н. Чомски. Едно од поважните прашања што го карактеризираат методолошкиот (и теориски) пристап кон граматиката е прашањето за природата на објектот на лингвистичкото истражување. Според Н. Чомски, јазикот е множество структурни описи на речениците (при што, еден целосен структурен опис ги определува /делумно/ звукот и значењето на јазичните изрази). Структурниот опис на реченицата е формален објект што се состои од бројни формални претставувања: претставување на звукот на изразите (во рамките на системот фонолошки единици со нивните фонетски претставувања); спецификација на значенските граматички единици (морфемите); претставување на структурните уредувања на граматичките единици; претставување на значењето на исказот (како изведено од значењето на единиците и нивната конфигурација). Значи, јазикот се смета за (потенцијално неограничено) множество на вакви претставувања. Со оглед на тоа што конститутивните елементи на структурните описи се всушност елементи на граматиката, јазикот како општ концепт, како што забележуваат В. А. Фоли и Р. Д. Ван Велин, во овој пристап е редуциран до граматика и, согласно со тоа, лингвистиката е редуцирана до граматички студии. Како последица на ваквата дефиниција на јазикот, доаѓа до ограничување и на објектот на лингвистичкото истражување до фонолошки, морфолошки и синтаксички истражувања, а од доменот на семантиката, во

²⁸ Пошироко за теориските поставки на С. К. Шаумјан и П. Сгал в.: М. Ivić, 1983; Р. Sgall, Е. Hajičová, Ј. Panevová, 1986.

²⁹ За таа цел ќе се послужиме со следниве трудови: „Функционалната синтакса и универзалната граматика“ од В. А. Фоли и Р. Д. Ван Велин (в. W. A. Foley, R. D. Van Valin, Jr., 1984) и „Синтаксички категории и граматички релации (Когнитивна организација на информацијата)“ (во поглавјето за синтаксичката методологија и универзалната граматика: „Пристапи кон универзалната граматика“) од В. Крофт (в. W. Croft, 1991).

лингвистичкото истражување влегуваат само оние семантички аспекти што ја конституираат „логичката форма“³⁰, т.е. оние аспекти на семантичка интерпретација што се стриктно определени од граматиката: врските на анафора, обемот на негацијата и на квантификаторите, тематските односи (семантичките улоги). Значењето на зборовите и целосната семантичка интерпретација на изразите (што вклучува не само лингвистичко знаење) се надвор од интересирањата на претставниците на формалниот пристап кон универзалната граматика³¹. Според Н. Чомски, основна цел на лингвистичките истражувања е да се објасни (експланаторна адекватност на теоријата) како луѓето го усвојуваат мајчиниот јазик т.е. јазичната компетенција, замислена како ограничен број правила што генерираат неограничено множество структурни описи. Овие правила се дел од (општо)човековата способност (компетенција) да зборува јазици, и, според Н. Чомски, оваа човекова способност е независен „модул“, „орган“ во умот, што е во интеракција со други ментални модули само при актуелната употреба на јазикот во конкретна ситуација. Целта на лингвистиката е да ја опише оваа, според Н. Чомски вродена, јазична способност („language acquisition device“: средство за јазично усвојување). Обидите тоа да се оствари се: 1. дадена појава се изведува (подведува) (п)од принцип или правило што се претставува како дел од таа јазична способност; 2. се покажува дека дадено правило или ограничување и сл. е дел од вродените ментални структури. Перформансата, во најдобар случај, е индиректен одраз на компетенцијата, а како метод за да се изучи компетенцијата се зема определувањето на граматичноста на речениците што илустрираат теориски конструкти. Од ваквите судови за граматичноста и (не)синонимијата лингвистите ги изведуваат принципите за конструирање на реченици и го конструираат моделот на јазична компетенција што се состои од множество генеративни правила за изведување на структурни описи. Формалниот пристап, секако со извесни разлики во теориските решенија, го застапуваат, освен Н. Чомски (со неговата управувачко-поврзувачката теорија), и застапниците на лексичко-функционалната граматика (Џ. Брезнан, Р. Каплан), релационата граматика (Д. Перлмутер и П. Постал), граматиката на генерализирана фразна структура (Џ. Газдар, Е. Клајн, Џ. Пулам) и граматиката на фразна структура управувана од главата на структурата (К. Полард и И. Сег)³².

³⁰ Концептот на „логичката форма“, во рамките на управувачко-поврзувачката теорија на Н. Чомски, ќе биде објаснет во последниот дел од овој труд што е посветен на генеративната граматика.

³¹ Како исклучок од кажаново се јавува категоријалната граматика на Монтегју (и на неговите следбеници генеративисти), поставена со примена на формален логички апарат, но со земање предвид на семантиката на синтаксичките конструкции.

³² Оригинаалните имиња на теориите се: Government and Binding Theory; Lexical Functional Grammar, Relational Grammar, Generalized Phrase Structure Grammar, Head-driven Phrase Structure Grammar.

За застапниците на функционалниот пристап кон универзалната граматика јазикот е систем за комуникација и мора да се изучува во однос на неговата улога во комуникацијата. Јазикот се разгледува како компонента на човековата социјална активност, а лингвистичкото однесување (прашување, тврдење, ветување, наредување, посакување, барање) како социјално однесување. Според застапниците на функционалниот пристап, јазикот е една форма на социјална активност, поточно, една форма на комуникативна социјална активност (а не множество структурни описи на речениците). Разбирањето на јазичната структура бара разбирање на функциите што ги исполнува јазикот, од кои комуникативната функција е примарна, односно, за да се разбере формата (структурата), потребно е да се разбере функцијата³³. Со оглед на тоа што во функционалните теории јазикот е пошироко дефиниран одошто во формалните, и обемот на лингвистичкото истражување е поширок. Во доменот на лингвистичкото истражување влегуваат (чисто лингвистичките дисциплини) фонологија, морфологија, синтакса и семантика, но фокусот на интересирањето е поразличен: тие се анализираат, се согледуваат во социјален контекст. Лингвистите, застапници на функционалниот пристап, имаат усвоено т.н. „хипотеза на зависност“ (dependency hypothesis): „кој и да било аспект од лингвистичката структура може да зависи, да содејствува или да креира (извесен аспект) од социјалниот контекст“³⁴. Значи, главното внимание во функционалниот пристап е насочено кон природата на јазичните единици што е зависна од контекстот. Поради хипотезата на зависност, за лингвистичкото истражување директно се важни и анализите на говорните чинови (потврдување, прашување, заповедање, барање, ветување, со кои се занимаваат и некои филозофи на јазикот и прагматичари, меѓу кои Џ. Остин, Џ. Р. Серл, П. Коул, Џ. Л. Морган), говорните активности (во различни култури и општества, кои ги опишуваат етнографи на комуникацијата, меѓу кои спаѓаат и Д. Хајмз, Р. Бауман и Џ. Џ. Гамперз) и социокултурните ситуации што ги определуваат. Застапниците на функционалниот пристап се заинтересирани за јазикот, а не (чисто) за граматиката, и за разбирањето на јазикот како средство за комуникација, а не за некој негов одделен сегмент. Централниот концепт за формалистите беше, како што погоре наведовме, јазичната компетенција (според Н. Чомски: несвесното знаење на множеството правила што го определуваат неограниченото множество структурни описи на речениците). Што се однесува до функционалистите, за нив јазичната компетенција не е само знаење на множеството правила, туку таа вклучува и еден вид на, според Д. Хајмз наречена „комуникативна компетенција“: компетенција што е во врска со социокултурните норми и социјалните ограничувања во употребата на јазикот. Во доменот на оваа компетенција

³³ Ова не значи дека се запоставува значењето на т.н. „креативен аспект“ на јазикот (способноста на говорителите да произведуваат и да разбираат неограничен број реченици), што особено ја истакнуваат застапниците на формалниот пристап.

³⁴ Преземено од W. A. Foley, R. D. Van Valin, 1984: 9.

спаѓа и способноста на говорителите на јазикот да откријат дали дадена низа реченици конституира текст или не. Застапниците на формалниот пристап го поставуваат и прашањето каква е природата на способностите што човекот ги има за усвојување на јазикот. Според формалистите, рековме, когнитивните структури за јазично усвојување се независни од другите когнитивни структури (според В. А. Фоли и Р. Д. Ван Велин, ваквото сфаќање произлегува од нивната дефиниција за јазикот=граматика). Комуникативната компетенција, формалистите би ја разложиле на две независни компоненти: граматичка и прагматичка компетенција, и би се занимавале со првата, додека, пак, функционалистите ги интересираат и двете компоненти: граматичките аспекти на јазичната употреба и влијанието што врз нив го вршат (и заемното дејство што го имаат со морфосинтаксичкото ниво) прагматичките аспекти. Според функционалистите, исти когнитивни структури играат улога при усвојувањето на граматичката и при усвојувањето на прагматичката компетенција, и поради тоа, хипотезите што ги поставуваат мораат да бидат проверени не само со лингвистички туку и со психолошки и невролошки факти. Двата пристапа кон граматиката се разликуваат и во однос на одговорите на прашањето: по што јазиците се разликуваат, а по што се слични. За формалистите, заеднички за сите јазици се правилата за генерирање на структурните описи на речениците, а за функционалистите, покрај овие морфосинтаксички правила, универзални се и дискурсивните и социолингвистичките фактори што содејствуваат со нив (универзалии што се однесуваат на меѓудејството на формата и комуникативната функција на јазикот). Функционалистите не ги објаснуваат морфосинтаксичките појави само преку означувањето на односите меѓу лингвистичките форми туку и преку прагматичките принципи, дискурсивните и социолингвистичките универзалии сооднесени со карактеристиките на комуникативните системи воопшто, со механизмите на перцепција кај човекот и посебно со содејството на социјалните фактори. (Значајно објаснување е она не само што ги објаснува појавите туку она што отвора нови прашања и истражувањето го придвижува кон ново ниво.) Лингвистичката анализа вклучува и анализа на актуелната употреба на јазикот во социјален контекст, наративни текстови и други форми на дискурсот. Кај формалистите, јазичниот опис се состои во опис на множеството правила што ги определуваат структурните описи на речениците и нивното меѓусебно дејство при деривацијата на речениците. Кај функционалистите се опишуваат компонентите на комуникативниот систем и нивното меѓусебно дејство. Главно, се разликуваат четири компоненти: 1. систем на глаголска семантика и аргументски функции; 2. морфосинтаксички систем; 3. прагматички систем (што вклучува поими како: „илокуционен ефект“, „пресупозиција“, „определеност“, „тематичност“); 4. систем на социјални норми што управуваат со различните видови говорни чинови и активности. Како прашања се поставуваат: а) кои се концептите и елементите што ги сочинуваат овие системи и какви се нивните особености; б) како содејствуваат овие различни

компоненти. Според застапниците на функционалниот пристап (за разлика од нивните опоненти), овие компоненти, иако може да се изделат, не се автономни. Напротив, морфосинтаксата на реченицата може да се разбере само со оглед на семантичките и прагматичките функции на нејзините конститутивни членови, и поради тоа како главна задача на описот се поставува комплексното меѓудејство на формата и функцијата во јазикот. Најважна анализа е анализата на меѓудејството на компонентите, бидејќи тука се откриваат функциите на јазичните елементи. Сепак, ова не значи дека функционалните теории се теории на перформансата. Тие, според В. А. Фоли и Р. Д. Ван Велин, се теории на системите, а не на актуелното однесување. Тие се обидуваат да го опишат меѓудејството на синтаксата, семантиката и прагматиката во типовите на говорни активности, а не да прогнозираат која конструкција ќе се појави во еден актуелен, конкретен говорен чин. Меѓу функционалните теории нема доминантна теорија како што меѓу формалните е теоријата на Н. Чомски. Тука би ги споменале: граматиката на улоги и референции (В. А. Фоли и Р. Д. Ван Велин), когнитивната граматика (Р. В. Ленгекер), теоријата на граматички конструкции (Џ. Лејкоф, Ч. Филмор, Кеј, Џ. Д. О'Конор) и теориите засновани на анализа на дискурсот (на П. Џ. Хопер и С. А. Томпсон и на Т. Живон)³⁵.

Секако, меѓу теориите и од едниот и од другиот пристап кон универзалната граматика има многу разлики. Некои од теориите се обидуваат да го премостат јазот меѓу едниот и другиот пристап. (Како примери В. Крофт ги приведува: лексичко-функционалната граматика /што во синтаксичката анализа вклучува елементи и на структурата на дискурсот/ и функционалната граматика на С. Куно /изградена главно врз база на генеративни правила/).

Во последниот дел од овој труд ќе се обидеме да ја прикажеме доминантната меѓу формалните теории на универзалната граматика, теоријата на Н. Чомски, и тоа во нејзиниот развој (од првата фаза, претставена во „Синтаксичките структури“, од 1957 г., до управувачко-поврзувачката теорија, што се презентира во јавноста на почетокот на деведесеттите години).

Останува да кажеме нешто и за методот на изложување на материјата. Со оглед на тоа што целта на овој труд е да се изложат теориски принципи и методи со различни основи и ориентации, начинот на презентирање на материјата ќе зависи токму од карактеристиките на секоја одделна теорија. Прашањето за примерите за илустрација е подлабоко и покомплексно, и на него посебно ќе се задржиме во последниот дел од овој труд, (под)насловен како: *Заклучок, или...и македонската реченица*. Овде само би констатирале дека онаму каде што теоријата за која станува збор може да се илустрира со македонски примери, без да се спроведе, по соодветниот метод, подлабока синтаксичка анализа, примерите за илустрација се на македонски јазик; онаму,

³⁵ Оригиналните имиња на теориите се: Role and Reference Grammar, Cognitive Grammar, Grammatical Construction Theory, (the discourse based theories) (в. W. Croft, 1991: 2).

пак, каде што, поради специфичностите на теориите и потребата од подлабока синтаксичка анализа врз македонскиот јазик, не можевме да приведеме македонски примери, ги задржавме оригиналните примери од изворите со кои се користевме³⁶ (нивните македонски преводи се приложени во посебни додатоци).

Што се однесува до термините што ги употребувавме, со оглед на тоа што некои од нив сè уште немаат најдено свое место во македонската лингвистичка терминологија, се обидовме, колку што е можно, да се држиме до оригиналните термини на авторите на теориите што ги прикажуваме, од две причини: за да не се изгуби врската меѓу терминот и теоријата што го употребува и за да се олесни понатамошното користење со соодветната литература. Онаму каде што беше можно (и сметавме дека е потребно), некои од термините ги доведувавме во врска со терминологијата што е карактеристична за нашата лингвистичка (синтаксичка) традиција. Средувањето на терминологијата, сооднесувањето на јазичните појави и термините со кои се означуваат (особено во современите синтаксички и воопшто лингвистички студии) е голема работа што бара особен напор, и како такво го оставаме отворено.

Секако, анализата во овој труд не може да биде лишена од субјективност. Иако се држевме цврсто за материјалот што го анализиравме, сепак, би можеле да кажеме дека ова е, на некој начин, лично разбирање на теориите што се обидуваме да ги прикажеме (ова секако се однесува и на цитираните пасуси, /дел од/ преведените и приведените примери за илустрација).

³⁶ Кај некои автори, на пр. кај Г. А. Золотова, се наведени и изворите од кои се ексцерпирани примерите за илустрација, и онаму каде што треба, е задржана и нивната форма на изразување (означени се стиховите кога примерите се од поезијата). Во нашиов текст примерите се приведени без ваквите знаци.

1. Полска школа на семантичка синтакса

Граматиката на еден јазик се стреми да го дефинира својот предмет и да даде негов опис во согласност со теоретските и методолошките определби на авторот/авторите. Почетен принцип при моделирањето на описот на современиот полски јазик во „Граматиката на современиот полски јазик – Синтакса“³⁷ е фактот дека јазикот е средство за комуникација меѓу луѓето, средство во коешто се оформуваат и со коешто се пренесуваат информации, значења. На хиерархиски највисоко место во описот е поставена семантичката (значенската) компонента. Авторите на „Граматиката...“ поаѓаат од фактот дека, при јазичната комуникација, изборот на содржината (пораката), нејзината внатрешна хиерархизација и структурализација од страна на говорителот (испраќачот на пораката во рамките на еден комуникативен акт) влијаат врз изборот на конкретни јазични средства (елементи од речникот, синтаксички модели, морфолошки форми и, во крајна линија, гласовни единици на еден јазик). Оттука произлегува основната разлика меѓу традиционалниот јазичен опис и описот на современиот полски јазик претставен во оваа „Граматика...“. Традиционалната граматика го започнува описот на даден јазик со најпростите изрази на јазикот (изрази што имаат своја форма, но не и значење) и, покажувајќи ги принципите на нивното врзување, во својот опис ги вклучува единиците од повисоките јазични нивоа (изрази што имаат своја форма и значење). Наспрема тоа, описот на јазикот претставен во „Граматиката на современиот полски јазик“ тргнува од значењето, од реченицата како минимална комуникативна единица (единица на семантичкото ниво на јазикот). Во зависност од комуникативната намера на говорителот и средствата со кои располага дадениот јазик, таа добива свој конкретен формален и гласовен облик во реченичен израз (единица на формално-синтаксичкото ниво на јазикот). За традиционалната граматика би можеле да кажеме дека е граматика од аспект на слушателот/соговорникот (поаѓајќи од гласот доаѓа до значењето), додека за „Граматиката на современиот полски јазик“ би можеле да кажеме дека е граматика од аспект на

³⁷ Како што беше споменато во воведот на овој труд, посебно место во нашата анализа му посветуваме на семантичкиот пристап кон синтаксата, застапуван од страна на полските автори: М. Гроховски, С. Каролак и З. Тополињска, преку: М. Grochowski, St. Karolak, Z. Topolińska, 1984 (во понатамошниот текст – „Граматика/та/...“) и преку З. Тополињска, 1995.

говорителот (поаѓа од значењето, за да дојде до неговата материјална, гласовна форма).

Доследно на ваквиот теориски пристап, описот на современиот полски јазик во оваа „Граматика...“ поаѓа од синтаксата. „Граматиката на современиот полски јазик – Синтакса“ се состои од три дела, три авторски целини:

1. „Синтакса на предикативните изрази“, чијшто автор е Стањислав Каролак;

2. „Синтакса на полипредикативните изрази“, во авторство на Мачеј Гроховски;

3. „Синтакса на именската група“, во авторство на Зузана Тополињска.

Првиот дел, „Синтаксата на предикативните изрази“, изработена од С. Каролак, е теориски најоптоварениот дел во „Граматиката...“. Меѓутоа, до основната теориска подлога врз којашто е изграден овој синтаксички опис се дошло врз основа на обемни дискусии меѓу авторите, но и на извесен број истакнати специјалисти (в. „Граматика...“: 5–9).

Ние овде ќе се обидеме, врз основа на „Синтаксата на предикативните изрази“, изработена од С. Каролак, да ги прикажеме најважните карактеристики на овој вид синтаксички пристап.

Работата врз граматички опис, на кое и да е јазично ниво, започнува со дефинирање на неговиот предмет, односно на областа што се опишува. Сфаќајќи го јазикот како основно средство за комуникација, С. Каролак предметот и границите на синтаксата ги определува врз основа на функционален критериум. За да го определи предметот на синтаксата, С. Каролак во описот ги воведува следниве поими: прости и сложени изрази и екстратекстуална и интратекстуална функција на јазичните изрази. Сложени изрази на секое јазично ниво се состојат од повеќе од една единица на соодветното ниво. Јазичните изрази (на ниво повисоко од фонолошкото), со оглед на комуникативната функција, може да имаат двојна вредност: да бидат показатели на одредени надворешнојазични значења (да можат да се сооднесат со надворешнојазичната дејствителност) или да носат информации само за внатрешнојазичната организација т.е. за организацијата на текстот (да не можеме да ги сооднесеме со извесни предмети, појави или релации од надворешнојазичната дејствителност). Изразите *добра*, *добро* и *износи*, на пример, се сложени изрази на морфолошкото ниво на јазикот, со структура: *добр-а*, *добр-о*, *из-нос-и*. Изразите *добр-*, *из-*, *-нос-* и *-и*, компоненти на погоре наведените сложени изрази, имаат екстратекстуална функција. Во некои граматики, за повеќето изрази од овој тип се употребуваат термините: „лексички морфеми“, „семантеми“. Простите изрази *-а* и *-о*, што носат само граматичка информација, се изрази со интратекстуална функција. Во литературата ги среќаваме како: „функционални морфеми“, „граматички

морфеми“, „синтаксички оператори (показатели)³⁸“. (Последниот термин, „синтаксички оператор“, го употребуваат авторите на теоријата што ја прикажуваме.) Предмет на синтаксата, според С. Каролак, се сложените јазични изрази во чијшто состав влегуваат најмалку два прости изрази со екстратекстуална функција. Вака конципирана, синтаксата во своите рамки вклучува и дел од традиционалната морфолошка проблематика (дел од флексија и дел од деривација). Тоа значи дека ако се земе функционалниот критериум како основа за определување на предметот на синтаксата, традиционалната граница меѓу синтакса и морфологија се губи. Предмет на синтаксата се, како изрази од типот: *Главен град на Република Македонија; ситудена вода; Елена свири на клавир; забрането пушење* така и изрази од типот: *маси*, со значење 'повеќе предмети што го носат името маса'; *износи* – 'потроши носејќи'; *проговори* – 'почна да говори'³⁹. Синтаксата, според ова сфаќање, има пошироки рамки од традиционалната синтакса, според која изразите *маси*, *износи*, *проговори* и сл. би биле предмет на морфолошки опис.

Најголем дел од сложените изрази, составени од најмалку два прости изрази со екстратекстуална функција, можат самостојно да вршат комуникативна функција т.е. претставуваат самостојни (автономни) информативни единици на јазикот („*samodzielne jednostki informacyjne*“). Предмет на „Синтаксата на предикативните изрази“ на С. Каролак се оние самостојни информативни единици (реченици) на јазикот што се конституирани околу едно предикативно јадро. Во центарот на вниманието на С. Каролак се битните својства на овие единици од аспект на нивното функционирање во процесот на комуникацијата и од аспект на воочените правила на нивна творба. Една од задачите на синтаксата, според С. Каролак, е да ги прикаже правилата на творење правилни реченици на јазикот што се опишува. Правилноста на речениците на даден јазик (во овој случај на полскиот јазик), којашто е резултат на адекватна примена на правилата за творење реченици, се разгледува:

а) на семантичко ниво – семантичка правилност и правилност во областа на нивната тематско-рематска организација;

б) на формално ниво – граматичка правилност и

в) правилност во линеаризацијата т.е. во редоследот на реченичните членови во времето или просторот.

³⁸ Како што може да се види од примерите, содржината на поимите „израз со екстратекстуална“ и „израз со интратекстуална функција“ не е секогаш идентична со содржината на поимите „лексичка морфема“ и „граматичка морфема“. Со оглед на тоа што повеќето граматички морфеми донесуваат информации од надворешнојазичната дејствителност (како на пр. за број, време), поадекватни за јазична анализа сметање дека би биле поимите: „израз со екстратекстуална“ и „израз со интратекстуална функција“.

³⁹ Во заградите се обидовме да ја експлицираме содржината на дел од простите изрази што влегуваат во составот на сложените изрази од вториот тип.

Тоа значи дека можат да се изделат три типа правила на творење на речениците на даден јазик⁴⁰:

а) семантичко-синтаксички правила, по коишто се формираат семантичките структури;

б) формално-синтаксички правила, по коишто се формираат формалните структури и

в) правила на линеаризацијата.

Правилата за творење правилни реченици на еден јазик се независни меѓу себе. На пример, низите: *Кучејѝо ѝие внимание; Каменойѝ ја скрши ѝааѝаѝа; Црна идеја ѝѝрча во ѝаркоѝѝ*, се асемантични. Иако се изградени во согласност со формално-синтаксичките правила на македонскиот јазик, тие не се негови реченици. Не се реченици на македонскиот јазик, барем не правилни реченици, ниту низите: *Нас одиме во кино; Таа одаѝѝ во ѝаркови; Тој ѝледа мене ме*, бидејќи, иако нивните содржини не се исклучуваат меѓу себе, тие не се изградени согласно со формално-синтаксичките правила и со правилата на линеаризација на македонскиот јазик. Како што се гледа од примерите, иако овие правила се независни меѓу себе, за да се формираат правилни реченици на еден јазик, тие мора да дејствуваат заедно.

Овие три вида правила на творење реченици, според С. Каролак, се предмет на изучување на три вида синтакси: семантичка, формална (структурална) и синтакса на линеаризација. Задачата на секој синтаксички опис е создавање на таков модел во којшто именуваните три вида синтакси ќе бидат поставени во извесен хиерархиски однос. Во моделот на полскиот јазик, претставен во „Граматиката на современиот полски јазик – Синтакса“, семантичката синтакса зазема хиерархиски највисоко место во описот. Таа доминира над структуралната синтакса, којашто, од своја страна, е поставена над синтаксата на линеаризација. Ако претпоставиме дека правилата за поврзување на содржините на изразите се правила што имаат универзален карактер, со оглед на тоа што со различните јазици се соопштува за содржини од надворешнојазичната дејствителност што се заеднички за различните говорни заедници, моделот што го предлага С. Каролак отвора можности за негова примена и верификација и на други јазици, независно од нивните типолошки карактеристики.

Од различната хиерархизација на трите вида синтакси произлегуваат и разликите во моделирањето на синтаксичкиот опис во „Граматиката на современиот полски јазик – Синтакса“ и трансформативно-генеративната граматика во нејзиниот стандарден вид (на трансформативно-генеративниот метод во науката за јазикот му е посветен последниот дел од овој труд). Во трансформативно-генеративната граматика, во нејзината стандардна варијанта (којашто исто така претендира на универзалност на описот, но неа ја наоѓа во

⁴⁰ Поимот „реченица на даден јазик“ се разгледува во опозиција со низите изрази што не се реченици на тој јазик.

идентичноста на длабинските синтаксички структури за сите јазици), како и во традиционалниот синтаксички опис, примарна е синтаксичката компонента т.е. формалната синтакса (правилата за поврзување на граматички форми и правилата за линеаризација). Семантичката компонента во трансформативно-генеративната граматика има интерпретативен карактер. Таа дава семантичка интерпретација на изразите генерирани од синтаксичката компонента. Генерирањето на правилни реченици во синтаксичкиот модел што го предлага С. Каролак се врши на тој начин што најпрвин се генерираат семантичките структури. Применувајќи ги формално-синтаксичките правила, овие семантички структури добиваат правилни граматички форми и, на крајот, со примена на правилата за линеаризација, тие правилно се подредуваат во времето (во говорен код) и во просторот (во пишан код).

Поаѓајќи од фактот дека со јазикот се пренесуваат значења што се однесуваат на одредени предмети од надворешнојазичната дејствителност, С. Каролак во својата „Синтакса на предикативните изрази“ разликува аргументи и предикати. Термините „аргумент“ и „предикат“ се познати и во логичката традиција⁴¹. Под терминот „аргумент“ С. Каролак подразбира јазичен корелат на изделениот предмет (група предмети) од надворешнојазичната дејствителност. Тоа значи дека аргументи се всушност референцијалните содржини на јазичните изрази (оние содржини на јазичните изрази што се способни да укажуваат на одредени предмети или групи предмети). Јазични изрази што имаат само референцијална содржина се деиктички употребените показни заменки, личните заменки и сопствените имиња. Овие изрази се семантички примарни аргументи или, според терминологијата на С. Каролак, „аргументи *sensu stricto*“. Сите други јазични изрази што заземаат позиции на аргументи се деривирани аргументски изрази⁴², настанати како резултат на транспозиција на предикативните изрази до позиција на аргументи, со помош на соодветни правила⁴³. Поимите (значењата, својствата, релациите) што им се

⁴¹ Воопшто, во поимско-терминолошкиот апарат на „Граматиката на современиот полски јазик – Синтакса“ е забележливо извесно надоврзување на полската школа на логичка анализа на јазикот, особено на логичката граматика на Ајдукевич.

⁴² С. Каролак разликува два типа деривирани аргументски изрази т.е. два типа определени дескрипции: јазично целосни и јазично нецелосни. Целосно определени дескрипции се оние именски изрази (помалку или повеќе проширени) што како една од граматички определувачките компоненти содржат сопствено име: *йрејсегашелој на Рејублика Македонија, авјорој на „Македонска крвава свадба“* и сл. На нецелосно определените дескрипции самата јазична формализација не им обезбедува референцијална еднозначност и/или нивната референција се менува со промена на говорната ситуација. Меѓу нив, С. Каролак разликува ситуацијски дескрипции *sensu stricto*, коишто еднозначно означуваат во определена ситуација (пр.: *Ќе се најдеме кај фонџаната; Прашај го професорот* и сл.) и дескрипции еднозначно определени деиктички, коишто содржат и/или јазични корелати, еквиваленти на гест на покажување (пр.: *Дај ми ја шаа шејпрашка; Не облекувај го шој фусџан*).

⁴³ Транспозицијата, според С. Каролак, претставува еден вид механизам на синтаксичка деривација. Деривираниите аргументски изрази, за разлика од примарните, исполнуваат услови во однос на синтаксичката дефиниција, но во однос на семантичката дефиниција за аргументи

припишуваат на предметите се предикати. Предикати (единици на семантичкото ниво на јазикот) се, на пример, значењата: 'интерес', 'срам', 'уч'. Предикативни изрази (единици на формалното т.е. структуралното ниво на јазикот) се оние јазични изрази што, придружени од синтаксички оператори (изрази што носат дополнителни, граматички значења), можат да бидат конститутивни членови на реченичните изрази: *интересира, се интересира, интересен; се срами, срамежлив, срамежлива, срамно, срам; учи, учен, учење*. Во примерите: *Се интересирам за оваа книга; Оваа книга ме интересира; Оваа книга ми е интересна; Јана се срами; На Јана ѝ е срам; Јана е срамежлива; Стојан учи*, предикативни изрази се: *се интересирам, интересира, интересна, се срами, срам, срамежлива, учи*. Формите на помошниот глагол „сум“, што се конститутивни членови на реченичните изрази (третиот, петтиот и шестиот пример), претставуваат всушност синтаксички оператори. Тие им овозможуваат на показателите на предикативните содржини *интерес-* и *срам-* да функционираат во дадените синтаксички позиции. Од примерите може да се види и тоа дека комуникативната хиерархија на аргументите (нивната дијатеза) и нивниот морфолошки облик се во зависност од формата на предикативните изрази.

Определувањето на семантичка примарност или деривираност на предикатите, како и на предикативните изрази, претставува сложен проблем. Ако за критериум на определување се земе степенот на семантичка сложеност на предикатите, синтаксичкиот опис би се усложнил во голема мера. Тој би требало да опфати и еден вид на компонентна анализа на секој одделен предикат во дадениот јазик (расчленување на значењето на секој одделен предикат до семантички основни, нерасчленливи предикатски содржини). Поради тоа, С. Каролак како критериум за определување на примарноста или деривираноста на предикативните изрази, во случаите кога станува збор за формално сложени полнозначни автосемантички единици, го предлага степенот на нивната формална сложеност. Својата определба С. Каролак ја поткрепува со фактот дека степенот на семантичка сложеност на предикативните изрази се огледува како во нивната структура од зборообразувачки аспект така и во нивните синтаксички својства (селективни особини). Бидејќи во секој јазик различно се дели континуумот значења на лексички единици (в. Dž. Kaler, 1980: 26–33), определувањето на примарност т.е. деривираност на предикативните изрази се врши за секој јазик одделно.

ги немаат сите особености. Понатаму, С. Каролак вели дека не секој предикативен израз може да се транспонира до деривиран аргументски израз. Се транспонираат оние предикативни изрази што го исполнуваат условот за еднозначност (коишто експлицитно ги опишуваат својствата на индивидуалните предмети – поединечни или колективни, или односите што постојат меѓу нив и извесни поединечни или колективни, други предмети). Изразите што го исполнуваат овој услов во терминологијата на С. Каролак се именуваат како „еднозначни определби“ или како „целосно определени дескрипции“.

Примарни предикативни изрази во македонскиот јазик би биле, на пример: *живее, сѝие, учи*, а деривирани: *засѝрела, усѝие, ѝодучува*.

Предикатите, според своите семантички својства, отвораат позиции за аргументи т.е. предикативните изрази влегуваат со аргументските изрази во синтаксички врски. При тоа, семантиката на предикатот решава за изборот на семантичките особини на аргументите. Бројот на отворените позиции за аргументи и изборот на нивните семантички особини ја претставуваат семантичко-синтаксичката карактеристика на предикатот⁴⁴. Некои предикати отвораат позиции само за предметни аргументи, а други во позиција на аргументи имплицираат реченици (предикатско-аргументски структури). Предикатите од првиот тип се окарактеризирани како предикати од прв, а предикатите од вториот тип како предикати од повисок ред.

Структурите што настануваат како резултат на поврзувањето на предикатот со аргументите имплицирани од него, С. Каролак ги нарекува предикатско-аргументски структури (ПАС). На формално ниво ним им одговараат предикатско-аргументски изрази, составени од предикативен израз и јазични изрази во позиција на негови аргументи. Конститутивни членови на ПАС се предикатите. ПАС-и во чијшто состав влегуваат само примарни аргументи и предикати се основни ПАС. Тие се конститутивни делови на елементарните реченици (*zdanja elementarne*). ПАС во кои еден од составните делови е деривиран се деривирани ПАС. Тие се составни делови на деривираните реченици (*zdanja deryowwane*).

Во својата „Синтакса на предикативните изрази“, С. Каролак дава симболички прикази на моделите на основни и деривирани ПАС. Во нив, симболите за предикати и соодветниот број на симболи за аргументи се поврзани во соодветни формули. Моделите што содржат информација само за бројот и семантичките особини на аргументите што ги имплицира даден предикат се семантичко-синтаксички модели. Овие модели, според С. Каролак, ги добиваме со примена на правилата за формирање. Така, на пример, предикатот *сѝи*- отвора позиција само за еден аргумент, со семантичка карактеристика 'живо суштество'. Неговата семантичко-синтаксичка формула би била:

$$f(x_{anim}).$$

Симболот f означува предикат, и тоа предикат од прв ред (што не имплицира реченичен аргумент). Симболот x со индекс *anim* го означува првиот и единствен предметен аргумент со семантичка карактеристика 'живо суштество'.

Слична формула би имал и предикатот *Француз(ин)*:-

$$f(x_{pers}).$$

⁴⁴ Во овој дел од теоријата С. Каролак се надоврзува на теоријата на Х. Рајхенбах.

Индексот *pers* покрај симболот за прв предметен аргумент означува дека овој предикат во позиција на аргумент имплицира јазични изрази што означуваат лица.

Предикатите *чиѝа-* и *разѝлегува-* имаат формула:

$$g(x_{pers}, y_{object}).$$

Симболот *g* означува двоаргументен предикат од прв ред, а со *y* се означува вториот предметен аргумент, којшто во овој случај е предмет.

Предикатот *соѝруѝ-* исто така имплицира два предметни аргументи, а семантичката карактеристика и на вториот аргумент е 'лице'. Неговата семантичко-синтаксичка формула би била:

$$g(x_{pers}, y_{pers}).$$

Предикатот *зна-* т.е. предикативниот израз *знае*, што претставува предикат од повисок ред, би ја имал следната семантичко-синтаксичка формула:

$$\phi[x, f(x...n)].$$

Симболот ϕ означува предикат од повисок ред, а со симболите $f(x...n)$ се означува дека во позиција на (втор) аргумент на овој предикат може да се јави цела ПАС (реченица), како на пример: *Маја знае да свири на клавири; Бојан знае дека Маја знае да свири на клавири.*

Во јазичната практика, ретки се примерите кога во една реченица се реализираат сите аргументи што ги имплицира предикатот. Непополнувањето на аргументските позиции може да биде задолжително или факултативно. Во ПАС со предикати од прв ред, факултативното непополнување на аргументските позиции настанува најчесто поради:

а) претходно споменување на аргументите во контекстот: – *Шѝо ѝрави Жарко?* – *Јаге чоколадо*;

б) акцентирање само на предикатската содржина (информацијата за аргументите е комуникациски ирелевантна): – *Шѝо ѝрави Жарко?* – *Јаге*;

в) ситуациска или емпириска очигледност на аргументите: *Јане ѝуши.*

Како посебен, С. Каролак го изделува случајот кога во позиција на прв предметен аргумент се јавуваат директните учесници во комуникативниот акт (првото и второто лице). Во полскиот и во некои други јазици, меѓу кои и македонскиот, на синтаксички план позициите остануваат непополнети, бидејќи аргументот може да се идентификува морфолошки, преку личните форми на конститутивните членови на реченичните изрази – глаголите⁴⁵. Пример: *Уѝре ќе одам во село.*

Задолжително непополнување на аргументските позиции настанува поради формите на некои предикативни изрази: *Во ѝој ресѝоран добро се јаге.*

⁴⁵ сп. во управувачко-поврзувачката теорија на Н. Чомски (во последниот дел од овој труд), јазици што испуштаат рго.

Наведените причини за непополнување на позициите за предметни аргументи во ПАС на предикатите од прв ред важат и за ПАС конституирани од предикати од повисок ред. Покрај предметниот, на површината на текстот може да не се реализира и реченичниот аргумент на овие предикати: делумно (само дел од неговата ПАС) или целосно. Причина за негово задолжително (делумно или целосно) нереализирање може да биде:

- а) формата на јадрениот (надредениот) предикат: *Јане е срамежлив*;
- б) формата на внатрешниот предикат (предикатот во реченицата-аргумент): *Се реши на женидба*;
- в) идентичност на еден од предметните аргументи на јадрениот предикат со еден од предметните аргументи на внатрешниот предикат: *Му реков на Горан да си оги дома*.

За да ги означат овие ситуации од јазичната практика, С. Каролак во синтаксичкиот опис воведува експликациски модели. Овие модели се добиваат од семантичко-синтаксичките со примена на правилата за редукциска трансформација. Тие ги одразуваат својствата на површинските структури. Можат да бидат полни – кога на површината се реализирани сите елементи на семантичко-синтаксичките модели и неполни – кога некој од елементите на семантичко-синтаксичките модели површински не е реализиран. Основните ПАС-и исполнуваат полни, а деривираните неполни експликациски модели.

Во овие модели, на симболите: f , g , h итн. (за предикати од прв ред) за соодветните предикативни изрази им одговара симболот V ; а на симболот Φ (за предикати од повисок ред) за соодветните предикативни изрази му одговара симболот W . Симболот C е симбол за јазични изрази во позиција на предметни аргументи. Факултативно непополнување на аргументските позиции се означува со O , а задолжително со \emptyset .

Примерите со непополнети аргументски позиции (примери за деривирани ПАС со предикати од прв и повисок ред), што ги наведовме погоре, би ги исполнувале следниве експликациски модели:

Јаге чоколадо: $g(x_{anim}, y_{object}) \rightarrow V(O, C\ 2)$;

Јаге: $g(x_{anim}, y_{object}) \rightarrow V(O, O)$;

Јане љуши: $g(x_{pers}, y_{object}) \rightarrow V(C1, O)$;

Ушџе ќе одам во село: $g(x_{anim}, y_{locus}) \rightarrow V(O, C\ 2)$;

Во тој ресторан добро се јаге: $g(x_{anim}, y_{object}) \rightarrow V(\emptyset, \emptyset)$;

Јане е срамежлив: $\Phi[x_{pers}, g(x_{pers}, y_{locus})] \rightarrow W[C1, \emptyset(\emptyset, \emptyset)]$;

Се реши на женидба: $\Phi[x_{pers}, g(x_{pers}, y_{pers})] \rightarrow W[O, V(\emptyset, \emptyset)]$;

Му реков на Горан да си оги дома: $\Phi[x_{pers}, y_{pers}, g(x_{pers}, y_{locus})] \rightarrow W[O, C\ 2, V(\emptyset, C\ 2)]$.

Примери што ги исполнуваат полните експликациски модели би биле: *Жарко јаде чоколадо; Јане љуши циџари; Јас уиџре ќе одам во село; Во џој ресџоран џосеџиџелиџије јагаџи добра храна; Јане се срами (Јане) да оди кај Маја; Јане реши (Јане) да се (о)жени со Маја; Јас му реков на Горан (Горан) да си оди дома.*

Трета и последна етапа во моделирањето на синтаксичкиот опис на С. Каролак е преминот од експликациски на формално-синтаксички модели. Преминот се врши со примена на правилата за формализација. Формално-синтаксичките модели содржат информација за морфолошката категоризација на елементите на експликациските модели и за типот на синтаксички оператори со коишто се врши нивно меѓусебно (интратекстуално) приспособување. Симболите во овие модели се подредени според правилата за линеаризација на јазикот (редоследот на симболите во моделите на С. Каролак е немаркиран од аспект на функционалната перспектива). Примери:

Јаде: $V (O, O) \rightarrow V_f$,

Јане љуши: $V (C_1, O) \rightarrow N_N$ (независна именска група, во функција на субјект), V_f ,

Јаде чоколадо: $V (O, C_2) \rightarrow V_f N_A$ (именска група директно зависна од финитна глаголска форма, во функција на директен предмет);

Се реши на женигба: $W [O, V (\emptyset, \emptyset)] \rightarrow V_f$ на N_{Op} (општозависна именска група, во функција на предлошки објект);

Жан е Французин: $V (C) \rightarrow N_N, V_f, N_P$ (предикативна именска група).

Сепак, ПАС претставува само една, иако основна, составна компонента на реченицата. Реченицата, покрај ПАС, содржи и модална, темпорална и локативна компонента.

Преку модалната компонента говорителот го изразува својот став за вистинитоста т.е. неистинитоста на предикатско-аргументската содржина (епистемична модалност) или изнесува своја проценка за степенот на веројатност на таа содржина (деонтичка модалност). Во исказните реченици епистемичната модалност експлицитно не се изразува. Пример: *Јане сѝие 'Висџина е дека Јане сѝие'.*

Деонтичката модалност се изразува експлицитно: *Веројаџно Јане сѝие; Сиџурно Јане сѝие; Можеби Јане сѝие.*

Јазичните изрази со коишто се изразува модалната компонента на речениците С. Каролак ги смета за предикати, поточно за предикати од повисок ред.

Темпоралната компонента може да биде изразена преку темпоралната морфема што влегува во составот на личната глаголска форма или преку целата лична глаголска форма и преку прилошка определба за време. Во реченичните изрази: *Јованка е секоџаш смирена; Тој одеше кај нив секоја*

недела, показатели на темпоралната содржина се: *е* + *секогаш* и *-ше* + *секоја недела*.

Локативната компонента на реченицата се изразува со соодветни прилози и прилошки определби: *Петре ја чека Ана на автџобуска станица; Надвор ми стигу; Таму се чувствуваша особено пријатно*.

Во синтаксичкиот опис на С. Каролак се разработени само моделите на ПАС. Оваа редукција во описот произлегува од фактот што С. Каролак ги смета прилозите за начин, време и место, како и модалните предикати, за надредени т.е. предикати од повисок ред; а конструкциите на именски збор и предлог, во функција на прилошка определба, ги смета за реченични кондензации. Сепак, извесен број предикативни изрази како: *патува, оди, живее, се наоѓа*, со оглед на своите инхерентни својства, во втората позиција што ја отвораат имплицираат прилози или прилошки определби. Во овие случаи прилозите и/или прилошките определби влегуваат во составот на ПАС што ги градат предикатите од овој тип. Пример: *Скопје се наоѓа во Република Македонија*. Во реченичниот израз *Маја живее во Скопје*, конструкцијата во *Скопје* е во позиција на втор предметен аргумент на предикативниот израз *живее*. Истата конструкција, во примерот *Маја ја читаше оваа книга во Скопје*, претставува кондензација на реченицата: 'додека беше во Скопје'.

Во теоријата за предикатско-аргументски структури на С. Каролак, како што се гледа, разликувањето на класични зборовни групи е ирелевантно. Во оваа теорија станува збор за синтаксички позиции (позиции на предикати и позиции на аргументи). Бидејќи примарни аргументи во јазикот има во ограничен број, позициите за аргументи ги пополнуваат определени дескрипции⁴⁶ (описи т.е. прирекувања на претходно идентификувани предмети

⁴⁶ Позициите што ги отвора предикатот ги заземаат, освен примарни аргументски изрази (аргументи *sensu stricto*) и деривирани аргументски изрази (определени дескрипции), и предикативни изрази, коишто определуваат многузначно и коишто С. Каролак ги нарекува неопределени дескрипции. Во полскиот јазик, неопределените дескрипции формално се идентични со нецелосно определените дескрипции, меѓутоа овие предикативни изрази не стануваат определени ниту од контекстот, ниту од конситуацијата и со самото тоа не можат да вршат аргументска функција, не можат функционално да ги застапуваат своите аргументи. Неопределените дескрипции, според С. Каролак, во функционалната реченична перспектива не се јавуваат како тема. Тие претставуваат компонентата на сложена рема (во којашто влегува и предикативниот израз што ја отвора позицијата што ја заземаат) или рематската функција ја вршат самостојно. Во јазиците со член, разликата ја сигнализира присуството на членот: определен (што ја придружува како целосно така и нецелосно определената дескрипција) наспроти неопределен (што ја придружува неопределената дескрипција). Во примерот: „*СЦ*“ е шведска градежна фирма, изразот *шведска градежна фирма* е израз што определува многузначно и, поради тоа, смета С. Каролак, во реченици со други предикати не може да го застапува својот аргумент – „*СЦ*“. Во реченицата: „*СЦ*“ изгради хошел, изразот „*СЦ*“ е во функција на тема, а во речениците (*Некоја*) *Шведска градежна фирма* го изгради хошелот и *Хошелот* го изгради (*некоја*) *шведска градежна фирма*, изразот (*некоја*) *шведска градежна фирма* е (дел) од рематската компонента. Како што се гледа и од примерите, македонскиот јазик спаѓа во јазиците во кои разликата помеѓу нецелосно определените и неопределените дескрипции ја сигнализираат членските морфеми (во случајов и дополнителен сигнал:

од стварноста). Тоа значи дека најголемиот дел од јазичните изрази се способни да се јават во позиција на предикати. За нивната синтаксичка позиција решава, значи, не нивната семантика, туку нивната функција во пропозицијата. Предикативната содржина на којашто говорителот ќе ѝ даде предност (предикативната содржина што ја конституира реченицата) ќе биде оформена како предикативен израз. Изборот на синтаксички оператори (термин што, покрај традиционално сфатените граматички морфеме, вклучува и декларативни сврзници, помошни глаголи и семантички празни глаголи) ќе зависи од формалните односи и од комуникативната хиерархија на значенските единици во соопштението. Изборот на синтаксички оператори, според С. Каролак, е процес на формална акомодација (*akomodacja*) на изразите: еднонасочна или двонасочна.

Што се однесува до функционалната перспектива на реченицата, и во „Граматиката на современиот полски јазик – Синтакса“ се врши разликување на две компоненти: тема и рема. Тема – реченичната компонента за која нешто се соопштува; рема – реченичната компонента којашто нешто (ново) соопштува за темата. С. Каролак ги доведува определбите за тема и рема во тесна врска со определбите за аргумент и предикат: „Лесно е да се забележи дека постои соодветство меѓу дефиницијата на темата и погоре формулираната семантичко-синтаксичка дефиниција на аргументот, како и соодветно меѓу дефиницијата на ремата и предикатот“ („Граматика...“: 31). Според С. Каролак, во речениците со еден аргумент (елементарни со едноаргументен предикат, или деривирани со повеќеаргументен предикат, но со непополнети позиции за другите аргументи) тематско-ремаското разграничување е многу јасно. Аргументот функционира како тема, а предикатот како рема. Пр.: *Андреј* (Т) *чиїа* (R); *Иван* (Т) *е женет* (R). Посложена е ситуацијата кај елементарните реченици со повеќеаргументни предикати (во кои аргументските позиции се пополнети), бидејќи тука секој аргумент, независно од неговата формализација, може да биде тема. Пр.: *Иван* (Т) *ја сака Ана* (R); *Ана* (Т) *ја сака Иван* (R) – во соодветен контекст; *Иван* (Т) *се ожени со Ана* (R); *Со Ана* (Т) *се ожени Иван* (R) – во соодветен контекст. Надвор од контекст, најнеутрални, најприродни од аспект на функционалната перспектива се оние реченични изрази во кои темата е аргументски израз во номинативна (основна, независна) форма и во иницијална позиција. Еден повеќеаргументен предикат, релативски предикат (*predykat relacyjny*), според С. Каролак, во јазиците може да биде претставен со низа предикативни изрази што се семантички исти, но, во неутрална функционална реченична перспектива, како тема овозможуваат да функционираат различните аргументи на истата основна ПАС. Предикативните изрази од овој тип се во однос на конверзија, при што еден предикативен израз се смета за основен, а другите за конверти на дадената

удвојување на определениот израз во функција на директен предмет со кратка форма на лична замена).

релација. Симболички, конвертот на релацијата $g(x, y)$ би имал форма $g^{-1}(y, x)$, а при тоа линеаризацијата на аргументите во двата случаја би била неутрална. На пример, во однос на конверзија се следниве парови предикативни изрази: *учиџел и ученик; џосџар и џомлаг; надреген и џогреген; дава и добива; (е) соџсџивеник и (е) соџсџивеносџ; има и џриџаџа; соџруџ и соџруџа* и сл. Образовањето на пасивни реченици (пасивизацијата), С. Каролак го смета за најтипичен и најрегуларен начин на изведување на конвертивни од основни изрази. Со извлекувањето на еден од аргументите на повеќеаргументниот предикат како тема, другите негови аргументи автоматски влегуваат во ремата. Ремата во овие реченици претставува сложена структура, настаната како резултат на апсорпција на некои аргументи од простиот предикат. Ваквата сложена структура С. Каролак ја именува како сложен релациски предикат. Секој повеќеаргументен предикат може да биде основа за деривација на толку сложени релациски предикати колку што имплицира аргументи. Пр.: *жен- (се) со коџо; жен- (се) кој; сака- коџо; сака- кој; сакан- од коџо; сакан- кој*. Како што се гледа од примерите, простите предикати можат да образуваат различни тематско-ремацки структури (структури со различно подредување, хиерархизација на аргументите), и при тоа во зависност од изборот на формата на предикативниот израз, овие низи се неутрални или маркирани. Неутрални се следниве примери на предикатот што означува релација на поседување: *има- (неџџо); (е) соџсџивеник- (на неџџо); (е) соџсвеничк- (на неџџо); џриџаџа- (некому); соџсвеносџ- (нечија)*, а маркирани се: *има- (кој); џриџаџа- (џџо)*. Со оглед на тоа што простите предикати можат различно да ги подредуваат своите аргументи (нема еден строго зададен тематско-ремацки поредок на аргументите), С. Каролак го изведува заклучокот дека основните ПАС во јазичниот систем не се подредени во овој однос. Моделите на основните ПАС се адекватни со тематско-ремацките модели само тогаш кога се конституирани од едноаргументен предикат. При тоа, аргументот е тема, а предикатот рема. Во другите случаи: а) тема на реченицата се сите аргументи, а предикатот е самиот прост предикат или б) тема е еден од имплицираните аргументи или дел од нив, а рема е сложениот релациски предикат, деривиран од простиот. Во „Грамастиката на современиот полски јазик – Синтакса“ најпрвин се опишани простите предикати, а потоа правилата за деривација на сложените релациски предикати од соодветните прости. С. Каролак го нагласува фактот дека моделите на основни ПАС не се во хиерархиски однос со тематско-ремацките модели (со моделите на речениците). Моделите на основните ПАС се теориски конструкти (во нив не влегуваат ниту модалната, темпоралната ни локативната компонента), апстрахирани од тематско-ремацките модели, коишто, од своја страна, одговараат на реалните реченици. Задачата на основните ПАС, според С. Каролак, е опис на можностите на синтаксичка деривација. Тие се сфаќаат како преткомуникативни структури од коишто допрва се образуваат комуникативните. При тоа, „аргументите се прифаќаат како компоненти што се во можност да функционираат како тема

на реченицата, а предикатите како компоненти што не се во можност да функционираат како тема, туку само како рема. Такви се системските можности. Тие се реализираат на различен начин во комуникативните структури (реченичните изрази) коишто претставуваат единствени реални јазични појави“ („Граматика...“: 35).

Би можеле да резимираме дека, заснована на логички традиции, поаѓајќи од значењето, полската теорија за семантичка синтакса пред сè води сметка за функционалниот (комуникативниот) аспект на јазикот. „Граматиката на современиот полски јазик – Синтакса“ не е нормативна, ниту чисто дескриптивна граматика, туку, како што самите автори велат, *еден начин на размислување за јазикот*. Во оваа „Граматика...“ е отсликан еден поглед на јазикот што отвора поинакви перспективи за јазична анализа и, во најмала мера, поттикнува на размислување.

Јазична анализа од овој тип е направена и врз македонски јазичен материјал, поточно врз јужномакедонските говори од Корча до Драма⁴⁷, од страна на едниот од авторите на „Граматиката на современиот полски јазик – Синтакса“ – З. Тополињска. За јазичната анализа што ја врши, З. Тополињска вели: „Се работи за семантички ориентирана синтакса, т.е. за опис на операции коишто од пораката (т.е. од содржината на јазичното коминике, англ. message) водат кон нејзината по можност успешна формализација (оформување) на површината на текстот... Задачата на синтаксичкиот опис е да се претстават механизмите што – во определени општествени (говорни) ситуации – управуваат со изборот на јазичните средства кои ги изразуваат наведените семантички компоненти“ (З. Тополињска, 1995: 5, 6).

З. Тополињска, исто така, разликува реченици наспрема искази. Реченицата, според З. Тополињска, е основна синтаксичка форма на исказот, кој од своја страна е минимално јазично коминике. Исказот ги содржи следните семантички компоненти (компоненти што на разни начини меѓу себе можат да се преклопуваат и обусловуваат): главен (надреден) предикат, т.е. релација чие постоење е предмет на соодветната комуникација; аргументи имплицирани (т.е. задолжително барани) од страна на главниот предикат, т.е. термини на релацијата; темпорална детерминација; локална детерминација; модална информација (информација за ставот на говорителот спрема вистинитоста на соопштуваните содржини); прагматичка информација (информација за ситуационата, прагматичка мотивираност на соопштението).

З. Тополињска зборува за основни наспрема сложени реченични конструкции. Основна реченична конструкција (ОРК) е синтаксичка конструкција што содржи, како конститутивен член, предикатски израз со финитна глаголска форма, а сложена реченична конструкција (СРК) е синтаксичка конструкција со конститутивен член – предикатски израз

⁴⁷ З. Тополињска, 1995 („Македонските дијалекти во Егејска Македонија“, книга 1, Синтакса, I дел).

оформен како сврзник⁴⁸. Содржината, карактеристична за паратактивните и екстенционалните сврзници може да биде формализирана и како глагол: *имплицира, обусловува* и сл., при што треба да се одбележи и тоа дека употребата на сврзниците-предикати и соодветните предикати-глаголи е стилски разграничена. Од синтаксички аспект, ОРК задолжително содржи конститутивен член (КЧ) и факултативно - дополнителни членови (ДЧ). Конститутивен член на ОРК е еден предикатски израз (ПИ), кој, од своја страна, во својот состав може исто така да вклучува и дополнителен член. Како конститутивен член на предикатскиот израз се јавува личната глаголска форма, а како дополнителен (во случаите кога го има) – именска синтагма и/или реченична конструкција, односно, претставено со соодветните симболи:

ОРК → КЧ (ДЧ)

КЧ → ПИ

ПИ → КЧ (ДЧ)

КЧ_{ПИ} → В_Ф

ДЧ_{ПИ} → {∅, ИС_П, РК_П}

при што, симболот В_Ф означува лична глаголска форма; симболите КЧ_{ПИ} и ДЧ_{ПИ} ги означуваат конститутивниот и дополнителниот член на предикатскиот израз; ∅ – синтаксичка нула; симболите ИС_П и РК_П соодветно – именска

⁴⁸ Овде е значајно да се напомене дека рамките на простата (проширената) и сложената реченица во полската школа на семантичка синтакса не се поклопуваат со оние од традиционалната синтакса. Така, кај З. Тополињска, декларативните и релативните зависносложени реченици не се обработуваат во рамките на сложената реченица, туку декларативните се обработуваат во рамките на основната реченична конструкција, како аргументи на предикатите од втор ред, а релативните во рамките на именската група (в. и во „Граматиката на современиот полски јазик – Синтакса“, делот: „Синтакса на именската група“, изработен од З. Тополињска). Во делот „Синтакса на полипредикативните искази“, од „Граматиката на современиот полски јазик – Синтакса“, изработен од М. Гроховски, се разгледуваат сложените реченици што ги конституираат, според сфаќањето на полските семантичари, предикативни изрази оформени како сврзници (М. Гроховски во рамките на сложената реченица ги вклучува и речениците што ги конституираат декларативни и релативни сврзници). Посебно се разгледуваат и полипредикативните изрази што имаат форма на проста реченица, имено изразите што во својот состав содржат, покрај основен предикативен израз, и неосновен. За неосновни предикативни изрази М. Гроховски ги смета именските групи и адвербијалните групи (според М. Гроховски, партикулно-прилошките изрази) во случаите кога не се имплицирани од основниот предикативен израз во реченицата. Повеќето од овие неосновни предикативни изрази се поврзуваат директно со основните предикатско-аргументски изрази, но и со нивните компоненти. Иако синтаксичката позиција што ја заземаат неосновните предикативни изрази не ја отвора основниот предикатско-аргументски израз, граматичката форма на неосновниот предикативен израз може да биде обусловена од формата на еден од елементите на основниот предикатско-аргументски израз: *Бојан ја осџави Маја во сџановџ сама; Бојан џи осџави деџаџа во сџановџ сами*. За З. Тополињска речениците од овој тип претставуваат развиени прости реченици, а овие, според М. Гроховски „неосновни предикативни изрази“, претставуваат реченични трансформи, т.е. начини на вградување на реченична содржина во друга реченица.

синтагма, т.е. реченична конструкција како дел од предикатскиот израз; \rightarrow 'се реализира како...' , (...) – 'може, но не мора да се појави', {...} – 'и/или'.

Дополнителен член, т.е. дополнителни членови на ОРК, ако ги има, можат да бидат: конотирана именска синтагма од страна на предикатскиот израз, конотирана реченична конструкција од страна на предикатскиот израз и прилошка синтагма во функција на модификатор на пропозиционалната конструкција, т.е.:

$$\text{ДЧ} \rightarrow \{\emptyset, \text{ИС}_K, \text{РК}_K, \text{Адв}_M\}.$$

Индексот $_K$ покрај соодветниот симбол во синтаксичката шема означува дека членот покрај којшто се појавува е конотиран од страна на предикатскиот израз.

Според ова, *Грми* би бил пример за ОРК чијашто шема би ја претставувал само КЧ, и тоа претставен само преку V_Φ (лична глаголска форма). Синтаксичката шема на примерот *Сџојан е учииџел* би содржела еден КЧ (*е учииџел*) и еден ДЧ (*Сџојан*). Конститутивниот член е ПИ, составен исто така од две компоненти: конститутивна (личната форма на помошниот глагол „сум“) и дополнителна (именката *учииџел*). Во синтаксичките шеми на ОРК на примерите: *Тој може да гојде* и *Таа џочна да чииџа* влегуваат по еден КЧ (предикатски израз) и по еден ДЧ (*џој*, односно *џаа*). Конститутивни членови во овие примери се предикатски изрази кај кои, покрај конститутивен (*може*, *џочна*), се јавуваат и дополнителни членови – реченични конструкции (*да гојде*, *да чииџа*). Во ОРК: *Ние сакаме баба ни да оџсегне кај нас* како дополнителни членови се јавуваат ИС_K (*ние*) и РК_K (*баба ни да оџсегне кај нас*). Конститутивен член е ПИ, претставен само преку конститутивна, лична глаголска форма (V_Φ) – *сакаме*. Синтаксичката шема на РК_K би вбројувала: ПИ како КЧ (*да оџсегне*) и две ИС_K како дополнителни членови (*баба ни*, *кај нас*). Примерот *Сџојан џредава убаво* би бил пример за ОРК во чиј состав како дополнителен член се јавува прилог во функција на модификатор на пропозиционалната конструкција (*убаво*).

Од семантички аспект, 3. Тополињска ја разгледува ОРК како продукт на процесот на предикација (припишување на карактеристики на деловите од светот што ги izdelуваме како дискретни големини; изразување на извесни релации што сме ги забележале меѓу нив). Пропозиција или ПАС всушност е семантичкото јадро на ОРК, тоа е информацијата што ја одредува релацијата и нејзините термини т.е. предикатот и неговите аргументи.

Потребно е пропозицијата да биде референцијално определена (сооднесена со ситуацијата за која станува збор) т.е. да биде актуализирана (временски и просторно сооднесена) и, исто така, референцијално да бидат окарактеризирани и нејзините учесници (учесниците во настанот за кој станува збор).

Наспрема ситуацијата за којашто се зборува, 3. Тополињска ја доведува ситуацијата на зборување т.е. самиот говорен чин, информациите што јазичното соопштение ги дава за говорителот, како резултат на неговата

свесна активност или независно од неговите желби. Свесно, говорителот може од една страна да пренесува информација, а од друга страна експлицитно да бара реакција од соговорникот/соговорниците: да прашува (да бара информација) или да произнесе молба, наредба, закана итн. Во случаите кога говорителот пренесува информација, може да зборува како за надворешната така и за неговата внатрешна дејствителност и може да зборува за факти (коишто може да бидат подложени на проверка на вистинитоста) или за нефакти (фиктивни, замислени, планирани настани). Своите ставови за веродостојност на соопштението говорителот може експлицитно да ги изразува или пак да се воздржува од нивното експлицитно изразување. Овие содржини ги изразува модалната (надградена) компонента во пропозицијата (независно од тоа за каков вид модалност станува збор).

Јазичното соопштение може да се разгледува и од прагматички аспект, од аспект на сите фактори што влијаат на него, а кои се во врска со самиот чин, самата ситуација на зборување, односите меѓу говорителот и соговорникот, емотивната состојба на говорителот, неговото јазично потекло, средината од којашто потекнува итн. Прагматичната компонента од структурата на ОРК 3. Тополињска во „Македонските дијалекти во Егејска Македонија“, со оглед на карактерот на јазичните извори со кои располага, не ја зема предвид (иако понекогаш, при анализата не се лишува од коментари од овој домен).

Симболички, семантичката структура на ОРК, 3. Тополињска ја претставува со следната формула:

$$M \{ T \times L [p(x, y, z...)] \},$$

каде што: М ја означува модалната компонента, Т – темпоралната, L – локалната, p – конститутивниот предикат, x, y, z... – аргументите на конститутивниот предикат, а заградите – хиерархијата на релациите и нивните термини.

Оваа формула (шема), која во себе го вклучува максималниот број на компоненти, на различни начини може, според 3. Тополињска, да биде кондензирана: нејзините компоненти во ОРК да бидат подлабоко интегрирани или реализирани надвор од нејзините формални граници. Како илустрација, 3. Тополињска ги наведува случаите кога: М се јавува во функција на f (пр. *Може да дојдете утре кај вас*), Т или L во функција на x (пр. *Ке ѝресџојуваат во „Палас“*) итн.

Согласно со принципите на полската семантичка синтакса и 3. Тополињска разликува: предикати од прв, втор и трет ред. Предикатите од прв ред ги изразуваат релациите од надворешната дејствителност на говорителот, а предикатите од втор ред – релациите од неговата внатрешна дејствителност (на пр. неговата умствена, емотивна, волева активност). Аргументите на предикатите од прв ред посочуваат реални, конкретни делови од надворешната дејствителност: *некој (сѝе)*; *некој, нешѝо (чиѝа)*; *некој, нешѝо, некому (дава)*; *некој (ѝрча)*; *некој, нешѝо (ѝради)* итн. Кај предикатите од втор ред,

првиот аргумент секогаш посочува личност, а вториот – дел од неговата внатрешна активност: *мисли (некој, дека/да...); знае (некој, дека/да...); разбира (некој, дека...)* итн. Предикатите од трет ред ги изразуваат процесите на расудување. Овие предикати, според З. Тополињска и во согласност со полската семантички ориентирана синтакса, ретко се оформуваат како глаголи (пр. *ћредизвикува, обусловува, ћридружува, следи* – еден настан некој друг настан), а почесто како сврзници (пр. *бидејќи, ако, ћод услов да* – еден настан, друг настан). Аргументи на предикатите од трет ред се реченични конструкции. Првата книга на „Македонските дијалекти во Егејска Македонија“ (Синтакса, I дел) од З. Тополињска ги обработува речениците што ги конституираат глаголски предикати т.е. предикати, според ова размислување, од прв и втор ред.

Што се однесува до прашањата сврзани со функционалната перспектива на текстот и нејзиниот одраз во ОРК, во овој дел од теоријата (претставен во „Македонските дијалекти во Егејска Македонија“, книга прва, Синтакса, I дел) З. Тополињска посебно не ги обработува. Тоа се прашања што, според З. Тополињска, „ниту може да се заобиколат, ниту системски да се претстават“, со оглед на тоа што во овој труд авторката не се занимава со граматиката на текстот. Сепак, бидејќи илустративниот јазичен материјал доаѓа од текстови, јазичната анализа понекогаш доведува и до тоа „некои особености во формализацијата на разгледуваната ОРК да бидат објаснети токму со барањата на функционалната перспектива на соодветните текстови“ (З. Тополињска, 1995: 15).

З. Тополињска зборува за т.н. „природна хиерархија на аргументите на некој предикат“, којашто може но и не мора секогаш да најде одраз во еден конкретен јазичен текст. Природната, според З. Тополињска, хиерархија на аргументите е информација за аргументите на предикатот што е „кодирана“ во неговата семантичка структура. На пример, кај некои предикати: човек – вршител на дејството, материјален предмет – трпитељ на дејството. Оваа хиерархија на аргументите способни се да ја одразат, од една страна, синтаксичката структура на ОРК (мрежата на односи на граматичка зависност) и, од друга страна, принципите на линеаризација (збороред). Меѓутоа, во самата јазична практика, многу често, од аспект на комуникативните потреби се воспоставува една друга, поинаква хиерархија на аргументите на еден предикат (З. Тополињска го наведува примерот кога во дадена ситуација, поради различни причини, од комуникативен аспект е поважно напишаното писмо отколку човекот што го напишал).

СПИСОК НА УПОТРЕБЕНИ СИМБОЛИ

- ПАС – предикатско-аргументска структура
 ПАИ – предикатско-аргументски израз
 f – едноаргументен предикат од прв ред
 g – двоаргументен предикат од прв ред
 ϕ – предикат од повисок ред
 x – прв предметен аргумент
 y – втор предметен аргумент
 $anim$ – семантичка карактеристика 'живо суштество'
 $pers$ – семантичка карактеристика 'лице'
 $object$ – семантичка карактеристика 'предмет'
 $locus$ – семантичка карактеристика 'место'
 $f(x...n)$ – симбол за ПАС, востановена од предикат од прв ред
 V – предикативен израз на предикат од прв ред
 W – предикативен израз на предикат од повисок ред
 C – аргументски израз (предметен)
 $C_1, C_2...$ – прв, втор ... (предметен) аргументски израз
 O – факултативно непополнување на аргументска позиција
 \emptyset – задолжително непополнување на аргументска позиција
 V_f – лична глаголска форма
 N_N – независна именска група (во позиција на субјект)
 N_A – директнозависна именска група (во функција на директен предмет)
 N_{OP} – општозависна именска група (во функција на предлошки објект)
 N_P – предикативна именска група
 T – тема
 R – рема
 $g^{-1}(y, x)$ – конверт на релацијата $g(x, y)$
 ОРК – основна реченична конструкција
 СРК – сложена реченична конструкција
 КЧ – конститутивен член
 ДЧ – дополнителен член
 ПИ – предикативен израз
 КЧ_{ПИ} – конститутивен член на предикативниот израз
 ДЧ_{ПИ} – дополнителен член на предикативниот израз
 V_ϕ – лична глаголска форма
 \emptyset – синтаксичка нула
 ИС_П – именска синтагма како дел од предикативен израз

РК_П – реченична конструкција како дел од предикативен израз

→ '...се реализира како...'

(...) 'може, но не мора да се појави'

{...} 'и/или'

ИС_К – конотирана именска синтагма од страна на предикативен израз

РК_К – конотирана реченична конструкција од страна на предикативен израз

Адв_М – прилошка синтагма во функција на модификатор на пропозиционалната конструкција

М – модална компонента во семантичката структура на ОРК

Т – темпорална компонента во семантичката структура на ОРК

Л – локална компонента во семантичката структура на ОРК

р – конститутивен предикат во семантичката структура на ОРК

х, у, z... – аргументи на р

2. Чешко синтаксичко иронизирање на традиционалниот и модерниот

Кога станува збор за чешката⁴⁹ лингвистичка (и синтаксичка) мисла, поимите „традиционално“ и „модерно“ во извесна смисла како да го релативизираат своето значење. Она што од би можело да се смета за традиција во чешката лингвистичка мисла, тоа е секако прашката лингвистичка школа⁵⁰, една своевременно многу смела и новаторска школа, која и денес, во однос на некои понудени решенија во различни области, може да се оквалификува како модерна. Она што се јавува подоцна во чешката лингвистика (барем во вид на универзитетски учебни помагала), секако во извесен степен обусловено и од соодветните историски прилики во кои се најде тогашната чехословачка држава, иако со понов датум, може да се разбере како потрадиционално од она што се оформуваше како традиција (прашката лингвистичка школа), поточно како модифицирање на традиционалниот лингвистички пристап (со референции во класичните граматички размислувања) со модерниот теориски и методолошки пристап што јазикот го разгледува како (динамички) систем.

Во таа смисла, осврнувајќи се на чешката лингвистичка (и синтаксичка) мисла, во овој труд ќе прикажеме два теориски пристапи: едниот, во традициите на прашката лингвистичка школа, а другиот, традиционален пристап (во класична смисла), модифициран во правец на првиот. Како основа за првиот синтаксички пристап ќе ни послужи теориската студија на Ф. Данеш: „Пристап кон синтаксата преку разликување на три (синтаксички) нивоа“, објавена во познатиот *Travaux du Cercle linguistique de Prague*⁵¹; а како основа за вториот – универзитетската граматика „Mluvnice češtiny 2 (Tvarosloví)“⁵².

⁴⁹ Зборот „чешка“ во овој и во слични контексти го употребуваме во неговото географско значење и тоа од периодот на постоењето на чехословачката држава.

⁵⁰ В. V. Fried (ed.), 1972, особено во неа статијата „The Linguistic Theory of The Prague School“ од Jozef Vachek.

⁵¹ F. Daneš, 1964: 225–240.

⁵² M. Komárek i dr., 1986.

2.1. Пристап кон синтаксата преку разликување на три (синтаксички) нивоа⁵³. Ф. Данеш во синтаксата методолошки разликува три нивоа: ниво на граматичка структура на реченицата, ниво на семантичка структура на реченицата и ниво на организација на исказот. Соодветните нивоа се во интеракциски однос. „Ние сме далеку од одрекување на важноста на семантичките разгледувања во синтаксата; напротив, ние сме убедени дека меѓусебните односи на двете нивоа, семантичкото и граматичкото, мора задолжително да бидат прикажани за да се даде целосно објаснување на јазичниот систем. Како и да е, за да се овозможи ова, непоходно е стриктно разграничување на двете нивоа. Тоа не значи, секако, 'раздвојување на нивоата', туку само еден методолошки чекор што ќе ни овозможи, на следниот чекор, да ја утврдиме нивната системска интеракција“ (F. Daneš, 1964: 226).

2.1.1. Ниво на семантичката структура на реченицата⁵⁴. Во семантичката структура на реченицата влегува само лингвистички релевантната генерализација на конкретните лексички значења, како на пр. обликот на апстрактните зборовни категории⁵⁵: живо суштество, индивидуа, квалитет, акција и др. или обликот на релациите помеѓу нив, пр.: акција како карактеристика на индивидуата.

Од аналитичка гледна точка, реченичната структура се засновува на семантички односи од типот: актер (вршител) и акција, носител на квалитет или состојба и состојба, акција и објект што резултира или е засегнат од неа; различни околности определби (определби за место, време и др.), причинско-последични односи, целни итн., кои во различни јазици различно се изразуваат и не треба да се изедначуваат со граматичките категории на субјект, објект и сл.

⁵³ Почетокот на студијата, во функција на вовед во излагањето, всушност спори со методолошкото неразликување на три нивоа во синтаксата, преку примери и толкувања (пред сè на поимот „граматичка сродност“) од студии на Н. Чомски, од неговиот ран лингвистички период („The Logical Basis of Linguistic Theory“, во *Preprints of Papers for the Ninth Intern. Congress of Linguists*, Cambridge, Mass, 1962 и „Some Methodological Remarks on Generative Grammar“, *Word*, 17, 1961). (Сепак, Ф. Данеш смета дека и Н. Чомски, иако имплицитно, се враќа на „логичкото“ – семантичкото ниво.) Изразите *Џон [John]*, *заговори [please]* и *подарок [gift]*, според Н. Чомски се граматички сродни во речениците: (1) *Дали Џон очекуваше да биде задоволен од подарокот* [*Did John expect to be pleased by the gift?*] и (2) *Подарокот го заговори Џон* [*The gift pleased John*]. Идентичноста на изразите Ф. Данеш ја сместува не на план на граматичките структури, туку на семантички план: „Меѓутоа, очигледно е дека станува збор токму за идентичност на семантичките ('логички') релации (како заднина) и разлики во граматичките структури што придонесуваат за синтаксичките специфичности на овие реченици“ (F. Daneš, 1964: 225).

⁵⁴ Семантичката анализа теориски се засновува на идеите изложени во: „K tzv. významové a mluvnické stavbě věty [Кон т.н. семантичка и граматичка структура на реченицата]“ – M. Dokulil и F. Daneš, 1958: 231–246.

⁵⁵ англ. the form of abstract word-categories, в. F. Daneš, 1964: 226.

Семантичките односи се во тесна врска со вонјазичната дејствителност. Значи, тие се на некој начин надворешни, вонјазични.

2.1.2. Ниво на граматичката структура на реченицата. Нивото на граматичката структура на реченицата е автономно, но сепак зависно (станува збор за двонасочна зависност) од семантичкото ниво, т.е. семантичките содржини. Автономијата на граматичката форма се покажува во постоењето на различни јазици (семантичките категории, како вонјазични, се заеднички за повеќето јазици).

Субјектот, објектот и сл., според Ф. Данеш, претставуваат категории на граматиката⁵⁶ (граматички категории), кои се носители на јазичните функции во соодветниот јазичен систем. Тие не се базираат на семантички содржини, туку само на синтаксичка форма.

Основна синтаксичка релација е релацијата на зависност. Оваа синтаксичка релација е асиметрична, нерефлексивна, нетранзитивна и синтагматска и може да биде предадена со изразни средства на морфолошкото ниво на јазикот, пр. конгруенција, рекција, адјункција (додавање), линеаризација и др. Одговара на најапстрактните релации на семантичко ниво: на предикација и детерминација. Друга синтаксичка релација е релацијата на присоединување⁵⁷. Таа е симетрична, транзитивна, рефлексивна и асинтагматска. Ф. Данеш укажува на блискоста во употребата на термините „зависност“ и „присоединување“ соодветно со термините „субординација“ и „координација“, но при тоа нагласува и дека тие не се целосно синонимни.

Основа за синтаксичката структура претставува хиерархијата на зборовните групи во морфолошко-синтаксичката класификација. Централен концепт на синтаксичкото ниво е реченичниот модел.

Иако се автономни, семантичкото и граматичкото ниво во синтаксата не се независни. Меѓу нив има извесна кореспонденција. Односот меѓу граматичките синтаксички елементи и соодветните семантички категории е однос не на идентитет, туку на афинитет, поблизок или подалечен.

⁵⁶ Разликувањето на соодветните три нивоа во синтаксата, според Ф. Данеш, овозможува и да се расчистат нејасностите во дефинирањето на граматичките категории како субјект, објект и сл. „Од друга страна, вистина е дека многу граматичари, граматичките категории како субјект и др. би ги дефинирале преку набројување на семантичките елементи што вообичаено се изразуваат со нив. Но, ова е прилично парадоксална постапка, бидејќи потоа се поставува прашањето – зошто се потребни толку многу различни елементи како: актер/вршител (во активни конструкции) и трпитељ (во пасивни конструкции) итн., внесени во дефиницијата на еден термин, и зошто само овие елементи, а не други. Според тоа, произлегува дека субјектот (и др.) како граматичка категорија може да се востанови само на граматичкото ниво (пр. субјектот да биде оној елемент од реченицата што не зависи од друг елемент)“ (F. Daneš, 1964: 226). За дефиниција на субјектот во ист правец в. Л. Минова-Ѓуркова, 1994: 109, 171–172.

⁵⁷ Ф. Данеш го употребува терминот „adjoining“, в. F. Daneš, 1964: 227.

2.1.3. Ниво на организацијата на исказот. Организацијата на исказот овозможува да се разбере како семантичките и граматичките структури функционираат во комуникативниот акт, т.е. во моментот кога се повикани да соопштат за извесна вонјазична дејствителност што е одразена во мислата на човекот и што треба да се појави во соодветен вид перспектива. Условите на комуникативниот акт се определени од општиот карактер и од правилата на линеарната материјализација и линеарната перцепција на исказот, од една страна, и од содржината на пораката, контекстот, ситуацијата, ставот на говорителот кон пораката, ставот на говорителот кон соговорникот (семантички и прагматички фактори), од друга страна. Ф. Данеш на ниво на организација на исказот го сместува т.н. „процесуален аспект на исказот“⁵⁸ (наспрема апстрактниот и статички карактер на другите две нивоа). Основа на динамизмот на исказот е функционалната перспектива во строга смисла, т.е. принципот по кој елементите на исказот, во зависност од степенот на нивниот комуникативен динамизам (почнувајќи од најнизок кон највисок степен), следуваат еден по друг. Во оваа смисла, исказот може да се подели на два дела: тема и рема⁵⁹. Темата ја претставуваат дадените, познати елементи во исказот, а ремата – новововедените елементи. Според Ф. Данеш, истиот принцип на функционална перспектива може да се анализира и во испитувањата на организацијата на контекстот⁶⁰. Во различни јазици, функционалната перспектива се користи со различни средства. Всушност, организацијата на исказот располага со специјални средства од системски карактер што биле (или можеби некаде сè уште се) класифицирани како граматички или стилистички. Во словенските јазици, интонацијата и редоследот на зборовите претставуваат средства за организација на исказот. Ф. Данеш смета дека треба да биде основана една теорија на исказот во која ќе се истражуваат сите граматички и неграматички средства и процеси на организацијата на исказот, па дури и на организацијата на контекстот (интересно е тоа што Ф. Данеш го употребува токму терминот контекст, а не текст).

Една интерпретација од ваков вид, според Ф. Данеш, овозможува да се откријат и да се опишат интеракциите меѓу трите нивоа што влегуваат во синтаксата. При објаснувањето на кој и да е синтаксички проблем, потребно е да се изврши анализа на сите три нивоа, а структурната интерпретација треба да се бара во односите и во интеракциите на сите три нивоа.

⁵⁸ Процесуалниот аспект на исказот го претставува, според Ф. Данеш, динамизмот на односите меѓу значењата на индивидуалните лексички единици во процесот на прогресивна акумулација; динамизмот на сите други (семантички и граматички) елементи од исказот што произлегуваат од семантичката и формалната тензија и барањата на линеаризацијата, како и сите неграматички средства на организација на исказот: ритам, интонација, редослед на зборовите и дел-речениците, лексички средства.

⁵⁹ theme/topic, rheme/comment.

⁶⁰ Поопшти и поконкретни разработки на теми од функционалната реченична перспектива во: F. Daneš (ed.), 1974.

2.1.4. Концептот на реченицата. Основен концепт во синтаксата е концептот за реченицата. Во содржината на терминот реченица, треба да се разликуваат три основни, различни концепти:

1) реченица како поединечен, индивидуален говорен акт, што спаѓа во говор: остварен исказ;

2) реченица како еден од сите можни искази (минимални комуникативни единици) на даден јазик: исказ;

3) реченица како апстрактна структура, т.е. модел од дистинктивни карактеристики: реченичен модел. Збирот од вакви модели претставува потсистем на целиот граматички систем на даден јазик. (Ф. Данеш потсетува на фактот дека Матезиус, уште во 1936 година, прави дистинкција помеѓу реченицата како индивидуален исказ и реченичниот модел како единица на граматичкиот систем.) Голем број искази претставуваат манифестација на исти реченични модели. Според Ф. Данеш, овие искази би можеле просто да се наречат реченици. Оние искази што немаат реченичен модел на којшто се базираат можат да се сметаат за неграматички⁶¹.

Овие три аспекти на поимот за реченицата претставуваат три чекора во процесот на синтаксичка генерализација. Првиот аспект, остварен исказ, спаѓа во говор и претставува материјал непосредно достапен за испитување. Ако, по пат на апстракција, остварениот исказ го лишиме од сè случајно и индивидуално, поврзано со неговата конкретна фонична и графичка манифестација, ќе го добиеме исказот, кој повеќе не спаѓа во говор, а сепак содржи повеќе карактеристики од оние што ги имаат најапстрактните и најгенерализирани синтаксички модели на граматичкиот систем: содржи конкретни лексички единици, елементи на модалност (што почесто се изразуваат не со граматички, туку со лексички средства и интонација) итн. Средствата на организацијата на исказот не се граматички, но сепак се системски. Такви се редоследот на зборовите (во словенските јазици) и интонацијата, како средство на интеграција, делимитација, сегментација и емфаза на исказот. Ф. Данеш предлага појавите што се однесуваат на исказот да се наречат супрасинтаксички и да се востанови посебна лингвистичка дисциплина што ќе ги обработува како граматичките така и неграматичките елементи и правила на неговата организација. Оваа лингвистичка гранка би можела, според Ф. Данеш, да се нарече теорија на исказот⁶². Како што веќе рековме, проблематиката од овој тип вообичаено се толкувала како граматичка или стилистичка, а на нејзината специфичност укажуваат и: В. Скаличка, Е. Паулини, К. Хаузенблас. Граматичките елементи што ги откриваме на овој степен на генерализација (на ниво на исказот) не спаѓаат во конститутивните карактеристики на реченичните модели. Според Ф. Данеш, тоа се главно:

⁶¹ Термините што во студијата ги употребува Ф. Данеш се: utterance-event, utterance и sentence pattern.

⁶² Би можеле да кажеме дека вака замислената „теорија на исказот“ од Ф. Данеш денеска наоѓа свое остварување во прагматиката.

употребата на извесни морфолошки категории (начин, време), па дури и граматичката конгруенција што не е заснована на реченичниот модел.

Третиот аспект од поимот за реченицата е добиен по пат на генерализација од највисок степен и се разбира како специфично граматичко средство на организација на исказот; тоа е реченичниот модел⁶³.

2.1.5. Реченичен модел. Реченичен модел е синтаксичка структура од таков тип што секвенцата од зборови ја претвора во минимална комуникативна единица (исказ), дури и кога е надвор од рамките на дискурсот, поточно надвор од нејзиното ситуациско и контекстуално окружување. Тоа е значи таква структура што е доволна да сигнализира дадена секвенца зборови како исказ.

Од функционална гледна точка, реченичниот модел е комуникативна структура, средство за образување искази.

Неграматичките искази (што не се базираат на реченичен модел) својата комуникативна функција ја вршат благодарение на контекстот, интонацијата (во говорен текст), интерпункциските средства (во пишуван текст).

Што се однесува до процедурата за утврдување на реченичниот модел, како корпус за анализа се зема множество искази што комуникативната функција можат да ја вршат самостојно, независно од ситуацијата или контекстот.

Комплексно, но, според Ф. Данеш, суштинско е прашањето кои граматички елементи што ги содржи исказот треба да бидат вклучени во реченичниот модел. Критериумот за определување на тие граматички елементи произлегува од констатацијата дека реченичниот модел претставува единица на јазичниот систем. Множеството на сите реченични модели претставува систем изграден врз основа на опозиции, и секој реченичен модел може да се разгледува како структура од синтаксички карактеристики што го разликуваат од другите реченични модели во системот.

Задача на описот е да се прикажат сите конститутивни (дистинктивни) карактеристики на реченичните модели и да се востановат сите единици на системот (сите реченични модели) и нивните позиции во него (нивната хиерархија).

Како конститутивни граматички карактеристики на реченичниот модел се разгледуваат:

- 1) зборовните групи според морфосинтаксичката класификација;
- 2) извесни морфолошки категории (на пр. падежот);
- 3) двете основи синтаксички релации: релацијата на зависност и релацијата на присоединување;

⁶³ Интонацијата, како неграматичко средство, се зема како карактеристика на исказот.

4) редоследот на зборовите, но само во јазиците во коишто има граматичка функција (на пр. во англискиот јазик; во словенските јазици многу ретко)⁶⁴.

Реченичниот модел, сфатен на овој начин, претставува апстрактна и статичка инваријантна структура (шема), а не секвенца на конкретни зборови во еден конкретен исказ (конкретниот исказ се базира всушност на некој реченичен модел). Реченичниот модел значи е тип на можна реченица; тој е реченица во најапстрактна смисла.

Описот на синтаксичките структури може да се претстави во форма на хиерархиски подреден систем од модели, дополнет со множество правила (сп. ја во рамките на генеративната граматика дефиницијата за јазична компетенција). Реченичниот модел претставува инваријанта на дадена класа искази. Правилата ги утврдуваат варијабилните (но сè уште системски) синтаксички компоненти, т.е. факултативните синтаксички варијанти на дадениот реченичен модел. Како пример ќе го разгледаме реченичниот модел: $(PRO^P_1 \rightarrow) VF (\rightarrow S_4)$ ⁶⁵. Нему би му одговарале следните искази: *Starý učitel píše u stolu dopis synovi* [Стариоџ учиџел му џишува на масаџа џисмо на синоџ]; *U stolu píše dopis starý učitel synovi*; *U stolu píše dopis synovi starý učitel*.

Елементите во заградите се потенцијални, т.е. нивната манифестација не е задолжителна, но нивното појавување, иако факултативно, е дистинктивна карактеристика на соодветниот реченичен модел. Елементот S_4 (*dopis synovi*) во горенаведениот реченичен модел не е задолжителен, и исказот *Starý učitel píše* е неелиптичен и граматички коректен. Сепак, постојаната можност за негово воведување во исказот го доведува овој синтаксички модел во опозиција со моделот $(PRO^P_1 \rightarrow) VF$, пр.: *Starý učitel jde velmi pomalu* [Стариоџ учиџел оџи мноџу бавно], од една страна, и со моделот: $(PRO^P_1 \rightarrow) VF \rightarrow S_4$, од друга страна, пр.: *Starý učitel potkal mladého studenta* [Стариоџ учиџел среџнал млаџ сџџугенџ].

Во чешкиот јазик, како и во повеќето словенски јазици, за разлика од англискиот јазик, експлицитно појавување на субјектот во реченицата не е задолжително. Субјектот задолжително не се појавува во реченици од типот: *Uhodilo* [Уџпу (џром)], чиј реченичен модел е: VF_{3Sgn} . Индексите $3Sgn$ претставуваат дистинктивна карактеристика на овој модел, т.е. негова парадигматска рестрикција, и поради тоа е потребно експлицитно да бидат изразени.

Во извесни случаи може да се појави и структурна синтаксичка двосмисленост (хомонимност). Исказите што ги претставува само лична глаголска форма во трето лице еднина, среден род, може да бидат

⁶⁴ Редоследот на симболите во реченичниот модел, освен во примери во кои тоа е посебно нагласено, е ирелевантен.

⁶⁵ Примерите што следуваат се оригиналните примери што во студијата ги наведува Ф. Данеш. Со оглед на тоа што во студијата среќаваме мал број примери, соодветниот македонски превод ќе го приведеме во самиот текст, а не во посебен додаток.

манифестација или на реченичниот модел: $(PRO^P_1 \rightarrow) VF (\rightarrow S_4)$, или на реченичниот модел: VF_{3Sgn} [пр. *Грмело; Сџанало (gejējēo)*].

Синтаксички хомонимни се и глаголите *pīše₁* и *pīše₂* (*īīshuva₁* и *īīshuva₂*). Така исказот *On už pīše (Toj vēke īīshuva)* се смета за синтаксички двосмислен. Кај Ф. Данеш, двосмисленоста строго се ограничува на план на манифестацијата на јазичниот систем, бидејќи во системот станува збор за два различни реченични модела што лежат во основата на хомонимните искази: (1) *Naš chlapец už pīše [Našejō момче vēke īīshuva]*, со реченичен модел: $(PRO^P_1 \rightarrow) VF$ и со значење 'тој знае/умее/може да пишува' и (2) $(PRO^P_1 \rightarrow) VF (\rightarrow S_4)$ *Starý učitel už pīše (dopis synovi) [Cīariōit učijel vēke (my) īīshuva (īismo na sinoit)]*. (За слично толкување на примери на конструкциона хомонимија во раната генеративна граматика в. N. Čomski, 1957: 101–108; во рамките на овој труд, дел 4., поглавје 2).

Со симболите PRO, VF и S се означуваат соодветно: замени, финитни глаголски форми и именки; а со бројните индекси под наведените симболи (со исклучок на симболот VF каде што се означува граматичката категорија лице) се означуваат падежите, и тоа по редоследот: номинатив=1, генитив=2, датив=3 итн. Индексот _p до симболот PRO означува дека станува збор за лична замена, а индексите покрај симболот VF ги означуваат граматичките категории на глаголот. Стрелката (\rightarrow) денотира релација на зависност, при што правецот на стрелката го покажува зависниот член.

2.1.6. Правила со кои се изведуваат факултативните варијанти на еден реченичен модел. Правилата најчесто важат за сите реченични модели, или барем за дадена група на реченични модели. За секој модел е потребно да се нагласат правилата што можат или не можат да се применат. Таа информација претставува една од дистинктивните карактеристики на соодветниот реченичен модел. Вака сфатени, правилата наоѓаат свое место во хиерархиското подредување на системот реченични модели. Во оваа студија, Ф. Данеш зборува за четири типа правила што се применуваат врз реченичните модели:

1) Правила на експанзија. – Овие правила се базираат на структурна, синтаксичка еквиваленција на изразите од двете страни на симболот (\equiv)⁶⁶. Со примена на овие правила членовите на реченичните модели добиваат определби, дополнувања. Ф. Данеш смета дека проширениот израз структурно, т.е. синтаксички е еквивалентен на непроширениот израз. Пр.: $VF \equiv VF \rightarrow ADV$, $ADV \equiv ADV \rightarrow ADV$, $S \equiv S \rightarrow INF$, $A \equiv A \rightarrow ADV$.

Што се однесува до употребените симболи, тие се доволно јасни: A – придавка; ADV – прилог; INF – инфинитив. На ова место, сметаме дека е потребно да изнесеме некои забелешки што произлегуваат од погоре

⁶⁶ Симболот (\equiv) е симбол за синтаксичка еквивалентност на изразите од неговата лева и десна страна.

кажаново. Разбирливо е дека придавката се смета за определба на именката и дека навистина постои структурна еквиваленција меѓу именката во реченицата и соодветната именска група: $S \equiv S \rightarrow A$ (сп. ја дефиницијата на Ј. Курилович, која ја приведува и Л. Минова-Ѓуркова, 1994: 105: „Конститутивниот член го определува карактерот на групата; тоа е таков член на именската група на кој во крајна линија таа може да се сведе и кој не може да се испушти без промена на функцијата на именската група – со неговото испуштање се губи нејзиниот идентитет.“). Она што е интересно е дека прилозите (за разлика од полската школа на семантичка синтакса) се сметаат за развивање на предикатите, т.е. на глаголите, како и на прилозите и на придавките, и дека инфинитивот се смета за определба, развивање на именката. Примерот што (во однос на инфинитивот) го наведува Ф. Данеш е: *vůle zvítězit* [волја да се победи]: $S \equiv S \rightarrow INF$. Иако не располагаме со повеќе информации и примери по ова прашање, си земаме слобода да изведеме заклучок дека инфинитивот може да се јави како определба на именката само под извесни околности, имено, кога именката изразува номинализирана предикатска содржина, карактеристична за глаголи што бараат реченична комплементација (кондензирана токму во инфинитивните конструкции). Поткрепа за ваквото тврдење ни дава и „Чешката граматика – 3 (Синтакса)“, во која посебно се разгледуваат нереченичните изразни форми на семантичките предикати и предикатски структури (добиеени по пат на реченична трансформација: номинализација⁶⁷). Се нагласува дека самиот номинализиран предикат си ја задржува својата карактеристика во однос на неговата валенција и интенција (а ја губи актуализациската и реченичнотворната функција). Инфинитивот се јавува како еден од партиципантите (аргументите) на таков предикат (в. F. Daneš i dr., 1987: 35–36 и 230–232).

2) Правила на супституција. – Тоа се правила од типот: $PRO^{p3}_1 \equiv S_1$. За нив е карактеристичен симболот (\equiv), кој покажува дека изразите од неговата лева и десна страна се синтаксички еквивалентни. Пр.: *On píše; Otec píše* (*Тој пишува; Таткошто пишува*).

3) Правила на екстензија. – Овие правила се базираат на односот на додавање⁶⁸. Пр.: $S \equiv S^1 + \dots + S^n$ *Otec, matka a děti* (*Татко, мајка и деца*).

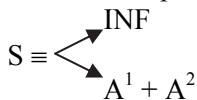
4) Правила на согласување. – Овие правила треба да се востановат воопшто за сите реченични модели и правила и се применуваат автоматски во процесот на формирање на исказот. Претставуваат средства за изразување на поврзаноста на елементите во синтагмата. Во синтагмата, зависниот член може да се смета за зависна варијабила бидејќи стекнува вредности во зависност т.е. во согласност со членот што управува.

⁶⁷ Се разликуваат два типа нереченични изразни форми на семантички предикати: инфинитивни конструкции и номинализации (супстантивизација, адјективизација, елипса, некои видови на кондензација).

⁶⁸ англ. adjoining.

5) Според Ф. Данеш, може да се предложи и едно редукциско правило, со чијашто примена синтагмите $PRO_1 \rightarrow VF$ и $S_1 \rightarrow VF$ може да се сведат само на VF (сп. го во управувачко-поврзувачката теорија на генеративната граматика: параметарот на *pro*-испуштање, т.е. јазици што го испуштаат *pro*, G. Nogués, 1987: 143–147; L. Haegeman, 1991: 412–420; во рамките на овој труд – дел 4., поглавјето 2.3.7.). Ф. Данеш смета дека ова правило би ја покажало централната позиција на VF во чешката реченица (всушност во реченицата во словенските јазици). Во реченичните модели, со примена на редукциското правило може да се испушти членот што управува (што е доминантен), а не зависниот член (овде авторот упатува на J. Kuryłowicz, 1939–1946: 203).

Сите типови правила може да се комбинираат во рамките на еден реченичен модел. Пр.:



Правилата што се применети се: 1) правило на супституција што се базира на синтаксичка еквиваленција (\equiv); 2) правило на експанзија (\rightarrow); 3) правило на екстензија (+). Примерот гласи: *pevná a nezlomná vůle zvítězí (цврста и непоколеблива волја да се побегне)*. Трите типа правила се применети во однос на именката *vůle* (волја).

Некои правила можат да се прикажат и во поопшта форма: наместо $V_f \equiv V_f \rightarrow \text{pr } S$ може да се напише $VF \equiv VF \rightarrow S_i$, при што со симболот S_i се означува именка што е во индиректен (кос, ненормативен) падеж и што е управувана од предлог.

Според ова, нашиот пример *Starý učitel píše u stolu dopis synovi*, кој во основа го има реченичниот модел $(PRO^P_1 \rightarrow) VF (\rightarrow S_4)$, е добиен со примена на следниве правила:

- а) $PRO^{P_3}_1 \equiv S$ (*učitel*)
- б) $S \equiv S \rightarrow A$ (*učitel = starý učitel*)
- в) $S \equiv S \rightarrow S_3$ (*dopis synovi*)
- г) $VF \equiv VF \rightarrow \text{pr } S$ (*píše u stolu*).

Како проблематично (барем за наше разбирање), се јавува правилото (в) $S \equiv S \rightarrow S_3$ во кое именката во дативна форма се смета за дополнување на именката во акузативна форма (форма за директен објект). Мотивираноста за ова размислување ќе ја согледаме кога ќе ја разгледаме последната група правила, имено правилата што спаѓаат во теоријата на исказот.

2.1.7. Правила што спаѓаат во доменот на теоријата на исказот.

Ако повторно ги разгледаме исказите: *Starý učitel píše u stolu dopis synovi* [*Старииџ учииџел му ипишува на масииџа иисмо на синоииџ*]; *U stolu píše dopis starý učitel synovi*; *U stolu píše dopis synovi starý učitel*, коишто имаат ист реченичен модел $(PRO^P_1 \rightarrow) VF (\rightarrow S_4)$, ќе установиме дека се разликуваат само

по редоследот на зборовите. Разликите помеѓу овие искази се неважни на граматичко ниво (на ниво на реченичните модели). Управувани се од правила што спаѓаат во доменот на теоријата на исказот (линеаризацијата се смета како средство на функционалната перспектива и на организацијата на контекстот). Разликите во линеаризацијата од овој тип би можеле да се наречат, според Ф. Данеш, супрасинтаксички. Исказите што се разликуваат само во линеаризацијата, а припаѓаат на ист реченичен модел, Ф. Данеш смета дека можат да се наречат алореченици⁶⁹.

Во „Чешката граматика – 3“, како изразни средства на функционалната перспектива (актуелното расчленување на исказот) се сметаат: на прво место линеаризацијата и интонацијата, а потоа и некои лексички и граматички средства. Линеаризацијата и интонацијата се комплементарни, заемно се надополнуваат⁷⁰. Постојат разлики меѓу јазиците во однос на тоа кои позиции во исказот (и под какви околности) може да ги зазема компонентата што е носител на неговиот интонациски центар, т.е. ремата. Во чешкиот, а и во македонскиот јазик, основна позиција на ремата е на крајот на исказот. Ако се промени редоследот на зборовите во исказот, неговата интонација може, но и не мора да се промени. Во случај интонацијата на исказот да не се промени, со промена на редоследот на зборовите, ќе се промени само носителот на интонацискиот центар. Целиот интонациски поредок на исказот се менува тогаш кога објективниот редослед ќе се замени со субјективен, и обратно. Што се однесува до интонацијата, таа во полна мера, како средство на актуелното расчленување, се пројавува во говорени текстови. Како лексички средства за актуелно расчленување на исказот се сметаат партикули од типот: *již, už, ještě, až; dokonce, i, ani; teprve, jen, pouze; právě, sotva; stejně* – за чешки јазик; македонски еквиваленти: *ушѝе, веќе, сѐ ушѝе, сѐ до(гека), докрај, и* (употребено не како сврзник, туку како партикула), *ниѝу, доѝрва, само, единсѝвено, ѝокму (баш), едѝај, исѝо*. Овие партикули (со различни семантички карактеристики) се приклучуваат кон ремата (и на тој начин ја сигнализираат), и тоа или кон целиот рематски израз или само кон центарот на ремата. При тоа, ако партикулата зазема позиција пред рематскиот израз, интонацискиот центар е на самата рема; ако партикулата доаѓа по рематскиот израз, таа е носител на интонацискиот центар. За чешкиот јазик е најчест првиот случај. Иста рематизирачка функција им се припишува и на партикулите што го изразуваат коментарот на авторот: *vážně, jistě, prostě, přirozeně, určitě* (мак.: *нависѝина, сиѝурно, ѝпросѝо, ѝприродно/разбирливо, очиѝледно*)⁷¹. Сигнализатори (воведувачи) на темата може да бидат и цели

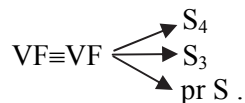
⁶⁹ англ. allo-sentences.

⁷⁰ Според авторите на граматиката, т.н. објективен редослед е кога во исказот прво доаѓа темата, а потоа ремата; а обратниот редослед се смета за субјективен. Како фактор за проценување на функционалната перспектива се смета и контекстот.

⁷¹ Во граматиката се изделуваат и типови лексеми што, поради своето општо значење (пр. *сиѝуација, каракѝерисѝика, сличен, својсѝво, каракѝерисѝичен*) не можат да бидат рема, туку

конструкции од типот: чешки – *co se týče...*; *pokud jde o...*; македонски јазик – *што се однесува на/за/го...*⁷². Конструкцијата *Byl to on, který/kdo...* во чешкиот јазик ја воведува ремата (на македонска страна можеби би кореспондирала конструкција со партикулата *шокму*: *Тоа беше шокму шокј човек што го бараше полицјата*). Актуелното расчленување на исказот може да се реализира и со граматичките средства на дијатезата, со негацијата, елипсата и др.

Враќајќи се повторно на студијата што е предмет на нашата анализа, ќе потсетиме дека за правилата што спаѓаат во доменот на теоријата на исказот се смета дека не внесуваат граматички разлики. Сепак, според Ф. Данеш, понекогаш е можно да се посочи на извесни структурни разлики што ги внесува редоследот на зборовите. Така, за чешкиот јазик, исказите: (а) *U stolu píše starý učitel dopis synovi* и (б) *U stolu píše starý učitel synovi dopis*, според Ф. Данеш, би имале ист реченичен модел ($\text{PRO}^P_1 \rightarrow$) VF ($\rightarrow S_4$). Во случај на примерот под (а), врз овој реченичен модел би се примениле следните правила: $\text{PRO}^P_1 \equiv S_1$; $S_1 \equiv S_1 \rightarrow A$; $S_4 \equiv S_4 \rightarrow S_3$ (или поопшто $S \equiv S \rightarrow S_i$); $\text{VF} \equiv \text{VF} \rightarrow \text{pr } S$, а во случај на примерот под (б) би се примениле следните правила: $\text{PRO}^P_1 \equiv S_1$; $S_1 \equiv S \rightarrow A$;



Тоа значи дека во примерот под (а) именката *synovi* се смета за дативна определба на именката во функција на директен објект *dopis*, а во примерот под (б) за проширување на глаголот (негов комплемент, именка во функција на индиректен објект⁷³). Според Ф. Данеш, линеарната позиција на елементот S_3 (S_i) внесува граматичко значење (структурна разлика) и треба да се разгледува како дистинктивна карактеристика на реченичниот модел на дадениот исказ. Оваа граматичка вредност на линеаризацијата би се изразила и графички $S \equiv S \rightarrow S_i$. Двојната стрелка покажува дека елементот S_i мора да следува непосредно зад елементот S .

Сепак, Ф. Данеш смета дека подлабоки истражувања покажуваат дека дури и типот под (а) не е секогаш недвосмислен. Фиксираниот редослед: именка S проследена непосредно од именка во форма S_i само допушта

само тема; или пак сами по себе не стануваат центар на ремата, туку се развиени со некој член на исказот што семантички поблиску ги специфицира.

⁷² За еден вид условни конструкции со кои се воведува темата во македонскиот јазик в. Л. Минова-Гуркова, 1994: 211.

⁷³ За македонскиот јазик, во овој правец, можеби (!) би можеле да ги разгледуваме соодветните примери со индиректен vs предлошки објект: (му) *ишиува йисмо на синои* vs *ишиува йисмо за синои*, па да кажеме дека можеби (!) предлошкиот објект би можел да се разгледува како пример на $S_4 \equiv S_4 \rightarrow \text{pr } S$. Меѓутоа, ова размислување сепак го сметаме за многу хипотетично. Единствено што би можеле да претпоставиме е дека во овие примери станува збор за различно воспоставена комуникативна хиерархија на учесниците во настанот. Меѓутоа, со оглед на тоа што во овој труд не се занимаваме подлабоко со оваа проблематика, и ова тврдење ќе го оставиме отворено, т.е. на рамниште на претпоставка.

интерпретација $S \Rightarrow S_i$ (именка S_i зависна од именка S), но можни се сепак двете интерпретации: $S \Rightarrow S_i$ и $VF \rightarrow S_i$. Тоа значи дека фиксираниот редослед е неопходен услов за интерпретација $S \Rightarrow S_i$, но не и доволен. Според Ф. Данеш, интерпретацијата дали именската група S_3 т.е. S_i е проширување на глаголот, или на именската група S_4 , ја одредува семантичката содржина, контекстот и ситуацијата⁷⁴.

2.1.8. Проблемот на синтаксичка двосмисленост. Како и на другите нивоа, двосмисленоста може да постои само во доменот на манифестацијата на системските јазични единици. Поимот на двосмисленост (хомонимија), а исто така и поимот на неутрализација на опозицијата, значи постоење на две или повеќе различни апстрактни, системски единици што имаат ист фоничен или графички израз. Апстрактните реченични модели не можат да бидат двосмислени, туку само нивната манифестација – конкретните искази. Ф. Данеш, во оваа студија, јазикот (и граматиката како негов конституент) го разгледува како апстрактен систем на релации и инструмент со чија помош сите членови на една заедница можат да конструираат и да разбираат искази. Ф. Данеш смета дека нема смисла да се зборува за двосмисленост во граматиката. Двосмислени можат да бидат само исказите, и тоа само од гледна точка на слушателот (декодерот). Говорителот секогаш точно знае кој реченичен модел го применува. Како што веќе рековме, исказите се базираат на реченични модели. Исказот *Starý učitel píše dopis synovi*, со реченичен модел $(PRO^P_1 \rightarrow) VF (\rightarrow S_4)$, не треба да се смета за структурно близок со исказот *Náš chlapec už píše* (со значење 'тој умее, може да пишува') со реченичен модел $(PRO^P_1 \rightarrow) VF$. Во овие примери глаголската лексема *píše* е манифестација на две различни предикатски содржини (два синтаксички хомонимни глагола) *píše₁* и *píše₂*. Исказот *On už píše* е синтаксички двосмислен. Тој може да биде манифестација и на едниот и на другиот реченичен модел $(PRO^P_1 \rightarrow) VF (\rightarrow S_4)$ и $(PRO^P_1 \rightarrow) VF$. Со други зборови, опозицијата меѓу двата реченични модела се неутрализира. Тоа значи дека случајната синтаксичка двосмисленост на еден исказ не ги доведува во прашање структурните разлики меѓу моделите. Не треба да се мешаат нивото на јазичниот систем и нивото на негова манифестација.

Двосмисленоста од овој тип треба да се разликува од двосмисленоста од еден поинаков тип: *V těchto dolech cínovec provádí volfram [Bo ovie rudnici kалајоїи зо їридружува волфрам(оїї)]*; во македонскиот јазик, поради постоењето на членот како морфолошка категорија, двосмисленоста е одбегната. Меѓутоа, двосмислени може да бидат (напишани) искази од типот:

⁷⁴ Претпоставуваме дека ова прашање подоцна е разрешено со анализата на т.н. поле на интенција на предикатот, за што ни дава поткрепа „Чешката граматика – 3“ во која, под насловот „Семантички класи на предикатите. Семантички улоги на партиципанти“, се зборува за адресатот, како партиципанти на глаголи на акција, в. F. Daneš i dr., 1987: 34.

Јанко љо угри Трајко; Јанко љо мрази Трајко (различното толкување произлегува од интонацијата, од различната позиција на интонацискиот центар). Во овие случаи редоследот на зборовите не е доволен да укаже на тоа која именка е субјект (т.е. агенс), а тоа не може недвосмислено да го направи ни удвојувањето на објектот, бидејќи двете именки (што укажуваат на двете лица вклучени во соодветните релации) се од ист род и во ист број. Недвосмислени би биле исказите: *Јане ја сака Тања; Јане љо сака Тања*. Ф. Данеш смета, за чешкиот јазик, дека двосмисленоста од овој тип не лежи во идентичната манифестација на два различни реченични модели, туку во хомонимијата на морфолошките форми за номинатив и акузатив. Значи, станува збор за два различни искази базирани на еден ист реченичен модел. Посебен случај претставуваат типовите реченици во англискиот јазик: *John hates Mary* (*Џон ја мрази Мери*) ~ *Mary hates John* (*Мери љо мрази Џон*), со реченичен модел $S \Rightarrow VF \Rightarrow S$. Редоследот на зборовите во овој реченичен модел е фиксиран, но поради тоа тој не влегува во опозиција со друг реченичен модел на ова ниво. Двете именски позиции во овој модел можат да се пополнат со членови од иста зборовна група. Позицијата на именките е одредена од нивната синтаксичка функција, која треба да биде одраз на состојбата од вонјазичната дејствителност. Опонирањето на двата примера е само на ниво на исказот (не на граматичко ниво). Всушност, овие два исказа отсликуваат две различни состојби од вонјазичната дејствителност. Меѓутоа, иако редоследот на зборовите во наведените примери од англискиот јазик не е дистинктивна карактеристика на нивните реченични модели, тој не е ирелевантен. Фиксираниот редослед претставува интегрален дел на реченичниот модел или на соодветното правило и има инваријантен карактер. Функционалната релевантност на редоследот на зборовите во англискиот јазик $S \Rightarrow VF \Rightarrow S$ доаѓа особено до израз кога ќе се осврнеме на други јазици во кои редоследот нема таква вредност: чешки, македонски. Како што веќе беше споменато, чешките искази од типот *Cinovec provází volfram* синтаксички се двосмислени, но нивните англиски корелати, благодарение токму на фиксираниот редослед, не се.

Доследно со традициите на прашката лингвистичка школа (чија карактеристика е разгледување на одделните нивоа на јазичната структура преку опозиции на единиците едни со други, преку откривање на нивните дистинктивни и редувантни признаци), Ф. Данеш смета дека овие констатации доведуваат до заклучоци од поопшт карактер. Во конститутивни карактеристики на системските лингвистички единици спаѓаат не само дистинктивните карактеристики што се членови на опозиции туку и дистинктивните карактеристики што не се членови и што поради тоа би можеле да се разгледуваат како редувантни. Овие карактеристики сепак се неодоивни компоненти на единиците, поради фактот што тие се оперативни и релевантни (иако на различно ниво, во нашиов случај на ниво на исказот). Карактеристиките од овој тип можеби би можеле да се наречат не

дистинктивни карактеристики, туку константи, и нивното утврдување би требало да биде неодоива компонента на лингвистичката дескрипција на единиците од секое ниво (во фуснота Ф. Данеш обрнува внимание на Јакобсоновата трихотомија: маркирано – немаркирано – редундантно).

Во заклучниот дел од своето излагање, Ф. Данеш нагласува дека системот реченични модели и соодветни правила објаснуваат само еден аспект од синтаксата – оној што според него би можел да се нарече синтаксичка парадигматика. Тој изразува мислење и дека во синтаксичкиот опис би требало да се вклучат извесни трансформациски релации.

На ниво на синтаксичката семантика, Ф. Данеш смета дека може да биде корисно внесувањето на концептот за семантички модел. При тоа, под семантички модел се подразбира модел од типот: процес; агенс – акција – предмет на акцијата; носител на состојба – состојба; индивидуа – предикација на нејзина карактеристика; индивидуа – нејзино воведување во класа итн. Би било корисно, смета Ф. Данеш, и да се востановат односите на секој семантички модел кон граматичките реченични модели што му соодветствуваат (со кои тој јазично е изразен). Би можело и да се претпостави дека поимот за синтаксички трансформации претпоставува реченични модели на еден семантички модел како инваријантен (сп. го во генеративната граматика патот од претставувањата на длабинските структури до претставувањата на површинските структури).

Развојот на синтаксичката мисла кај самиот Ф. Данеш (особено по оние прашања што се предмет на нашето интересирање) можеме да го илустрираме и ако се осврнеме на неговиот труд „Реченицата и текстот“ (F. Daneš, 1985), отпечатен речиси дваесет години по објавувањето на студијата за пристапот што во синтаксата разликува три нивоа⁷⁵. Во овој подоцнежен труд, Ф. Данеш, како што самиот вели, стои зад идејата дека пристапот кон синтаксата треба да биде на три нивоа, а повеќе се осврнува на прашања што можат да бидат оквалификувани како семантички.

Во овој труд, предикатот, со неговото т.н. поле на интенција, се разгледува како централен елемент што ја организира семантичката (пропозициската) структура на реченицата. Речениците може да се разгледуваат како (елементарни) модели на различни типови (микро)ситуации (активни и статички, реални и фиктивни). Основа на реченицата се предикатите (како семантички единици). Лексичките изрази на предикатите се нарекуваат предикатори. Секој предикат околу себе создава поле на интенција: структура на синтаксичко-семантички функционални позиции. Овие позиции

⁷⁵ Овој труд на Ф. Данеш, всушност, има за цел да се позанимава со оние аспекти на чешката синтакса (семантички и комуникативни, пред сè) што тоа време барале посистематска и подетална обработка. Во рамките на нашава работа, тој нема да биде посебно подлабоко анализиран, туку, како што веќе рековме, од него ќе ги извлечеме само оние моменти што сметаме дека ќе ни доловат една (иако во вид на скица) слика за развојот на синтаксичките истражувања и кај самиот Ф. Данеш, и во чешката граматичка традиција.

имаат карактер на партиципанти на ситуацијата за која станува збор; при тоа секој партиципant има определена семантичка улога: агенс, пациенс и сл. Граматичката форма на изразите што ги заземаат позициите е определена од валентниот потенцијал на предикаторот. Се разликуваат (соодветно) задолжителни и потенцијални валенциски позиции⁷⁶.

Во чешката граматика се врши дистинкција валенција vs интенција, т.е. валенциско поле vs интенциско поле. Валенцијата се разгледува на ниво на граматичката форма, како способност на членот што доминира да бара извесен број доминирани (валенциски) членови, во определени облици. Валенцијата се смета за пројава на интенцијата на некој член на реченицата, на ниво на граматичката форма. Валенцијата е пред сè својство на глаголските предикати. За интенцијата се зборува на ниво на значенската структура на реченицата. Полето на интенција е релативна семантичка структура, чиито празни семантички позиции се нарекуваат партиципанти, а нивните реченично-семантички функции: улоги (в. F. Daneš i dr., 1987: 18, 25–26, 29–30).

На нивото на формална граматичка (изразна) структура на реченицата се зборува за предикаторот (нејзин организационен центар) – лична глаголска форма со свој валентен потенцијал (конфигурација на валенциски позиции). Реченичните членови (позиции) може да бидат од два типа: валенциски и неваленциски. Реченицата може да содржи и други носители на валенција, покрај нејзиниот предикатор. Оние валенциски позиции (валенциски членови) што директно се врзани за предикаторот се нарекуваат основни (а предикаторот со неговите валенциски членови – основна реченична структура); валенциските членови на другите изрази се нарекуваат неосновни. Неосновни се и неваленциските реченични членови. Неосновните реченични членови се именуваат и како развивачки. Односот помеѓу носителот на валенција и неговиот валенциски член (меѓу секој член што е развиен и членот што го развива) е однос на доминација. Така, предикаторот е член што доминира, а валенцискиот член е членот што е доминиран. Реченичните членови во основа се сметаат за релативски поими. Во класата на валенциски членови може да се разликуваат и задолжителни и потенцијални членови [примерот што веќе го наведовме: (PRO₁→) VF →S₄ *Starý učitel potkal mladého studenta*/Сѳаруоѳ учиѳел спреѳнал млаг сѳѳугенѳ, во кој едниот член е потенцијален (*Starý učitel*), а другиот задолжителен (*mladého studenta*)]. Неваленциските членови по правило се факултативни (постои, како што наведува Ф. Данеш, според З. Хлавса, една група задолжителни неваленциски атрибути⁷⁷ кај некои именки со многу општо значење, пр. *doba*: *v době vlády Karla IV* / во времѳѳ, добѳѳа на владееѳѳѳѳ на Карло IV). Што се однесува до разликата потенцијален vs факултативен член, семантичката содржина на

⁷⁶ Го употребуваме терминот валенциски, а не терминот валентни (позиции, членови), со цел да ја означиме разликата: член што се одликува со валенција, пр. (едновалентен/двовалентен... глагол т.е. предикатор), vs член што е доминиран, имплициран од валентниот член.

⁷⁷ Овие задолжителни определби се добро познати од трудовите на М. Ивиќ.

потенцијалниот (валенциски) член мора да му биде позната на говорителот, додека пак тоа не важи за факултативниот член.

Во рамките на основните валенциски членови (оние што се директно валенциски доминирани од страна на предикаторот) се разликуваат: левоваленциски и десноваленциски членови. Левоваленциски член е субјектот, а десноваленциски се комплементите (дополненијата). Со поимот комплемент се означуваат три групи валенциски членови: 1) комплементи од објектен тип; 2) кај помал број предикатори – комплементи од адвербијален тип и 3) неколку поттипови предикативен комплемент [на пр. квалификациски: *zastihl ji nepřipravenou; zvolili ho za předsedu* (*Ја заишкна нейогџоџивена; Го одбраа за џреџсегаџел*)].

Традиционалните adverbialia (околносни определби) може да бидат од два типа: да имаат валенциско потекло и вредност на комплементи (како што погоре беше споменато) или да не бидат валенциски членови, туку членови што ја развиваат реченицата. Пр.: *Evžen se choval ve škole drze* (*Евџен се однесуваше на училишџе грско*), *drze* = адвербијален валенциски (задолжителен) комплемент, *ve škole* = неваленциски (факултативен) адвербијален член (развивачки); *Karel bydlí u matky* (*Карел живее кај мајка му*), *u matky* = валенциски (задолжителен) комплемент; *Karel spravoval u matky rádio* (*Карел џо џоџрави кај мајка му раџоџо*), *u matky* = неваленциски (факултативен) член. Во врска со разликувањето на објектен од адвербијален комплемент, Ф. Данеш предлага тест врз основа на прашања: за објектен комплемент – падежни прашања, а за адвербијален – со прашалните заменски прилози: *kage*, *како*, *од kage*, *кон kage*, *коџа* и сл. Меѓутоа, во јазикот постојат т.н. преодни случаи, случаи што се на граница, што може да се толкуваат двојно. Како пример, Ф. Данеш ја приведува синтагмата *na koně* (*на коњ/оџ*) во *hledím na koně* (*внимавам на коњоџ/се џриџам за коњоџ*), што може да се разбере како прилошка определба (околносна определба), но и како објект [во првиот случај, аналогно на *sedám na koně* (*седнувам на коњоџ*), поставувајќи го прашањето: *hledím kam*⁷⁸; а во вториот, аналогно на *vidím koně* (*џо џледам коњоџ*)]⁷⁹. Со оглед на тоа што овој реченичен член (adverbiale), за разлика од другите, е прилично хетероген, Ф. Данеш предлага (ако сакаме да го опфатиме целосно) да се дефинира негативно: како реченичен член што не е подмет, ниту објектен комплемент, ниту суплемент, ниту атрибут (а секако ниту предикатор или предикатив)⁸⁰.

⁷⁸ *Kam*: (*кон/на kage*) прашален заменски збор што доаѓа со акузативна форма од соодветната именка.

⁷⁹ Во врска со примерите од овој тип, в. за функцијата „предлошки објект“, Л. Минова-Ѓуркова, 1994: 200–201.

⁸⁰ Во овој труд, Ф. Данеш посебно внимание му посветува и на т.н. „додаток“ (чешки: *doplňek*), нешто што се именува и како: предикативен атрибут (германски термин); втор прирок (во руската традиција); во нашата традиција и: предикативна определба (в. Л. Минова-Ѓуркова, 1994: 180–181). Една од дефинициите за овој член на реченицата: израз што развива со кој се ограничува и определува дејствителното значење на глаголот ... но при тоа заеднички (со

За синтаксичките конструкции се карактеристични и трансформациите и рекурзивноста (можноста правилата за развивање да бидат применети и неколку пати во една иста реченица). Во примерот ((*Někteří lidé*) *projevují (náchyllost (k požívání (drog)))*) (*Некои луѓе ѝпројавувааѝ склоносѝ кон уживање на гроџа*) именката *drog* (на *гроџа*) е атрибут на именската група *k požívání* (кон уживање), која е атрибут на именката *náchyllost* (склоносѝ), која, од своја страна, е комплемент (директен објект) на предикаторот *projevují (ѝпројавувааѝ)*. Директната позиција на именката *drog* е атрибут на именската група *k požívání* (на најнизок степен на анализа); индиректната позиција на истата именка (на втор степен на анализа) е позиција на директен објект. Трансформативно-транспозитивниот принцип, во овој труд на Ф. Данеш, се формулира на следниов начин: јазикот располага со можности некоја реченица (или нејзин дел, пред сè предикаторот) да биде пренесена до позиција на некој од (другите) реченични членови. При ваквата „деградација“, самостојниот реченичен исказ, транспониран до ниво на реченичен член, ги губи реченичните карактеристики: се губат хипотактичките реченични сврзници, доаѓа до извесен степен на деактуализација (номинализација). Така на пример, изразот *náchyllost k požívání drog* се смета дека е добиен со трансформација од изразот *náchylný k požívání drog* (склон кон уживање на гроџа), при што како средство на трансформацијата се смета зборообразувачкиот процес: супстантивизација на придавка *náchylný* → *náchyllost*. Оваа трансформација има синтаксички последици: суплементот (дополнување, надополнување, додаток⁸¹) на придавката пред примената на трансформацијата, по трансформацијата се менува во атрибут на именка. Ф. Данеш оваа појава ја поврзува со поимите за површинска и длабинска структура: површински и длабински реченичен член. Во наведениот пример, површинскиот атрибут е длабински суплемент (станува збор за суплемент транспониран до позиција на атрибут)⁸². Во примерот *náchyllost k požívání drog* синтагмата *k požívání drog* претставува површински атрибут што е длабински суплемент. Во синтагмата *požívání drog*, именката *drog* претставува површински атрибут и длабински објект (длабинскиот објект е транспониран до позиција на површински атрибут).

Во овој труд, на ниво на граматичката структура на реченицата, дистинкцијата помеѓу реченичните членови Ф. Данеш ја конституира во однос на седум параметри: 1. во однос на позицијата во површинската структура на

глаголот) се однесува на (неговиот) подмет или предмет (в. F. Daneš, 1985: 74). Ф. Данеш предлага нова интерпретација на овој член: овој поим може да се напушти и соодветните примери да се толкуваат делумно како комплемент, делумно како адвербијални типови (в. F. Daneš, 1985: 73–93, 220).

⁸¹ в. R. Simeon, 1969.

⁸² Со оглед на тоа што при трансформацијата доаѓа до промена на позицијата на реченичниот член, според Ф. Данеш, може да се зборува и за транспозиција на реченичниот член: за примарна, секундарна и терцијарна вредност на некој израз како реченичен член.

реченицата: предикатор (соодветно: глагол-копула + предикатив) :: субјект :: објект (објектен комплемент) :: суплемент :: атрибут :: адвербијал (*adverbialia*, „прилошки определби“); 2. валенциски :: неваленциски; 3. основен :: неосновен; 4. од аспект на рекурзивноста :: директен :: индиректен (1. степен : 2. степен : ...); 5. површински (секундарен) :: длабински (примарен); 6. (задолжителен :: потенцијален) :: факултативен; 7. што доминира (доминирачки) :: доминиран.

Од аспект на семантичката (пропозициската) структура на реченицата, се претпоставува дека семантичките односи помеѓу реченичните членови (пропозициските семантички значења, улогите на нејзините членови) при трансформациите не се менуваат. Значи, семантичките улоги се инваријантни од аспект на синтаксичките трансформации. Така, на ниво на површинските синтаксички членови, може да се разликуваат различни семантички варијанти, во зависност од нивните семантички улоги (Пр.: *чиѝањеѝѝо на книѝаѝа, ѝеењеѝѝо на хороѝ* – атрибутот во првиот пример има семантичка улога на пациенс, а во вториот на агенс)⁸³.

⁸³ Иако во нашиов труд, како што рековме, изложивме само една (нецелосна) скица на идеите што Ф. Данеш ги изложува во „Реченицата и текстот“, сметаме дека е потребно да го кажеме и следново: во овој труд се разработуваат членовите на реченицата на сите три нивоа на нејзиното структурирање (семантичко, граматичко и комуникативно). Во фокусот на истражувањето се семантичките структури и нивните комуникативни аспекти. Од поодделните прашања што се разработуваат, би ги издвоиле и: анализата на предикатите (нивното поле на интенција); систематската класификација на глаголските предикати; интерпретацијата на глаголскиот аспект („инхерентната темпорална перспектива на предикатот“); хиерархизацијата (перспективизацијата) на членовите на реченицата: примерите на пасивна дијатеза со примачот (англ. *recipient*; чешки: *příjemce*) во субјектна позиција, пр.: *Jan dobi (dogelen) sīan*, чешки: *Jan dostal přidělen byt* (во реченици со агенс, акција, примач и објект на примање: *Прейѝријаѝѝеѝѝо му dogели на Jan сīан, На Jan му беше dogelen сīан од ѝрейѝријаѝѝеѝѝо*), како и хиерархизација остварена со извесни промени во валенцијата и интенцијата на еден ист предикат, пр.: *ѝо раскрена јадењеѝѝо vs ја раскрена масаѝа*.

СПИСОК НА УПОТРЕБЕНИ СИМБОЛИ

S – именка

VF – финитна глаголска форма (во индикатив или кондиционал и во активен залог)

A – придавка

ADV – прилог

PRO – замена

INF – инфинитив

pr – предлог

ИНДЕКСИ:

(супскрипти)

sg – еднина

pl – множина

m – машки род

f – женски род

n – среден род

a – живо суштество („одушевено“)

1, 2, 3, ... – номинатив, генитив, датив, ... (со S); или прво, второ, трето лице (со VF)

i – кој и да е индиректен падеж (и со предлог)

(суперскрипти)

p 1, 2, 3, (во комбинација PRO^p) – лична замена (од прво, ... лице)

1, 2, 3, – ги разликува сврзаните елементи во истата група

(знаци)

→ означува релација на зависност (стрелката покажува на зависниот елемент)

⇒ означува фиксиран редослед на елементите

+ означува сврзување на елементи на ист степен на зависност

()⁸⁴ означува потенцијален елемент (позиција) во моделот

≡ означува синтаксичка еквиваленција на два елементи (или групи елементи)

⁸⁴ Освен во примерите од Ф. Данеш, 1995, каде заградите ги означуваат степените на развивање на членовите во реченицата.

2.2. Функционална морфологија. Чешката граматика⁸⁵ како доминантен принцип на јазична анализа, според нејзините автори, го зема функционалниот критериум. Функционалната морфологија дава објаснување на функциите на зборовите, односно зборовните групи во системот на јазични средства, во процесот на комуникацијата. Одовде произлегува дека, вака разбрана, функционалната морфологија во своето истражување би опфатила дел од синтаксата, што е еден од аргументите за нејзиното разгледување во рамките на овој труд.

Чешката граматика јазикот го разгледува како збир од звуковни / графички средства со чија помош говорителот соопштува нешто за себе или за стварноста што го опкружува. Овие (звуконни и графички) средства упатуваат на појави во стварноста (предмети, факти, односи). Процесот на упатување во чешката граматика е именуван како означување, а односот помеѓу звучните / графичките единици и стварноста, што произлегува од тоа упатување – знаковен однос. Функцијата на звучните / графичките единици / средства е, значи, да означуваат. Во чешката граматика се врши разликување на изразни средства⁸⁶ (ИС) наспрема содржинско-значенски средства⁸⁷ (СЗС). Под изразни средства се подразбираат токму овие звуковни / графички единици. Односите помеѓу овие ИС (чиј збир е релативно стабилен и установен) и сложената реалност се многу компликувани и се остваруваат со посредство на релативно установеените СЗС (средствата што имаат содржина, значење). Овие СЗС во целина (иако многу сложено диференцирани) се постабилни во однос на динамичната реалност, а истовремено попроменливи од збирот на ИС.

Односот на означување е „еднозначен“:

(1) ИС → СЗС → Р (Р – реалност).

Во јазикот се можни и односи од типот:

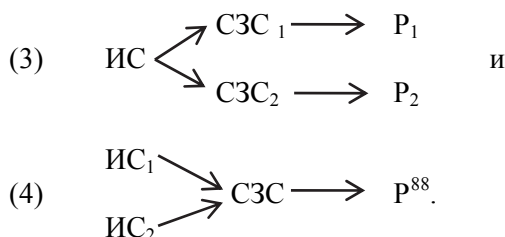
(2) ИС → СЗС → класа Р,

⁸⁵ Кога, во овој дел од нашиов труд велиме „чешка граматика“, мислиме на „Mluvnice češtiny“ – 2 (М. Komárek i dr., 1986), поточно, на делот од граматиката насловен како „функционална морфологија“. Овој дел од граматиката е изработен врз теориски основи на М. Комарек и Ј. Корженски, изложени во статијата под наслов: „Teoretické základy synchronné mluvnice spisovné češtiny“ / „Теориски основи на современата граматика на литературниот чешки (јазик)“ (М. Komárek, J. Kořenský, 1975). Делот под наслов „формална морфологија“ всушност претставува попис на системот на формите (парадигматика), земајќи ја предвид морфемската структура на облиците, нивниот системски однос и динамиката на морфолошкиот систем, како и функционалните стилови кои ги диференцираат овие средства на јазикот. Одовде следи дека чешката граматика како основа навистина го има системското разбирање на јазикот, усвоено и афирмирано во светската лингвистичка јавност особено од претставниците на прашката лингвистичка школа (в. F. Daneš, 1971; J. Vachek, 1972 и др.).

⁸⁶ výrazové prostředky

⁸⁷ obsahově – významové prostředky

или односи од типот:



Третиот и четвртиот тип знаковни односи меѓу изразните и содржинско-значенските средства често се комбинираат и го претставуваат т.н. асиметричен дуализам на ИС и СЗС (примерите *оде-ше* и *оде-а*, можеме да ги земеме како илустрација токму и на оваа појава, бидејќи со граматичките морфеме *-ше* и *-а*, освен значењето на МОН време се изразуваат и значењата на граматичките категории лице и број). Асиметричниот дуализам е пројава на две привидно спротивставени тенденции: тенденцијата за економија на јазичните средства (стремежот јазикот максимално да искористи минимален број изразни средства) и тенденцијата (последица на претходната) за усложнување на знаковните односи и поголема различност на комбинациите на јазичните средства.

Најстабилен и најзатворен систем на многу општи јазични значења е системот на морфолошки значења. Морфолошко значење е значење чиешто изразно средство е зборот или збороформата (како граматичка единица). Зборот или збороформата вршат (директно или посредно) различни јазични функции. Под поимот функција се подразбира улогата којашто зборот (неменлив) или збороформата ја вршат во комплексот односи на одразување во процесот на комуникацијата. Поподробното истражување на морфолошките значења во чешката граматика тесно се поврзува со разликите што се пројавуваат меѓу одделните класи зборови. Овие разлики, од граматичка гледна точка, според авторите на чешката граматика, се пројавуваат како разлики во областа на значењата и функциите на зборовите или збороформите.

Функционалната морфологија поаѓа од зборовните групи, бидејќи „без таква класификација при системскиот попис на природниот јазик се лута“ (Чешка граматика: 13). Проблемот на определувањето на критериуми за класификација на зборовите во зборовни групи во себе обединува повеќе важни прашања од областа на значењето, синтаксата и морфологијата. За најчесто применувани критериуми на класификација, чешката граматика ги смета:

⁸⁸ Вториот тип знаковен однос се остварува преку граматичките морфеме за множина; како примери за третиот тип знаковен однос би можеле да ги наведеме од една страна хомонимите, а од друга граматичките морфеме со различна содржина *оде-а*, *клуй-а* и како примери за четвртиот тип знаковен однос од една страна синонимите, а од друга морфемите: (*џи*) *оде-ше*, (*џие*) *оде-а* (со заедничко значење – засведочено минато дејствие, отворен процес).

- а) содржинско-семантичкиот,
- б) синтаксичко-функционалниот и
- в) морфолошкиот критериум.

Според содржинско-семантичкиот критериум, кој до извесна мера се потпира и на одделни логички категории, зборовните групи се разгледуваат како јазични одразувања на реалноста. Регулarno се откриваат извесни многу широки, општи значења што ги карактеризираат и истовремено ги разликуваат претставниците на одделни зборовни групи. Овој критериум овозможува востановување на т.н. основни (автосемантични / полнозначни) зборовни групи: именки, придавки, глаголи, прилози, броеви.

Според синтаксичко-функционалниот критериум се испитува како одделните множества зборови учествуваат во градењето на речениците и на текстот. Со примената на овој критериум е овозможено востановувањето и на такви зборовни групи кои по својата функција и значење се разликуваат од основните, а кои функционираат како средства што спојуваат (сврзници), спецификуваат и модификуваат (предлози) и упатуваат / посочуваат (заменки). Врз основа на овој критериум, кај основните зборовни групи понатаму можат да се изделат посебни функционални класи (најтипичен пример за ова се глаголите, како зборовна група во која може да се изделат функционални класи што асоцираат на системот основни, автосемантични зборовни групи: глаголски именки, глаголски придавки, глаголски прилози).

Според морфолошкиот критериум се разликуваат менливи и неменливи зборовни групи. Според последниов критериум, за одделни зборовни групи се добиваат многу сиромашни информации, на пр. во групата на неменливи зборови влегува изразито хетерогено множество зборови, за кои од морфолошки аспект може да се каже исклучително малку.

Помеѓу можностите при класификацијата на зборовните групи да се одбере и доследно да се примени еден од прикажаните критериуми (а притоа да се прифати неможноста понудените класи зборови да имаат општа лингвистичка вредност, да се зборува на пр. за зборовни групи од лексичко-семантички, синтаксички, морфолошки аспект и сл.) и да се применат сите критериуми (еден вид синтеза на критериумите), авторите на чешката граматика се определуваат за втората варијанта – примена на сите критериуми во вид на еден хиерархизиран систем. Се бара синтеза на семантичкиот и синтаксичкиот критериум и притоа решението се бара во разликувањето на примарни и секундарни функции на зборовните групи (доследна хиерархизација на синтаксичките функции). Авторите на чешката граматика согледуваат природна врска меѓу најопштото значење на зборовната група и нејзината примарна синтаксичка функција. Согласно со ова, во секундарните синтаксички функции својственото значење на зборовната група се разбира како ослабено, како поместено во правец на најопштото значење на онаа зборовна група, за која соодветната синтаксичка функција е примарна.

Во чешката граматика особено се подвлекува дека зборовните групи во никој случај не се заемно изолирани, непреодни класи зборови. Нивната преодност или проникливост е во врска со односот меѓу примарните и секундарните синтаксички функции и односот меѓу синтаксичката функција и значењето, а во неа се огледува и динамичкиот, развојниот карактер на јазикот (пр. прилозите со именско потекло: *дење, ноќе, надвор, зџора* и др.). Според авторите на чешката граматика, класификацијата на зборовните групи оваа проникливост треба да ја почитува, а на одреден начин и да ја попише. Тоа би значело дека класификацијата на зборовните групи во себе треба да ги вклучи и принципите на преминување меѓу зборовните групи, да ги разбере типовите на пренесување на синтаксичките функции и значења, и тоа во заемните односи на функциите и значењата.

Една од целите на разгледувањето на зборовните групи во чешката граматика е системски да бидат опишани функциите на зборовите и збороформите како изразни средства. Според чешките граматичари, на ова барање добро ќе одговори теорија заснована на синтеза на морфолошкото и функционалното гледиште и на одреден начин модифициран традиционално разбраниот систем на зборовните групи во чешката граматика.

Според чешката граматичка традиција се разликуваат следниве зборовни групи: именки, придавки, заменки, броеви, глаголи, прилози, предлози, сврзници, извици, партикули и т.н. предикативи, класи зборови коишто објективно претставуваат различни јазични квалитети.

Именките, придавките, глаголите и прилозите влегуваат во групата на основни зборовни групи. Именките се зборови / класа зборови што означуваат појави согледани како самостојни, изделени и прецизирани факти од стварноста. Кон фактите означени со именки се прирекуваат, а подеднакво од нив и се изделуваат признаци, својства: динамички, што се одвиваат во време (глаголи) и нединамички, што не се одвиваат во време (придавки). Динамичките признаци што се одвиваат во време и признаците што не се одвиваат во време се носители на признаци со широк спектар на околосни значења (прилози).

Во чешката граматика зборовните групи се разгледуваат, доследно на традицијата востановена од прашката лингвистичка школа, како знаци поставени во системски односи. Основните зборовни групи, со највисок степен на граматичко воопштување, се сметаат за четири симетрични, еднозначни знаци, кои претставуваат јадро, основа во системот (системот знаци – зборовни групи). Ваквите основни и јадрени знаковни односи кај основните зборовни групи, според еднозначноста и симетричноста, се означуваат и со единство на значењето и функцијата. Овие функции во чешката граматика се окарактеризирани со помош на традиционалните реченични функции. За единство на значењето и функцијата кај именките може да се говори во позиција на традиционалниот подмет и предмет; кај придавките во позиција на атрибут; кај глаголите во позиција на предикат и кај

прилозите во позиција на прилошка определба. Во овие примарни функции, основните зборовни групи, според авторите на чешката граматика, се „самите тие во највисок степен“. Овој основен систем на еднозначни симетрични знаци, окарактеризиран со единство на значењето и функцијата се развива понатаму според принципот на асиметричен дуализам (меѓу значењето и изразот, но и меѓу значењето и функцијата).

Системот основни зборовни групи во чешкиот јазик е изложен со помош на два поима: значенска база (ЗБ) и функционален признак (ФП)⁸⁹. Значенската база е претставена со значенската компонента на симетричниот еднозначен основен јадрен знак. Функционалниот признак е претставен со соодветната функција што ја врши бараното единство на значење и функција.

Прегледот на системот на основни зборовни групи во чешкиот јазик го илустрираат табелите 1 и 2.

T.1	s	a	v	c
S	S ^s	S ^a	S ^v	S ^c
A	A ^s	A ^a	A ^v	A ^c
V	V ^s	V ^a	V ^v	V ^c
C	C ^s	C ^a	C ^v	C ^c

Табела 1 го прикажува системот на основни зборовни групи во термините на значенска база и функционален признак⁹⁰, а со оглед на разграничувањето на примарни наспрема секундарни функции. Примарните функции се прикажани со симетричните симболи: S^s, A^a, V^v и C^c, а секундарните со симболите од типот: S^a, S^v, S^c, A^s, A^v, A^c, V^s, V^a, V^c, C^s, C^a, C^v (што би можело да се прочита како 2именка во функција примарно карактеристична за придавка“; „именка во функција примарно карактеристична за глагол“ итн.).

⁸⁹ Според авторите на чешката граматика, општото значење на зборовните групи не е можно да се утврди само со изолирано истражување на својствата на зборовите / класите зборови, туку пред сè со оглед на нивните функции. Под поимот функција се подразбира улогата што зборот / соодветната класа зборови ја врши/ат во реченицата или во текстот. Општото значење на традиционалните зборовни групи може да се востанови кај некои од нив (кај именките, придавките, глаголите, прилозите и броевите) без особени тешкотии и тоа по правило со оглед на нивните функции. Кај другите зборовни групи не може да се зборува за општо значење во таа смисла како кај гореименуваните зборовни групи.

⁹⁰ Во системот на означување на чешката граматика се користат латиничните симболи: големи букви за означување на значенската база на јадрениот знак (S – именки/substantiva; A – придавки/adjektiva; V – глаголи/verba и C – прилози/cirkumstativa) и мали букви за означување на функционалниот признак (s – функционален признак карактеристичен за именките; a – функционален признак карактеристичен за придавките; v – функционален признак карактеристичен за глаголите и c – функционален признак карактеристичен за прилозите). Во нашиот текст ќе се послужиме со истите симболи.

работи; V^v – *Косои ѝе* / *Косои беше фаиен*; V^c – *Работиеше седејќи* / *Се врати излечен* / *Зборува исѝрекинаио*; C^s – *Дома не значи (не е) надвор*; C^a – *место наѝоре*; C^v – *Тоа е бадијала*; C^c – *Работи бадијала* / *Пријаио иоили*.

Според авторите на чешката граматика, може да се зборува и за терцијарни функции на зборовните групи. Во примерот: *Паиои водеше низ шумаи*, именката *шумаи* (во македонскиот јазик, придружена со соодветен предлог, а во чешкиот јазик во форма за падеж – *lesem*) се јавува во секундарна функција – прилошка определба за правец, функцијата S^c. Во синтагмата, добиена со елизија на личната глаголска форма, *ѝаи низ шумаи*, истата именка врши терцијарна функција: (S^c)^a. Како примери за терцијарни функции на зборовните групи, авторите на чешката граматика наведуваат и некои метајазични употреби на зборовите: „*Наѝоре*“ не е именка – (C^a)^s ← *Зборои* „*наѝоре*“ не е именка – C^a.

Секундарните и терцијарните функции на зборовните групи настануваат како резултат на операциите на нивна транспозиција. Транспозицијата на зборовните групи е процес на пренесување на изразната компонента на јадрениот знак до функционална позиција на друг јадрен знак (јадрена, основна зборовна група сфатена како знак). Пр. S^a, S^v итн. Како резултат на овој процес се менува или спецификува значењето и изразот.

Авторите на чешката граматика разликуваат два типа транспозиција на зборовните групи: со карактер на незавршен и со карактер на завршен процес. Транспозицијата од првиот тип, со карактер на незавршен процес, е граматичка транспозиција. Нејзина последица се секундарните функции на основните зборовни групи. Транспозицијата од вториот тип, со карактер на завршен процес, е зборообразувачка транспозиција. Како нејзина последица се јавува преминот, со помош на соодветни јазични средства, на претставници од една зборовна група во друга зборовна група. Според авторите на чешката граматика, при транспозицијата на зборовните групи, доаѓа до нарушување на единството меѓу јадреното значење и примарната функција на зборовната група – знак, кое се надминува со појавата на секундарни и терцијарни функции во рамките на истата зборовна група во случаите на граматичка транспозиција, или со појавата на зборообразувачки квалитети на друга зборовна група, во случаите на зборообразувачка транспозиција. Границата меѓу овие два типа транспозиција не е остра и некои случаи можат да бидат двојно интерпретирани (во чешкиот јазик, на пример, некои партиципи можат да се протолкуваат и како девербативни придавки).

Споменатите два типа транспозиции, авторите на чешката граматика ги сметаат за системски транспозиции. Предмет на функционалната морфологија се единствено системските транспозиции. Освен системски, се разликуваат и функционални транспозиции (функционални процеси на транспозиција) што се пројавуваат како установени функционални употреби на јазичното средство – зборовната група или некои нејзини граматички средства, во непримарна комуникативна функција (како на пр. употребата на формите за сегашно време

со идно значење: *Уџре одам во Шџиџи*; употребата на авторска множина за едно лице и сл.). Функционалните транспозиции се предмет на синтаксичките и текстуалните истражувања. Граматичките и зборообразувачките транспозиции дејствуваат во рамките на системот на основни зборовни групи како целина (граматичките транспозиции внатре во зборовната група; зборообразувачките транспозиции во заемните односи меѓу зборовните групи), а функционалните транспозициски процеси се однесуваат на стандардните функционални актуализации на комуникациските употреби на самостојните форми на зборовните групи во исказот и текстот.

Од синтаксички аспект, транспозицијата на зборовните групи може да има карактер на: 1) вклучување, всадување (пр. функцијата на глаголскиот прилог); 2) номинализација (пр. V^S – *фрлање којје*, V^S – *чекор најпред*) и 3) елизија (S^a – *рози за Емилија*). Системските транспозиции што од синтаксички аспект имаат карактер 1–3 водат кон секундарни или терцијарни функции во рамките на дадена зборовна група.

Функционалното и семантичкото единство на основната зборовна група е прикажано со соодветната значенска база, т.е. со значењето на соодветниот јадрен знак, од којшто со посредство на граматичка транспозиција се изведени заемно различните изразни средства на дадената основна зборовна група кои вршат секундарна и терцијарна функција.

Во чешката граматика посебно внимание се посветува на прашањето за т.н. предикативи. Затврдените именски форми како: *шџеџа*, *срамоџа*, а пред сè деадјективните прилози како: *сџудено*, *дождливо*, *лошо* и сл., некогаш се сметаат за посебна зборовна група. Во чешката граматика се означени со терминот *predikativum*, во руските трудови за нив може да се сретне терминот „категорија состојанија“. Како конститутивен (и единствен) функционален признак на оваа класа зборови се смета способноста за вршење на предикативна функција (функцијата на реченичен член наречен „предикатив“). Кога се зборува за оваа класа зборови, може исто така да се спомене и тоа дека карактеристично за нив е поврзувањето со копула, врска. Предиктивната функција за овие зборови е примарна функција. Тоа овие зборови ги доближува до глаголите, а ги разликува од прилозите, кај кои предикативната функција е секундарна. Предикативите, според авторите на чешката граматика, претставуваат израз на една општа состојба, чиј носител не е експлицитно именуван. Таа состојба многу често е сооднесена кон определено место или лице. Некои од предикативите имаат значење на модална, субјективна оценка на дејства изразени со инфинитивни конструкции (во чешки јазик и др.) или подредени, зависни дел-реченици: *Треба га (се) оги га (се) куџува*; *Беше радосџ на неа га се џоџлегне* (*Je potřeba jít nakoupit*; *Byla radost na ni pohledět*).

Во класата на неосновни зборовни групи, според авторите на чешката граматика, влегуваат: надградувачки (дополнителни) зборовни групи⁹³ (броеви и замени)⁹⁴, извиците и т.н. несамостојни зборовни групи (предлози, сврзници и партикули). Неосновните зборовни групи имаат многу различни значенски својства и функции.

Броевите, значенски и функционално, стојат најблиску до основните зборовни групи (со исклучок на глаголите), дури тие многу често и влегуваат во иста класа со нив⁹⁵. Полето што го творат примарните и секундарните значења на именките, придавките и прилозите, броевите на свој начин како да го имитираат. И кај нив може да се зборува за значенска база и функционален признак. Општото значење на броевите е бројност, множественост (Q), и тоа од два типа: определена и неопределена. Што се однесува до значенската база на броевите, специфично е тоа што сама за себе (во единство со функционалниот признак) таа не прави симетричен, еднозначен знак, туку тоа го остварува со спојување со значенската база на некоја од трите (неглаголски) основни зборовни групи. Така, квантноста, бројноста (Q), има карактер (значенски и изразен) на именка (Q/S), придавка (Q/A) или прилог (Q/C). Што се однесува до функционалниот признак на броевите, тој може да биде од типот: s, a, c (именска, придавска, прилошка функција).

Функционално-значенската структура на броевите, во чешката граматика, е претставена во два „чекора“:

(1) Q/S, Q/A, Q/C⁹⁶

(2) (Q/S)^s, (Q/S)^a, (Q/S)^c, (Q/A)^s, (Q/A)^a, ...

Во целина, функционално-семантичките особености на броевите може да се претстават и со табела (в. Т. 3).

Како што покажува табелата, надградувачката зборовна група – броеви е окарактеризирана со повеќеслојна функционално-семантичка структура. Што се однесува до функционалниот признак, во највисок степен, се остварува како функционалниот признак на основните зборовни групи. Некои броеви се поврзани со одредена форма што е типична за соодветна основна зборовна група. Во тие случаи таа форма станува израз придаден на квантитативното значење, што за разлика од значењето на основните зборовни групи нема своја специфична форма на изразување⁹⁷.

⁹³ *nástavbové slovní druhy*

⁹⁴ Надградувачките зборовни групи, од аспект на функционалните својства, се однесуваат како основните, неглаголски зборовни групи.

⁹⁵ „Во граматиката на македонскиот литературен јазик“ (Б. Конески, 1982), в. *Бројни придавки*, стр. 304; *Прилози (од броеви)*, стр. 349, наспрема *Броеви*, стр. 325–330.

⁹⁶ Како примери на броеви со соодветните значенски бази, во чешката граматика се наведени: Q/S – *sto, milión, pět* (сто, милион, пет); Q/A – *druhý břeh, dva lidé* (втор брег, два/двајца луѓе); Q/C – *patřikrát* (петкратно, петпати).

⁹⁷ Во оваа смисла можеби би можеле да ги протолкуваме, во македонскиот јазик, бројните придавки, прилозите од броеви и броевите за изразување на точно одредена бројност на машки лица. Заедничко за нив е тоа што покрај специфичните изразни форми на соодветните зборовни

Т. 3 ⁹⁸	s	a	v	c
Q/S	двајца недостасуваат;	интерес на двајца студенти	сто не е илјада	кај двајцата кај (неколку) илјади луѓе
Q/A	ќе настапи се- кој четврти; два загинаа	втор/друг брег; десет луѓе	беше втор; трагачи беа двајца	дотрча втор
Q/C				двапати мери

Во чешката граматика се izdelува посебна класа – деиктички зборови⁹⁹. Оваа класа е поширока од традиционалната зборовна група заменки. Тука, покрај личните заменки, спаѓаат и: заменските придавки, заменските прилози и некои неодредени броеви¹⁰⁰. Деиктичките зборови функционално како да ги имитираат основните зборовни групи (со исклучок на глаголите) и (особено) броевите. Исто како броевите, деиктичките зборови имаат повеќеслојна функционално-семантичка структура. И меѓу нив се izdelуваат класи: именски деиктички зборови (D/S), придавски деиктички зборови (D/A) и прилошки деиктички зборови (D/C):

групи (придавки, прилози и именки), изразуваат и квантитативно значење. Што се однесува до нивната функција во реченицата, таа е соодветна на онаа што ја вршат зборовните групи во чијашто изразна форма ги среќаваме. Сепак, кај некои од нив, пр. кај броевите за изразување на точно одредена бројност (и на машки лица), функцијата може да се идентификува најдобро во реченицата: *Влегоа двајца; Влегоа двајца браќа; Дај ми џи џејџи; Дај ми џи џејџи ливчиња*.

⁹⁸ Со оглед на тоа што авторот на овој труд не го познава во доволна мера чешкиот јазик за да може на чешките примери да им даде соодветно толкување, Т. 3 претставува обид за примена на разбирањето на броевите (како надградувачка зборовна група) изложено во чешката граматика. Секако, притоа се земени предвид специфичностите на македонскиот јазик. Посебно внимание бараа „чистите“ броеви (броевите за изразување точно одредена бројност, кои како свои еквиваленти имаат соодветни аритметички знаци). Иако авторите на чешката граматика, според примерите изложени во табелата, ги вбројуваат и во класата Q/S и во класата Q/A [пр. (Q/S)^y: *šest není deset – шестí не е десетí*; (Q/A)^s: *dva zahynulí* – два загинаа, се изгубија], авторот на овој труд се определи овие броеви да влезат во класата Q/A. Како поткрепа за ова ни послужи нивната честа употреба во атрибутивна функција и тоа што во македонската граматика како именки се сметаат само броевите: *илјада, милион, милијарда*, а зборовите како: *двајца, тројца, четворица*, „можеме да ги сметаме како бројни именки“ или пр. *џејџина, седуммина*, како „образувања преодни меѓу броевите и именките“ (Б. Конески, 1982: 329). Броевите за изразување на приближна бројност, исто како и оние за изразување на одредена бројност, ги разбираме како Q/A. Што се однесува до останатите броеви, од класите Q/A и Q/C, аргументите се јасни. Во македонската граматика тука спаѓаат т.н. бројни придавки и прилози од броеви.

⁹⁹ Deiktická slova, в. Чешка граматика: 23–24.

¹⁰⁰ „Некои броеви, кои изразуваат неодредена бројност (квантум), имаат дополнително и некои значенски и изразни особини на деиктичките зборови, на пр. *kolik* (колку) – *kdo* (кој); *tolik* (толку) – *tak* (толку, така); *několik* (неколку) – *někdo* (некој) и сл.“ (Чешка граматика: 23). Оваа поврзаност е изразена со симболите: Q/D/S, Q/D/A, Q/D/C.

T. 4	s	a	v	c
D/S	ти работиш; кој работи / што правиш; те викаат	од интерес за сите нас	јас не сум ти; кои сте?	се смее како тебе
D/A	тој се наплаќа	наш брат	шапката е моја;	каков што се родил, таков умрел
D/V	∅	∅	∅	∅
D/C	некаде не значи секаде	работа тука или работа таму	како е надвор?	каде работите? каде оди?

Во чешката граматика, јазичните изрази од класата деиктички зборови се разбираат како премин од изрази што имаат функционални особености типични за основните зборовни групи и броевите, кон такви јазични изрази што имаат функција на оператори (предлози и сврзници). Тие се диференцираат, пред сè, преку нивните функции во градењето на текстот (нивна општа карактеристика е секако и деиктичкиот карактер); со функционалните признаци s, a, c вршат соодветни функции во основната реченична структура и нејзините деривати. Според авторите на чешката граматика, токму специфичната повеќеслојна функционална структура овозможува деиктичките зборови да се разберат како единствена зборовна група, со тесна функционална врска со броевите (в. Чешка граматика: 24).

Извиците во чешката граматика се izdelуваат како специфичен систем знаци – зборовна група. Според авторите на чешката граматика тие се елементарни и многу варијабилни јазични изрази. Извиците се јазични изрази што ги изразуваат трите (најчесто споменувани во лингвистиката) функции на јазикот: 1) апелативната (конативната) – обраќање, повикување на соговорникот; 2) експресивната (емотивната) – соопштување на информации за говорителот; 3) референцијалната (репрезентативната) – оваа функција ја вршат извиците од групата на ономотопеи, кои по пат на имитирање пренесуваат информации за стварноста. Извиците се јазични изрази што функционираат непосредно, директно во текстот / комуникативната ситуација.

Примарно, извиците творат самостојни, елементарни, нерасчленливи искази. Во основната реченична структура не се вклучуваат со функционалните признаци: s, a, v, c. Меѓутоа, секундарно, извиците можат да ја имитираат функционалната структура на основните зборовни групи, директно или со некои морфолошки промени, и да функционираат како S^s – *Плас – одекна во ѝишината*; и V^v – *Каменот ѝ – ѝлас во вода*. Авторите на чешката граматика сметаат дека во овие случаи може да се зборува за секундарно функционално условено значење и симболички го означуваат: I^s , I^v . Овие секундарни функции на извиците понекогаш, како што погоре веќе споменавме, можат да бидат придружени и со морфолошки адаптации во смисла на зборообразувачка транспозиција, која извиците ги доближува до

јазичните изрази што можат да бидат конституенти на основната реченична структура. Пр.: *Ајдејџе со нас; Каменџи џласна во водајџа.*

Предлозите, сврзниците и частиците влегуваат во групата на несамостојни зборовни групи.

Предлозите се сметаат за несамостојни јазични средства со морфемски карактер. Нивните функционални особености се дефинираат преку позицијата во сферата на примарните и секундарните функции на именките и на другите основни и надградувачки зборовни групи. Според авторите на граматиката, предлозите можат да се наречат и слободни морфемски форми, кои ги спецификуваат именките и заедно со нив учествуваат во изградбата на основната реченична структура. Нивните значенски и функционални својства можат да се објаснат во тесна врска со системот основни зборовни групи, а пред сè со оглед на примарните и секундарните функции на именките: S^s , S^a и пред сè S^c . На овој начин предлозите учествуваат во градењето на основната реченична структура и нејзините деривати.

Сврзниците претставуваат граматички средства на развивање и координација. Нивната функција се остварува поретко во рамките на основната реченична структура, а пред сè во комплексните (неосновни) реченични и текстуални форми. Во чешката граматика како граматички средства на развивање се изделуваат и т.н. *relativa* (релативните заменки и релативните прилози) кои учествуваат во изградбата на основната реченична структура и нејзините деривати како членови што изразуваат соодветни односи.

Частичите (партикулите) во чешката граматика се разбираат како комуникациски, текстуални исказни формативи со различни функции: модална (*би, нека, да*), присоединувачка (*и, истџо џака*), прашална (*зар, зарем, дали, ли*) и други¹⁰¹.

¹⁰¹ Во чешката граматика се разгледуваат и граматичките средства (граматичките категории) со кои овие знаци – зборовни групи функционираат, како и значењата кои во тие функции се изразуваат. Предмет на овој труд, сепак, беа само проблемите кои се потесно врзани со теоријата на реченицата, синтаксата. Разбирањето на зборовните групи како систем на знаци со примарни, секундарни и терцијарни функции, како еден теориски синтаксички, поточно морфосинтаксички пристап, сметаеме дека можеше да биде предмет на еден ваков труд. Секако дека многу прашања од областа на синтаксата, и воопшто од морфологијата и лингвистиката, останаа надвор од нашето разгледување.

СПИСОК НА УПОТРЕБЕНИ СИМБОЛИ

ИС – изразни (јазични) средства

СЗС – содржинско-значенски средства

Р – реалност

МОН – минато определено несвршено време

S, A, V, C – значенска база на јадрениот знак: S – именка; A – придавка; V – глагол; C – прилог

s, a, v, c – функционален признак на јадрениот знак: s – функционален признак карактеристичен за именките; a – функционален признак карактеристичен за придавките; v – функционален признак карактеристичен за глаголите; c – функционален признак карактеристичен за прилозите

Q – (општо) значење на бројност, множественост

Q/S – спој на две значенски бази: бројност со карактер на именка

Q/A – спој на две значенски бази: бројност со карактер на придавка

Q/C – спој на две значенски бази: бројност со карактер на прилог

Q/D/S – именски деиктички збор со дополнително значење на неодредена бројност

Q/D/A – придавски деиктички збор со дополнително значење на неодредена бројност

Q/D/C – прилошки деиктички збор со дополнително значење на неодредена бројност

D/S – именски деиктички збор

D/A – придавски деиктички збор

D/C – прилошки деиктички збор

I^S – извик со секундарен функционален признак карактеристичен за именките

I^V – извик со секундарен функционален признак карактеристичен за глаголите

3. Руски речник на синтаксеми

Како еден од можните пристапи во синтаксата, креиран и предложен во лингвистичката научна мисла од страна на лингвист од руско потекло, ќе го прикажеме „Синтаксичкиот речник: репертоар на елементарни единици на руската синтакса“ од Г. А. Золотова¹⁰². „Синтаксичкиот речник содржи научно систематизиран репертоар на синтаксеми – елементарни единици, од коишто се градат речениците и синтагмите¹⁰³. Секоја синтаксичка конструкција може да се разгледува и на план на анализа и на план на синтеза како определена комбинација на синтаксеми. Поради тоа, Речникот може да се користи од генеративна гледна точка, од гледна точка на производството, градбата на правилни реченици на рускиот јазик, и од гледна точка на восприемањето, рабирањето на текстот“ (в. Речник, стр. 17). Синтаксичкиот речник на А. Г. Золотова, како појдовна теориска претпоставка го има структурното разбирање на јазикот. Разбирајќи го јазикот како системски организиран динамички механизам, структуриран на повеќе нивоа, за предмет на своето истражување Г. А. Золотова го определува синтаксичкото ниво на јазикот. Единиците на синтаксичкото ниво, како и единиците на пониското, морфолошко ниво, се јазични знаци кои ги одликува план на израз и план на содржина. Аналогно на постоењето на морфемите, како фундаментални единици на морфолошкото ниво, единици компоненти на посложените

¹⁰² Г. А. Золотова, Синтаксический словарь: репертуар элементарных единиц русского синтаксиса. Наука. Москва Во текстот, на него ќе упатуваме скратено со: Речник.

¹⁰³ Г. А. Золотова ги користи руските термини: „сочетания слов“ и „словосочетания“ (во конкретниов случај: „сочетания слов“). Во случаите кога синтаксемата се јавува како компонента на синтагмата, Г. А. Золотова ги разликува следните позиции: приглаголска (позиција на синтаксемата покрај глагол), приименска (позиција на синтаксемата покрај именка) и приадјективна и приадвербативна (позиција на синтаксемата покрај придавка и покрај прилог). Во нашиот текст, како најширок, ќе го користиме терминот „синтагма“, со тоа што на местата каде што ќе биде потребно ќе вршиме негова спецификација со определбите: именска, глаголска итн. Г. А. Золотова врши и разликување меѓу термините: „словосочетание“ и „сочетание слов“: под терминот „словосочетание“ ги подразбира синтагмите составени од глагол и врзана синтаксема, а под терминот „сочетание слов“ – синтагмите (глаголски, именски итн.) со слободни и обусловени синтаксеми. За функционалната типологија на синтаксемите (слободни, обусловени и врзани синтаксеми) ќе стане збор понатаму во текстот. Во нашиот текст, терминот „синтагма“ ќе ги покрива употребите и на терминот „сочетание слов“ и на терминот „словосочетание“.

единици од истото ниво (зборови и збороформи), Г.А. Золотова претпоставува постоење на минимални, фундаментални единици и на синтаксичкото ниво. Единиците што ги определува како такви, Золотова ги нарекува **синтаксеми**. „Синтаксема е наречена минималната, понатаму неделива семантичко-синтаксичка единица на рускиот јазик, што се појавува истовремено како носител на елементарно значење и како конструктивна компонента на посложените синтаксички градби, окарактеризирана и со определен збир на синтаксички функции“ (в. Речник, стр. 4). Според оваа определба, синтаксемите се минимални семантичко-структурни единици, коишто ги карактеризира соодветен спој на израз, значење и функција или функции. Според Г. А. Золотова, тоа се и трите карактеристични признаци на синтаксемите: 1) значењето: категоријално-семантичкото значење на зборот од којшто таа е образувана; 2) формата: соодветната морфолошка форма и 3) функцијата (којашто произлегува од значењето и формата): способноста на оваа единица синтаксички да се реализира во определени позиции.

Терминот „синтаксема“ Г. А. Золотова го употребува за да го означи и типот, но и конкретната збороформа преку која тој е претставен. Примери за именски синтаксеми се и локатив, како име на типот, и конкретната форма (1) *на береџу*. Во посебен прилог (Прилог 3) од Синтаксичкиот речник, Г. А. Золотова дава список и на синтаксеми (одноименных синтаксем/едноименски синтаксеми), коишто го именуваат значењето со кое е употребена синтаксемата. Пр: авторизатор, адресат, делибератив, дестинатив, дименсив, директив, инструментив итн.

Синтаксичкиот речник на Г. А. Золотова е всушност речник на синтаксемите во рускиот јазик, којшто „ја претставува синтаксичката структура на рускиот јазик во вид на систематизиран список синтаксеми, со карактеристики и илустрации на нивните комбинаторни својства, во составот на сите модели на синтагми и реченици во коишто секоја синтаксема е способна да функционира“ (в. Речник, стр. 6).

Во Речникот, најголем дел им се посветува на именските синтаксеми. Синтаксичките истражувања што Г. А. Золотова ги врши за рускиот јазик ја наведуваат да ја потврди и да ја разработи мислата на В. В. Виноградов дека во рускиот јазик, именките служат како „столб на поголемиот дел на синтаксички конструкции“ (в. Речник, стр. 11). Аргументирајќи го ваквиот пристап на решавање на структурата на Речникот, пристап кој е дијаметрално спротивен на повеќето современи синтаксички речници (па и на нашиот „Интенцијално-синтаксички речник на македонските глаголи“¹⁰⁴) кои централно место му даваат на глаголот и на неговата валенција/ интенција/слободните позиции што тој ги отвора, Г. А. Золотова го наведува фактот дека од особена важност,

¹⁰⁴ „Интенцијално-синтаксички речник на македонските глаголи“/[во обработка на Благоја Корубин – раководител на проектот и соработници Снежана Велковска... и др.], том I, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1992.

пред сè за рускиот јазик е да се проучат синтаксичките, конструктивни својства и можности на падежните форми, бидејќи „како резултат на богатството и на разноликоста на падежните и предложно-падежните форми, при различност на нивните функции, функционално-синтаксичкиот аспект на проблемите на руската граматика добива особена актуелност“ (в. Речник, стр. 11). Според Г. А. Золотова, синтаксичкиот аспект на односите меѓу елементите што се поврзуваат, синтаксичките потенциции со кои располагаат тие елементи, особеностите на безглаголските конструкции, како и разликите во синтаксичкиот статус на супстантивните форми во глаголските реченици, поадекватно може да се објаснат не поаѓајќи од поимот за валентност или управување на глаголот, туку поаѓајќи од поимот синтаксема, фундаменталната единица на синтаксичкото ниво на јазикот, единицата која во себе обединува соодветно значење, форма и функција. Како илустрација, меѓу другите, Г. А. Золотова ги наведува и примерите (2) *Собак набежало*; (3) *Больноџо знобиѝ*; (4) *Воды ѝрибываеѝ*, во кои глаголското поврзување е несоодветно (нарушена е конгруентноста на врската помеѓу субјектот и предикатот, по број или по падеж), а нарушена е и регуларноста во синтагматското однесување-невозможни се поврзувањата од типот: (5) *набежав собак, (6) *набеџи собак, (7) *зноби больноџо, (8) *знобивѝѝ больноџо, (9) *ѝрибываѝѝ чеџо.. Синтаксичкиот опит на Г. А. Золотова покажува дека централно место меѓу синтаксемите во рускиот јазик заземаат именските синтаксеми и дека поаѓајќи од нив, а не од поимот за глаголска валенција или рекција во рускиот јазик, би можеле појасно да се претстават повеќето синтаксички прашања. „Именските, а не глаголските синтаксеми се покажаа како главен клуч за синтаксичкиот механизам на рускиот јазик“ (в. Речник, стр. 11). „Изучувањето на функционалните својства на именските синтаксеми“, смета Г. А. Золотова, „ја покажа разноликоста на нивните конструктивно-смысловни можности, што не се сведуваат на глаголот“ (в. Речник, стр. 11). Илустративни се примерите: (10) *Счеѝ ѝодѝсываеѝся чернилами* и (11) *Счеѝ ѝодѝсываеѝся конѝролером* во кои формите на инструментал (*чернилами*, *конѝролером*) претставуваат различни синтаксеми, со оглед на тоа што се наоѓаат во различни односи со глаголот. „Ова набљудување даде основа за поинакво принципиелно решение на Речникот“, утврдување на поимот синтаксема, со централно место за именските синтаксеми (в. Речник, стр. 11). Постапката да се појде од именски синтаксеми, со карактеристики на глаголите што им се соодветни во неопходните случаи, според Г. А. Золотова дава можност во целост да се претстават моделите на руската реченица. Покрај именски синтаксеми, Г. А. Золотова разликува и синтаксеми на други зборовни групи. Во првиот, всушност најголемиот дел од Синтаксичкиот речник, претставени се именските синтаксеми, а во вториот дел на Речникот претставен е краток преглед на синтаксемите на другите зборовни групи: синтаксеми на придавките, глаголски синтаксеми од личните и неличните (глаголски прилог,

глаголска придавка и инфинитив) форми на глаголите и синтаксеми на прилозите. Речникот содржи и посебни дополненија-прилози, групирани во пет групи во коишто Г. А. Золотова вклучува ситематизирани информации што на различни начини ги дополнуваат претставите за единиците на синтаксичкото ниво на рускиот јазик, нивните функции и позиции што ги заземаат во речениците и синтагмите, како и значењата што притоа ги изразуваат.

Структурата на една речничка статија е следната: најпрвин, материјалот се класифицира по морфолошки показатели – за именките тоа се падежите и предлошко-падежните конструкции: по редоследот на падежите и по азбучен ред на предлозите во предлошко-падежните конструкции, потоа минува низ, како што вели Г. А. Золотова, „класификациски филтер“ на синтаксичките функции, така што се распределува во класите А, Б и В и на крај се покажува збирот на функции и позиции за секоја форма во секое од дадените „структурно-семантички значења“ (в. Речник, стр. 5).

Во синтаксичкиот опис на елементарните единици на руската синтакса, Г. А. Золотова, на семантичките карактеристики на единиците им определува улога на мотивирачки фактор во синтаксичкото однесување: „...функционалните рубрики служат како мрежа, што ги збира изразените во синтаксички потенции онтолошки својства на предметите и појавите“ (в. Речник, стр. 10).

Функционалната типологија на синтаксемите, кај Г. А. Золотова се заснова на разбирањето на поимот „синтаксичка функција“ како конструктивна улога на синтаксичката единица во градењето на дадена комуникативна единица. Г. А. Золотова разграничува три основни можности, три функции на синтаксемите: самостојна, изолирана употреба на единицата (во Речникот означена со бројката I); употреба на единицата како компонента на реченицата (во Речникот означена со II) и употреба на единицата како компонента на синтагмата (во Речникот означена со III). Во зависност од функциите што можат да ги вршат, синтаксемите можат да се класифицираат во три класи: слободни (означени со буквата „А“), обусловени (означени со „Б“) и врзани (означени со „В“). Слободните синтаксеми имаат најширок дијапазон на синтаксички можности: можат да се употребат самостојно, како реченични компоненти и како компоненти на синтагми. Самостојна, изолирана употреба, слободните синтаксеми имаат пред сè во насловите, драматуршките забелешки, експозициските реченици во текстот. Семантиката на слободните синтаксеми „...како да се содржи во нив самите, таа се реализира во составот на различните модели, во различни позиции, останувајќи еднаква на самата себе, не зависејќи од синтаксичкото окружување, поставувајќи му нему само барања за заемно смисловно согласување, синсемичност“ (в. Речник, стр. 16). Семантиката на слободните синтаксеми не зависи од контекстот, таа е иста во која било функција и позиција што може да ја реализира соодветната синтаксема. Слободни дативни синтаксеми, со значење на адресат би биле:

(12) *Жуковскому*; (13) *Милому*; (14) *И взрослым и дейям* (во наслови, посвети или адреси); (15) *Эта нежность – тебе*, (16) *Эта песня – тебе*; (17) Следующее письмо было *сержантиу Тарасову* из первой роты (како реченична компонента, којашто нешто прирекува, кажува за друга реченична компонента); (18) *Певцу любви, дубрав и мира несу* надгробные цветы; (19) *Пойдем-ка да нарвем* в саду себе каштанов (во составот на глаголки синтагми, со значење адресат – примач, покрај глаголи што именуваат донативни дејствија). Обусловените синтаксеми соодветното значење го изразуваат единствено внатре во моделот, конструкцијата, бидејќи тоа произлегува токму од соодветниот модел, конструкција, настанати како резултат на определен избор на компоненти. Значењето на обусловената синтаксема може да се определи единствено ако се земе предвид контекстот, односно условите во кои таа се појавува. Обусловени дативни синтаксеми би биле на пр.: (20) *Мне* не спится, нет огня; (21) *Ему* не гулялось, не ходилось, не хотелось даже подняться вверх (реченична компонента за којашто нешто се предидира, прирекува, со значење на субјект на непроизволно дејствие-состојба, изразено со глагол на -ся, во 3. лице едн.; почесто со негација); (22) *Нам* весело кататься; (23) Грустно сидеть *одному*; (24) *Мне* приятно вспоминать о вас (реченична компонента за којашто нешто се прирекува, со значење на личен субјект на каузирано дејствие, состојба што го придружува дејствието именувано со инфинитив); (25) *Тайьяне* снится сон; (26) *Ей* послышался звонок (реченична компонента за којашто нешто се прирекува, со значење на личен субјект на непроизволно восприемање на предмети или појави, изразени со именки во номинатив). Обусловените дативни синтаксеми во наведените примери, значењето на личен субјект на дејствието или состојбата го реализираат како реченични компоненти. Во изолирана, самостојна употреба (во наслови, посвети, експозициски реченици од текстот) ги среќаваме нивните хомонимни слободни синтаксеми со значење на адресат (се совпаѓаат со нив по форма и по значењето на лице, но се разликуваат по функција): (27) *Дорожому учишелю*; (28) *Тайьяне Ивановне Петровой*; (29) *Тебе*.

Статусот на врзаните синтаксеми, Г. А. Золотова го определува според принакот-единствена позиција покрај глаголи (и именки изведени од нив) што имаат потреба од именки со значење на објект¹⁰⁵ кон којшто е упатено или на којшто преминува дејствието. Општото значење на врзаните синтаксеми е значењето на објект на дејствието. Во Речникот на синтаксемите на рускиот јазик Г. А. Золотова се определува да го „...исцрта кругот на зборови што се управувачки (имено случаите на управување во вистинска смисла, кога дадена синтаксема го реализира своето значење само во синтагматска позиција, а неопходноста на зборот што управува и зборот што е управуван еден од друг се јавува како заемна)“, а исто така и да го стесни, конкретизира карактерот на

¹⁰⁵ Г. А. Золотова термините „субјект“ и „објект“ ги употребува со цел не да означи синтаксички функции, тука да означи семантички улоги.

објектното значење на именската форма во дадената синтагма (в. Речник, стр.16). Врзани дативни синтаксеми би биле на пр.: (30) Не *верь ѓречи*х в цвету, *верь* в закрому; (31) Граф за личную обиду *мстийи*ѣ решился *королю*; (32) Недаром *ему завидовали* все наездники; (33) Я *вам* жизнь и честь свою *доверяла*; (34) Не *навреди*, человек, ни *березе*, ни *морю*, влажной *йтройинке* и *ййище*, летящей во тьму. Во наведените примери, врзаните дативни синтаксеми се јавуваат, според Г. А. Золотова, како компоненти на глаголки синтагми – со значење на објект на дејствието на глаголи од лексички ограничен круг: (35) *верийи*ѣ *россказням*, (36) *завидовайи*ѣ *соседу*, (37) *доверяйи*ѣ *друзьям*, (38) *вредийи*ѣ *лесу*, (39) *мстийи*ѣ *обидчику*. Овие дативни синтаксеми претставуваат хомонимни, по форма, синтаксеми на слободните и обусловените дативни синтаксеми од претходните примери¹⁰⁶. За случаите кога во глаголските синтагми со врзани синтаксеми (т.е. со „силноуправувани“ именки), се појавуваат не конкретни, туку апстрактни именки: (40) *ждайи*ѣ *йпризнания*, (41) *жаждайи*ѣ *свободы*, (42) *чуждайи*ѣ *суеты*, (43) *йтребовайи*ѣ *благодарности*, Г. А. Золотова вели дека односите помеѓу глаголот и апстрактната именка може да се наречат објектни само механички доведувајќи ги под прашањето на косите падежи. „Но односите помеѓу дејствие и дејствие (состојба, квалитет), не можат да бидат објектни, за тоа пишуваше уште Л. В. Шчерба, тие секогаш се сврзани со каузативно-модални значења, значи, содржат во себе елемент на полупредикативност. Овој конфликт меѓу единственоста, неопходноста од приглаголска позиција и поголемата сложеност на семантичко-синтаксичката структура на синтагмата (меѓу рубриците III.1 и II.4) во Речникот се решава не секогаш доследно, со некои отстапки на традиционалниот опис на синтагмите“ (в. Речник, стр. 15).

Обусловените синтаксеми можат да функционираат како компоненти на речениците и синтагмите, а поретко самостојно, а врзаните синтаксеми можат да функционираат единствено како компоненти на синтагмите.

Како што покажуваат примерите што беа приведени погоре, синтаксемите, како основни единици на синтаксичкото ниво на јазикот, а не морфолошките форми на зборовите, стапуваат во односи на хомонимија, синонимија, полисемија или антонимија. За да ги илустрира овие односи, Г. А. Золотова како пример ја наведува морфолошката форма *о+Лок*, при чија употреба разграничува две синтаксеми: (1) слободната синтаксема *о+Лок*, со

¹⁰⁶ Кај другите падежи, врзаните синтаксеми најчесто се врзуваат со значењето на објект, односно со функцијата на директен и предлошки објект во нашата синтаксичка традиција: (44) Старик *ловил* неведом *рыбу*, (45) Старуха *йряла* свою *йряжу*; (46) Тучи *носяи* *воду*, вода *йоиш* *землю*, земля *йлод* *йриносий*; (47) *Мейшл* в *ворону*, а *йойал* в *корову*; (48)...Положив руки на плечи Андрея, тихонько *йоцеловала* его в *гусиы*е *волосы*; (49) А за окном все шлепало и *шлейало* в *йодоконник*.

делиберативно значење¹⁰⁷ и (2) обусловената синтаксема *о+Лок* со значење на партитив како признак. Двете синтаксеми, при морфолошка сличност, претставуваат структурно-семантички хомоними: се разликуваат и по значење и по изборот на нивните позициски можности. Слободната синтаксема *о+Лок*, може да се реализира самостојно, во наслови или експозициски делови на текстот, пр.: (50) *О вреде ѿбака*; (51) *О дейях*; (52) *Об очередных задачах*; како реченична компонента што предидира, покрај предидирана именка со информативно значење, пр.: (53) *Рассказ – о дейях*; (54) *Сѣихи – о любимой*; (55) *Доклад – о задачах*; како распространител во глаголки и именски синтагми со глаголи и именки со соодветната семантика, пр.: (56) *рассказываѣь о дейях*; (57) *ѣеѣь о любимой*; (58) *рассказ о дейях*; (59) *ѣесня о любимой*. Обусловената синтаксема *о+Лок*, со значење на партитив како признак го карактеризира предметот по количеството на неговите составни делови, како реченична компонента, во предикативна позиција: (60) *Всякая вещь о двух концах*; (61) *Домик был о ѿрех окошках*, или како компонента на синтагма, во атрибутивна позиција: (62) *домик о ѿрех окошках*. Со оглед на тоа што како карактеристични признаци што ја определуваат синтаксемата се јавуваат не само морфолошката форма на зборот од којшто таа е изградена, туку и значењето и нејзината способност синтаксички да се реализира во дадени позиции, во дадените примери можеме да зборуваме за хомонимни синтаксеми. Односите на полисемија, Г. А. Золотова ги илустрира во рамките на слободната делиберативна синтаксема *о+Лок*, кога функционира како распространител во синтагми со глаголи и именки изведени од нив, што означуваат „тажно, жално“ чувство: (63) *сеѣоваѣь, ѣужѣѣь, ѣосковаѣь, ѣечалиѣься, ѣрусѣѣѣь, ѣлакаѣь о ком-чем; ѣоска, ѣечаль, ѣрусѣь о ком-чем*. Во овие случаи, значењето на синтаксемата *о+Лок* се усложнува со каузативна нијанса, односно Г. А. Золотова зборува за значење на објект-каузатор, т.е. за објектно-каузативна синтаксема. Оваа објектно-каузативна синтаксема, од своја страна, стапува во однос на синонимија со објектно-каузативната синтаксема: *ѣо+Дат*, покрај истите глаголи: (64) *ѣосковаѣь ѣо дому; ѣоска ѣо ласке*. Постоењето на односите на синонимија, хомонимија и полисемија токму помеѓу синтаксемите, а не помеѓу морфолошките форми, Г. А. Золотова го наведува како доказ за оправданоста на изделувањето на овие единици на синтаксичкото ниво од јазичниот систем. Г. А. Золотова смета дека со воведувањето на овие единици во структурниот опис на јазикот се дополнува алката што недостасува во односите на системот. Адекватна слика на односот целина – нејзин дел, не дава односот реченица – збор (лексема), ниту пак односот реченица – морфолошка форма на зборот, туку односот реченица – синтаксема. Како доказ за постоењето на синтаксемите, како посебни, фундаментални единици на синтаксичкото ниво, може да се наведе и следниов

¹⁰⁷ „Делиберат(ив)“, според Г. А. Золотова, е компонента со значење на содржина на говорно-мислително, социјално дејствие или восприемање, в. Речник, стр. 430.

пример што го дава Г. А. Золотова. Морфолошки се слични и синтагмите од типот: (65) *сѿолб из мрамора* и (66) *сѿор из озорсѿива*. Примерот (65) изразува однос на предмет и материјал од којшто предметот е изработен¹⁰⁸, а примерот (66) изразува однос на дејствие и негова мотивација. Секако дека тука станува збор за односи од иманентно различен вид. Признакот на предметот по материјал е својство што може да се констатира предикативно (67) *Эѿоѿ сѿолб – из мрамора* или атрибутивно (65) *сѿолб из мрамора*. Причинско-последичните односи претставуваат односи од поинаков тип, од поинакво ниво на мисловните процеси: тоа се односи помеѓу случките, настаните, помеѓу речениците како нивни израз. Соодветно на тоа, синтаксемата *из мрамора*, во Речникот се разгледува како компонента на реченицата што предидира (II.2. *Эѿоѿ сѿолб – из мрамора*) или како атрибутивна компонента на именска синтагма (III.2. *сѿолб из мрамора*), но синтаксемата *из озорсѿива*, со оглед на тоа што во себе имплицира предикатска содржина и определува друга предикатска содржина (*сѿор*) по мотивација, односно каузација, во составот на реченицата се разгледува како полупредикативен реченичен осложнител (позицијата II.4.). Значи, двете морфолошки форми, со оглед на различната семантика, во соодветните јазични конструкции заземаат различни позиции.

Функцијата на синтаксемите како реченични компоненти (II) и како компоненти на синтагмите (III), Г. А. Золотова ја разгледува во соодветни позиции. Термините „функција“ и „позиција“, означуваат поими на различен степен на апстракција. Повисок степен на апстракција има терминот „функција“, кој се конкретизира со терминот „позиција“: „определен тип функција, како потенција, како виртуелна способност, секоја синтаксема го реализира во определена синтаксичка позиција во определен модел на реченица или синтагма“ (в. Речник, стр. 5).

Стапувајќи во реченица со определена структура, синтаксемата придобива статус на нејзина компонента. Секоја реченица, според Г. А. Золотова, може да се разгледува како една од бројните комбинации на синтаксемите. Кога синтаксемите функционираат како компоненти на речениците (функција II), може да се изделат следниве позиции: II.1. компонента на реченицата што е предидирана; II.2. компонента на реченицата којашто предидира, прирекува; II.3. распространител на реченицата (ситуант) и II.4. полупредикативен осложнител на реченицата. Еден од позначајните придонеси на синтаксичката теорија што ја предлага Г. А. Золотова е токму разграничувањето на овие две компоненти во реченицата: предидирана и којашто предидира¹⁰⁹. За главна идентификација на реченицата, како јазична

¹⁰⁸ Синтаксемата *из+Ген* има значење, според терминологијата на Г. А. Золотова, на „фабрикатив“, т.е. таа претставува компонента што го карактеризира предметот по материјалот од којшто е изработен, в. Речник, стр. 432.

¹⁰⁹ Г. А. Золотова ги употребува партиципните термини: „предидируемый компонент предложения“ и „предидирующий компонент предложения“. Со оглед на тоа што овие термини

единица, се смета присуството на предикација. Г. А. Золотова реченицата пред сè ја дели на два дела. Дел за којшто нешто се кажува, прирекува (тоа е предидицираниот дел) и дел со којшто нешто се кажува, прирекува за претходниот дел (тоа е компонентата што предидицира). Притоа, значајно е да се нагласи дека ова разграничување се врши чисто структурно. Дел кому нешто му се прирекува може да биде и номинализирана предикатска содржина, назив на околност (просторна, временска и сл.), исто како и името на предмет (лице, живо суштество или материјален предмет), а содржината што се прирекува не мора да биде секогаш дејствие или состојба – таа може да биде својство, околност или пак компонентата којашто е предидицирана може да се доведе во релација со некој предмет, означен со именски збор.

„Прифатените списоци на модели во Речникот ги изразуваат регуларните начини на изразување на предидицираната компонента во руските реченици од различен тип: обусловени синтаксеми со значење – личен субјект на признак што се прирекува „(68) Он в ѿревоџе; (69) У неџо озноб; (70) Ему весело; (71) Еџо знобиѿ; (72) С ним обморок; (73) В нем недоброѿа и недоверчивостѿ и сл.“, слободни синтаксеми со локативно значење, или некои темпоративни, во реченици што предикативно го карактеризираат неличниот субјект-именуваното место или време „(74) За окном (на дворе, на улище) мороз (морозно, морозиѿ); (75) Над равниной ѿбелело (месяц, ѿуманно); (76) На солнышке ѿейло (ѿрийекаей, кайель); (77) В лесу сумрак (сумрачно, смеркаейся) и сл.; (78) Восьмого марѿа – Международный женский день; (79) Сейчас – ѿлночь и сл.“, апстрактни именки и инфинитив во секундарни, полипредикативни модели – со поинаков збир на предикативни признаци; посебните форми на изразување на главните компоненти се во тесна врска со експресивно-модалните модификации на речениците“ (в. Речник, стр 13).

Теоријата на Г. А. Золотова за реченицата, како реализација на синтаксичките потенци на синтаксемите, ја потврдува тезата дека руската реченица во принцип е двосоставна. Реченицата, според Г. А. Золотова, се состои во предикативно (на план на модалност, време и лице) припишување на признак на предметот што е негов носител (самото именување на предметот сам по себе или на признакот, што не се припишува на ништо, не сочинува содржина на реченица). Некои реченични модели, што во рускиот јазик од извесни лингвисти се сметале за едносоставни, Г. А. Золотова ги определува како двосоставни и вели: „Изделувањето на едносоставните реченици беше историски прогресивен чекор во дефинирањето на синтаксичките конструкции на таа етапа од синтаксичката теорија кога таа:

не можеме да ги пренесеме во македонскиот јазик на еквивалентен начин, во нашиот текст се служиме со термините: „предидицирана компонента“ и „компонента што предидицира“, коишто на некои места ги дообјаснуваме како „компонента на којашто ѝ се прирекува“ и „компонента којашто прирекува“.

како прво, не го надмина морфолошкото ограничување, поставено на претставите за начините на изразување на предицираната компонента (подметот); како резултат на тоа синтаксички неоправдано ограничување, како едноставни се примаа речениците со задолжителна субјектна (предицирана) компонента, изразена со определени форми на косите падежи;

како второ, не го разграничуваše јазикот и говорот; како резултат на тоа неразграничување, како едноставни се примаа говорните реализации на двосоставните јазични модели со контекстуална или ситуатиска елипса на предицираната компонента (субјектот): под дејство на специфичниот говор на ситуативноста (актуализацијата на категориите 'јас–овде–сега') и отпорот на редунацијата, оваа компонента често се покажува редунациона, иако местото и начините на нејзиното изразување остануваат фиксирани“ (в. Речник, стр. 13). Ваквото структурно разграничување на двете основни компоненти на речницата и поширокото разбирање на двосоставните реченици, дозволува, за Синтаксичкиот речник на Г. А. Золотова да кажеме дека е доследен во разграничувањето на двете јазични нивоа – структурното и семантичкото. Речникот на синтаксемите на Г. А. Золотова поаѓа од структурата, за потоа да даде семантички толкувања на одделните компоненти на речениците, но и повеќе од тоа: во еден од прилозите (Прилог 1), Речникот дава преглед на семантички групи глаголи и нивните конструктивни можности.

Според Г. А. Золотова: „Дијалектичката противставеност во предикативно единство на предметна и признакова содржина на различни степени на апстракција од конкретното е структурно-семантичка основа за предикативниот минимум (модел) на речницата и основа за хиерархиска класификација на моделите по типови во кои се отсликуваат вонјазичните односи, при нивна сооднесеност со соодветни јазични средства и степени на логичко-мисловен процес на осмислување на стварноста“ (в. Речник, стр. 13).

Останатите компоненти на речницата, Г. А. Золотова ги нарекува распространители на предикативниот минимум или детерминанти. Зборувајќи за нив, Г. А. Золотова ја констатира „принципиелната нееднородност на предметот на истражување чишто рамки се покажаа нерегуларно раширени“ (в. Речник, стр. 14). Поради тоа, Г. А. Золотова го отвора патот за понатамошни истражувања, нагласувајќи дека „дискусијата за детерминантите може да оди понатаму или по пат на збогатување, како на списокот на детерминантите, така и на нивните факултативни признаци, или по пат на диференцијација на материјалот од поинаква гледна точка“ (в. Речник, стр. 14). Одговор на овие размислувања на Г. А. Золотова, можеме да побараме во полската школа на семантичка синтакса, во која, доколку не се имплицирани од семантиката на предикатот¹¹⁰, распространителите на речницата

¹¹⁰ Употребата на именките со глаголи од овој тип, на пример со глаголи кои по својата содржина имплицираат аргументи што ќе го означуваат местото на престојување (80) *жиѝѝ*, *ѝоселиѝѝся*, *ѝѝѝѝѝѝѝ*, *сидеѝѝѝ* и др. и Г. А. Золотова ја разгледува во посебна група – употреба

(попознати како прилошки определби) се сметаат за посебни предикати, кои како свои аргументи бараат други предикати (в. првиот дел од овој труд, посветен на полската школа на семантичка синтакса, стр. 14–15). Изучувањето на функционалните потенции на именските синтаксеми, Г. А. Золотова ја доведува до заклучокот дека улогата на распространители на реченицата им е својствена само на слободните и на обусловените синтаксеми, а не и на врзаните, коишто не се способни да ја раскинат синтагматската врска. Особено е значајна и насоката што Г. А. Золотова ја посочува за понатамошните изучувања на овие реченични компоненти: „Се чини, дека задача на понатамошното изучување на распространителите на реченицата не е толку во нивното распределување по категориите на околности, колку што е во диференцијацијата на карактерот на нивните односи со целината што се распространува: суштински е различна врската меѓу дејствието и неговата локална карактеристика, од една страна, и меѓу дејствието и неговата причина, последица, услов – од друга страна: во првиот случај врската може непосредно да се набљудува, а во вториот се конструира како резултат на логичка операција во познанието на говорителот. Овие разлики, соодветните конструкции ги ставаат во различни парадигматски редови во системот на синтаксички средства“ (в. Речник, стр. 14). Како распространители на предикативниот минимум на реченицата (позицијата П.3.), Г. А. Золотова ги смета следниве синтаксеми: (82) *18-го июня лагерь передвинулся на другое место*; (83) *11-го сентйабря день снова равен ночи*; (84) *Из залы были слышны голоса и смех*; (85) *К уйру бред прошел*; (86) *И йо долинам, йо горам все спит... Пора ко сну и нам*; (87) *Роса серебрилась йо мокрым, йахучим, гусйым цветйам и йравам!*; (88) *Ходила в баню йо суббойам*; (89) *Век живи, век учись*; (90) *...Но кто не любит вас, тот во сйю раз глупей*; (91) *Ее отправили в клинику, в соседний город, за двесйи версй*; (92) *Не откладывай на завйра то, что можно сделать сегодня*; (93) *Оленин на вид казался совсем другим человеком*; (94) *Стол сервирован был на сйю йерсон с роскошью изумительною*; (95) *Под уйро* Никита подошел к дому Любы; (96) *Ведь мысль, чувство, мечта, страдание, духовный взлет – все выражается словом, через него*, посредством него; (97) *Хвали утро днем, а день – вечером*; (98) *Он не только что чинами, боевыми орденами, он годами* старше всех; (99) *Красно поле йшеном, а беседа умом*; (100) *Длиной* этот город в сто километров; (101) *Со временем* изменят свой облик и некоторые здания, выходящие *фасагом* на площадь; (102) *Сад*

на слободни локативни синтаксеми како компоненти на глаголски синтагми, со глаголи на престојување или местоположба. Во Речникот се претставени во одделот „Глагольные сочетания“, в. стр. 351. На истиот начин се третираат и другите поврзувања на глаголи и семантички импликувани од нив синтаксеми, или аргументи. Пр. употребата на слободна генитивна синтаксема *го + Ген.*, со директивно значење (‘правец на движење, ориентирано дејствие или положба на предметот’) во глаголски синтагми со глаголи од типот: (81) *добежайй, дойлыйй, йроводиыйй, добраййсья* и др. (в. Речник, стр. 45, стр. 352).

уже чернел *за окнами* всей своей таинственной ночной чернотой; (103) Пчелы тихо жужжали *над куїолами* верб; (104) Во тьме твои глаза блистают *їереди мною*; (105) *Под Смоленском* он командовал полком; (106) Все тихо, покойно, и дивно, и стройно *в небесной дали*; (107) Мартышка *в сїаросїи* слаба глазами стала; (108) Быть доброю – этого мало; делать добро... да, это *їлавное в жизни*; (109) И слышно *в їиїшине* степной лишь лай собак да коней ржанье¹¹¹; (110) *На уїїренней заре* пастух не гонит уж коров из хлева; (111) Хотя телом не видна, да *на деле* могущна; но и синтаксемите во следниве примеры: (112) Нравится мне *деревенька* его; (113) Ей скучен был и звонкий *смех*, и *шум* их ветреных утех (обусловените синтаксеми во позиција на реченичен распространител, семантички не се околносни определби – детерминатори, туку компоненти со значење „објект-каузатор“ на емотивен или интелектуално-вредносен однос на личниот субјект, в. Речник, стр. 24); (114) Ей слышится *шейойї*; (115) Мне все твоя мерещится *рабоїа*, твои благословенные *їруды*; (116)...Только *їервая* снится *любовї* (обусловените синтаксеми во позиција на распространител на реченицата се компоненти со значење на делиберат на восприемање); (117) Она *боялась за їебя*; (118) Мама все время *боялась за наши чемодан*, да и с билетами было очень трудно (обусловените синтаксеми што се покрај глаголот *бояїться* се со значење „каузатор-делибератив“, в. Речник, стр. 183); (119) Гриша и Таня подрались *за мячик*; (120) Освободись, человек, ото всего, *за чїо* люди бьют и режут друг-друга, – от золота, серебра и всякого имущества (обусловените синтаксеми се со финитивно значење – цел на дејствие, којашто може да биде конкретна, но и апстрактна); (121) Не тужи, Иван-Царевич, ложись лучше спать, утро *вечера* мудренее; (122) Ах! злые языки страшнее *їисїолейїа* (обусловените синтаксеми се со значење на предмет на споредување во компаративни конструкции при предикат изразен со компаратив од придавка или од категорија на состојба, в. Речник, стр. 33).

Извесни случаи, како на пример: (123) Но, уступая приятелю М. Н. Погодину *в универсїїейских заняїииях*, Федор Тютчев во многом превосходил его *в начїїїанносїи*; (124) В отличие от Леонардо, выступавшего его соперником *в декорировании Зала Советїа*, Микеланджело избрал не кульминационный момент сражения,..., а эпизод, предшествовавший битве, кога со обусловената синтаксема во позиција на реченичен распространител се изразува „критериум на оценка, назив на потенцијално дејство или активна состојба, мера на способност чиешто остварување во предидицираниот субјект се оценува со компонентата што предидицира“, в. Речник, стр. 318; потоа кога со реченичниот распространител се дава темпоративна карактеристика на предикативниот признак (125) Тогда Езерские явились в великой силе при

¹¹¹ Синтаксемите *в сїаросїи*, *в їиїшине*, *в жизни* со темпоративно и со ситуативно значење (значење на ситуација, состојба на средината, природни услови), со оглед на нивниот апстрактен карактер, можат да се сметаат и како нереченични предикации.

дворе, *ѿри имѣраѿгоре Пеѣре*; (126) Будьте строже *ѿри украшении* комнаты, отдавая предпочтение немногим, зато неповторимым вещам; (127) Мне *ѿри жизни* с вами сговориться б надо; (128) *При жарении* никогда не спешите класть продукт в холодное..., или просторно-временска детерминираност на предикативниот признак во однос на присуство на, со соодветната синтаксема именуваното лице (129) Время за нами, время перед нами, а *ѿри нас* его нет; (130) Без вас – хочу сказать вам много, *ѿри вас* – я слушать вас хочу, веројатно би можеле да ги разгледуваме и како полупредикативни осложнители на реченицата¹¹².

За полупредикативност, како како граматичка појава, како и за полупредикативни реченични членови, во нашата граматичка традиција речиси и не се зборува. Во Енциклопедискиот речник на лингвистички називи на Р. Симеон¹¹³, кај овие статии, стојат првенствено руски називи, а тоа нè наведува на заклучок дека соодветните граматички појави се третираат како полупредикативни во руската лингвистичка традиција. Веројатно и затоа, Г. А. Золотова не одвојува посебно место за нивно објаснување. Според Речникот, полупредикативен осложнител на реченицата е позиција на синтаксемите во рамките на реченицата (функцијата II.4.) што ја усложнува нејзината содржина со уште една, нереченична предикација. Следниве примери Г. А. Золотова ги наведува како примери за именски синтаксеми во функција на полупредикативен осложнител на реченицата. 1) Номинативни синтаксеми а) апстрактни именки во улога на каузатор на дејствието или состојбата: (136) *Приезд* гости разбудил собачонок, спавших на солнце; (137) *Гром ударов* их пугает; 2) Генитивни синтаксеми а) генитивна синтаксема со квалификативно значење: (138) Пшеничный хлеб выпекали *самых разных форм и размеров*, а ржаной – в виде буханок; б) генитив со значење на мера на соодветствие, покрај глаголите (139) *сѣишѣ, заслуживаѣшѣ* и покрај придавката (140) */не/досѣишѣ*; (141) Пора! Пора! *душевных наших мук* не стоит мир, оставим заблужденья; (142) Цифра действительно заслуживала *ѣрех восклицательных знаков*; (143) Смейтесь надо мной, я не сержусь, я *ѣтоѣо* заслуживаю; (144) Она могла быть счастливой, она была достойна *счастѣья*; в) признак, чиешто

¹¹² Самата Г. А. Золотова, зборувајќи за детерминантите, т.е. распространители на предикативниот минимум на реченицата, забележува дека тие се „принципиелно нееднородни“, в. Речник, стр. 14. Така, позицијата распространител на реченицата (во Речникот означена со II.3.), ја заземаат именски синтаксеми со различна семантика. Семантички се различни и следниве примери: (131) *При мне* служащие чужие очень редки; Все больше сестрины, свояченицы детки; (132) Стар, государь, *ѿри дворе* что делать мне? – (слободна синтаксема со локативно значење, збогатено со нијанса на социјално потчинување; со /или без/ учество на глаголот *служишѣ*); (133) *При исполкомах* местных Советов народных депутатов есть у нас очень ответственная служба – комиссии по трудоустройству (слободна синтаксема со локативно значење, што изразува однос дел/целина на административна организација); (134) Таланты истинны *за криѣику* не злятся; (135) Благодарю ...*за все ѣвои дары* (обусловени синтаксеми со каузативно значење, што ја означува причината, основата за дејство на осуда или благодарност).

¹¹³ *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva* – Rikard Simeon, Matica Hrvatska, Zagreb, 1969 (P–Z), str.90.

отсуство го карактеризира предметот, дејствието, ситуацијата: (145) *Без ѿпруда* не вынешь и рыбку из пруда; (146) *Без вас* мне скучно, – я зеваю; При вас мне грустно, – я терплю; (147) *Без докѣтора* она была тиха и грустна; г) финитив: (148) Способная девочка, схватывает на лету, *для ѿнимания* материала ей достаточно прослушать урок; д) темпоратив: (149) *До Курска* было холодно, потом стало теплеть, и в Севастополе было уже совсем жарко; (150) *До 19-лейнеѣго возрасѣа* Печорин жил в Москве; ѣ) каузатив: (151) *Из осѣрожности* тебя караю я; е) темпоратив: (152) Прошло около месяца *оѣ еѣо всѣуѣления* в звание учительское до достопамятного празднества; ж) каузатив: (153) *Плуг оѣ работѣы* блесит; (154) *Оѣ мокрой одежды* познабливало; з) темпоратив: (155) *Среди работѣы*, вытирая пот, на секунду остановившись, я оглядел все пестрое зрелище – и дворцовые стены, и сад – и засмеялся; 3) Дативни синтаксеми а) каузирано дејствие, чијшто субјект е изразен со заменска придавка¹¹⁴: (156) *Скорому выздоровлению* моему мешала бессоница; б) конкретни и апстрактни именки со значење на признак што го каузира резултатот на мисловното или познавателното дејствие во глаголските и безглаголски реченици: (157) *А ѣо ѣолосу* – красна девушка; (158) *По далеким и мерным ударам* я узнал, что подходит прилив; в) корелатив (компонента – признак, со значење критериум на споредба): (159) *По содержанию виѣаминаов* В1, В2 и Е цветочная пыльца богаче овощей, ягод и плодов; (160) Эти луга иные ученые сравнивают *ѣо ѣлогородию* с поймой Нила; г) каузатив: (161) Мачеха с первых же дней невзлюбила пасынка, стала бить его, и, *ѣо насѣоянню бабушки*, дед взял Сашу к себе; (162) *По ѣприказу Писецкоѣо* стали отнимать у них книги, привезенные из родительских домов; 4) Акузативни синтаксеми а) компонента што ја именува каузираната асоцијација: (163) Вспышка жены напомнила мне *нашу суѣружескую жизнь*; б) последица во каузативен реченичен модел: (164) Разное разрешение вопросов, одинаково мучивших молодое поколение, обусловило *расѣагенѣе* на разные круги; в) дестинатив, односно цел, предназначеност на дејствието: (165) В квартире же хозяев Катерины Алексеевны было пусто – кто ушел *на службу*, кто *на свиданѣе*, а кто просто *на солнце*; (166) щедрый вечер, Добрый вечер, Добрым людям *На здоровье*; (167) Он вызывал *на беседу*, и лицо его становилось все сосредоточеннее; г) комитатив, т.е. дејствие коешто го придружува дејствието, остварувањето на предикативниот признак: (168) *Под ѣесню ѣу удалую* раздумалась, расплакалась молодущка одна; (169) А тройка, *ѣод заливающийся звон и ѣѣойѣи*, катилась и катилась; (170) Доев сардинки, мы с Лелей удалились *ѣод веселѣй смех и шуѣики* гостей; 5) Инструментална синтаксема, со каузативно значење: (171) Я не поехал за *неимением бальнѣо ѣлайѣя*; б) Локативни синтаксеми: а) (172) Не давай воли языку *во ѣиру, во беседе*, а сердцу *в ѣневе*; (173) Но *в дележе* когда без спору?; б) ситуатив: (174) *На*

¹¹⁴ Според руската терминологија (в. Речник, стр. 124) – присвојна заменка.

морозе побелела борода его; в) темпоратив: (175) *При хорошем здоровье и работается хорошо*; г) каузатив: (176) Монах менялся в лице *ѣри* <*ѣрой наѣлой улыбке* отчаянного воспитанника; (177) Фома счастливо засмеялся *ѣри звуке еѣ ѓолоса*. Предикативната содржина, што ја изразуваат именските синтаксеми во позиција на полупредикативен осложнител, овозможува во реченицата да се појават соодветно оформени¹¹⁵ и нивните аргументи (најчесто оној што го врши или треба/може да го врши дејствието искажано со именската форма), а понекогаш и околностите определби. Примери: (178) *У сильноѓо* – опоры, у *храброѓо* – защиты ишет сердце, стыдливое и робкое; (179)...Тот поднялся из-за стола, и прикрыв рукой трубку, попросил у *Серѣилина* разрешения договорить по телефону; (180) *Кораблю* постоянно грозило столкновение с айсбергами; (181) *За неделю до ѣогоѓо дня* я его видела в театре, на представлении „Ревизора“.

Како што покажуваат примерите, позицијата полупредикативен осложнител на реченицата најчесто ја вршат апстрактни именки, но во извесни случаи, при елипса на зборовната форма што би ја изразувала предикативната содржина (којашто јасно се подразбира од контекстот), може да се сретнат и конкретни именки: (182) Коли так, будь же ты мне *в дороѓе* верной спутницей, *в ѣрудах* – помощницей; (183) *В мундире* он был еще моложавее; (184) *В сюрѣуке ли, во фраке ли, в халате,* – он был все тот же; (185) *С дороѓи* бы следовало поестъ чего-нибудь; (186) Из многих выступавших лишь несколько сумели поговорить со зрителями таким образом, что разговор их в течение часа держал множество людей у *ѣелезкрана*; (187) Хорошо птичке *в золоѣой клейке*, а того лучше *на зеленой вейке*; (188) *В чужих руках* ломоть велик. Во оваа смисла, можеме да ги разбереме и, според Г. А. Золотова наречените „реченични модели усложнети по начин на авторизација“, односно, реченичните модели што се усложнети со укажувањето на авторот на оцената, восприемањето, говорно-мисловниот процес. Во примерите: (189) *Язык для ѣоеѣа* – мир; (190) Пятнадцать лет человеку, а *для ѣайы с мамой* все ребенок; (191) *У ѣлохоѓо мужа* – жена всегда дура; (192) *Трусливому зайцу* и пенек – волк; (193) *Лежебоку* и солнце не в пору всходит, предидицираните предмети добиваат предикативни оценки, во однос на лицата (и живото суштество: *ѣтрусливому зайцу*) означени со посочените синтаксеми. Секоја од посочените синтаксеми како во себе да ја кондензира предикатската содржина: 'х мисли, наоѓа дека.../според мислењето, расудувањето на х.../што се однесува до х, х мисли, наоѓа дека...'. Примерите за реченични модели усложнети по начин на авторизација: (194) Но что подумала Татьяна, когда узнала *меж ѓосѣей* того, кто мил и страшен ей, героя нашего романа; (195) С вертолета *среди белоѓо*

¹¹⁵ Со оглед на тоа што предикативната содржина што ја изразуваат овие синтаксеми е оформена некарактеристично – во форма на именка, и именките коишто го именуваат вршителот на дејствието се некарактеристично оформени: не во номинатив, туку во форма на некој од косите падежи.

льда видны синеющие озера чистой воды; (196) И там я был, и мед я пил, у моря видел дуб зеленый, под ним сидел; (197) Бурмин нашел Марию Гавриловну у *йруда*, *йод ивою*, с *книгою в руках*, настоящей героинею романа; (198) Застал родителей в *треволге*; (199) Нашли его *раненого*; (200) Видит царевну *сиящей*; (201) Считает его *другом*; (202) Лисий след она принимала за *собачий*; (203) Слишком часто разговоры принять мы рады за *дела*; (204) Николай Григорьевич видел эту женщину *молодой*... (205) И все вокруг нее он видел *молодым*; (206) И вижу я себя *йперед* низким *окном* загородного русского дома; (207) Представила себе эти поля *йод дружим дождем*, *осенним*, *беззвучным*, *беспроемным*; (208) Талант великих душ есть узнавать *великое* в других людях; (209) Вчера я видел в вас *взорного и неперезного человека*; (210) На улице я встретил множество народу, би можеле да ги разбереме како примери за елипса на глаголи, најчесто глаголот *врса* што не ја донесува содржината на релацијата за која информира авторот на пораката (неа ја донесуваат посочените именски синтаксеми во примерите), туку е показател само на граматичките категории – време, лице, број.

Во групата на реченични модели усложнети со полупредикативни реченични членови, Г. А. Золотова ги разгледува и моделите коишто во себе содржат предикати што се семантички посложени, што претставуваат на некој начин спојување на две или повеќе предикатски содржини. Примери:

(211) Легкие изогнутые прутья балконных ограждений *йодобны живому кустарнику*; (212) Позднее творчество Шумана при всех несомненных достижениях все же *усиуиает его блистательному началу*; (213) Я сделался ремесленник: перстам *йридал йослушную, сухую белосиль и верносиль уху*; (214) Снег рыхлый *йо колени ей*; (215) Ноги *йприобрили* прежнюю *уируосиль и усиоичивосиль*; (216) В начале второго полустия звуки *йеряюи свою выразительносиль*; (217) Форма горы отчасти *найоминает колпак*, какими покрывают домашние чайники; (218) Она *учасивовала во всех суетносиях большого света*; (219) Я никогда не *оиказываю в рекомендательных иисьмах*; (220) Специалисты советской столицы *содейсвуют в разработке йлана социально-экономического развития Улан-Батора до 2000 года*; (221) На время учебы за *слушателями* дневного отделения сохраняется заработная плата в размере должностного оклада.

Позицијата полупредикативен усложнител на реченицата ја зазема или именската синтаксема што го означува квалитетот или дејството што му се придава на дадениот предмет (семантички празниот, помошен глагол се содржи во глаголската форма што е во реченицата во позиција на предикат), или именската синтаксема што го означува предметот кому му се прирекува дадена содржина.

Вокативните форми, кои во лингвистиката широко се прифатени како реченични еквиваленти, Г. А. Золотова соодветно ги разгледува како именски синтаксеми во позиција на полупредикативен усложнител: (222) *Дејти*, я вам расскажу про Мазая; (223) Прощай, *Онегин*, мне пора. Како реченични модели,

усложнети со остварувањето на оваа позиција, Г. А. Золотова ги смета и пасивните модификации на реченичните модели [(224) Автор наш принимается публикою очень хорошо; (225) Кафе посещалось преимущественно философами], како и реченичните модели што содржат: инфинитив [(226) После обеда хозяин предложил *ѡсѣям ѡйѡти в сад*; (227) Прикажете мне, *за неѡ ѡерзѡтся?*], предикативен инструментал [(228) Мы расстались *большими ѡрияѡелями*; (229) Мальчик лет пятнадцати, кудрявый и краснощекий, сидел *кучером*; (230) Что, Акулина, *нищенкой* живешь?], именски синтаксеми што означуваат каузатор на емоционален однос¹¹⁶ [(231) Алексей не мог надивиться еѡ *ѡоняѡливосѡи*; (232) Подивилася она такому *чуду чудному, диву дивному*, порадовалась своему *цвейѡчку аленькому*, заветному и пошла назад в палаты свои дворцовые; (233) Я *лоѡухи* любила и *краѡиву*], акузативни именски синтаксеми со значење на димензив¹¹⁷ [(234) Дай воли на *ноѡѡѡок*, а он возьмет на *весь локоѡѡок*; (235) Дайте мне на *десяѡѡ койеек* соды; (236) Накошено было не меньше как на *два больших сѡѡѡа*] и комплексно означување на лицето посесор како целина, чијшто дел или своина претставува локализиран објект на дејствието [(237) Все *лицѡ* и *руки* залепил *ей* снег; (238) Вторая горячая слеза упала *ему на лицѡ*; (239) *Одному руку* царапнуло, *груѡѡму щеку*].

Збирот на позициски можности на една синтаксема, според Г. А. Золотова ја дава карактеристиката на нејзиниот функционален обем¹¹⁸, што во Речникот, во табеларните прикази на синтаксемите, е изразен со нумерички коефициент, во најголем број случаи со вредност од 1 до 10. Со коефициент 1 се на пример: обусловената синтаксема од лично име (соодветно и личната замена) во датив со значење субјект на состојба – (240) *Саше* не спится, но весело *ей*; врзаната синтаксема (во глаголска синтагма) на акузативен објект на дејствието – (241) Старик ловил неводом *рыбу*; обусловената синтаксема, лично име (соодветно и личната замена) во генитив, со значење на субјект, носител на потенцијален признак – (242) *Из неѡѡ* выйдет художник. Во овие

¹¹⁶ Како каузатори на емоционални односи може да се појават и предметни именки и имиња на процеси, дејствија. Предметните именки се разбираат како полупредикативни осложнители на речениците, веројатно затоа што каузираното дејствие го предизвикува некоја особина, некој квалитет или некоја мисловна асоцијација што субјектот ги врзува за соодветната предметна именка.

¹¹⁷ Во терминологијата на Г. А. Золотова „димензив“ (в. Речник, стр.430, 204), означува: компонента-признак, што го карактеризира размерот, избројливата мера на величината.

¹¹⁸ Г. А. Золотова ги употребува термините: „функциональное пространство“ и „объем уѡѡѡребления синтаксеми“.

примери, соодветните синтаксеми добиваат коефициент 1 бидејќи во соодветното значење се појавуваат само во една позиција. Синтаксемата *Саше (еј)*, само во позиција на предидирана компонента (компонента на којашто нешто ѝ се прирекува); синтаксемата *рыбу* како акузативен објект на дејствието, само при преодни, акциски глаголи; синтаксемата *из неџо*, само во позиција на компонентата што е предидирана, субјект, носител на потенцијален признак (којшто од своја страна е во форма на номинатив), во модални модификации на квалификативни реченични модели со помошните глаголи: (243) *выйџи, џолучиџся*. Коефициент 2 имаат низа обусловени синтаксеми со значење на признак на некој предмет (што го карактеризираат предметот предикативно и атрибутивно): *из-џог+Ген* – (244) *>џа буџылка – из-џог кеџира; буџылка из-џог кеџира*; со значење на партитив, *о+Акуз.* – (245) *Сџул – о џрех ноџах; сџул о џрех ноџах*.

Најполн обем на употреба (збир на функции и позиции) имаат локативните синтаксеми. „На појавите од стварноста својствен им е различен степен на слобода во остварувањето. Така на пример, предметно-просторното поимање спаѓа во најслободните: тоа може да ги изразува впечатоците во најразлични врски, со оглед на тоа што сè постои во просторот. Оттука, најполн збир на функции и позиции имаат локативните синтаксеми. Од друга страна, слободните синтаксеми со значење на орудие [(246) *џоџором, из леџки, на машинке, в микроској, через увеличиџельное сџекло, с џомоџџу рычаџа* и сл.] имаат тесен синтаксички дијапазон, бидејќи во стварноста, категоријата на орудието е неразделна од категоријата на дејството. Сепак, нивната употреба со глаголите не ги прави овие синтаксеми врзани, управувани: нивната форма не се задава со конкретните глаголски лексеми, таа во себе (во единството на значењето на именката и нејзиното предлошко-падежно оформување) го содржи инструменталното значење, што исто така, е нагласено и со парадигматската корелација со низа синтаксеми на орудие: (247) *начерџиџџ џкружностџ циркулем, с џомоџџу циркуля, џри џомоџџи циркуля* и сл.“ (в. Речник, стр. 10).

Зборувајќи за коефициентот што го изразува обемот на употреба на синтаксемите, за нивните позициски можности во дадени функции, Г. А. Золотова остава можност за постоење на извесна релативност во неговото определување, како резултат на постоење на појави во јазикот што претставуваат гранични случаи.

Како што може да се види, синтаксичката теорија што претставува основа на составувањето на Речникот на синтаксемите на Г. А. Золотова, како и повеќето синтаксички теории, претпоставува постоење на функции во синтаксата (во градењето на синтаксичките единици). Она што во теоријата на Г. А. Золотова е специфично и интересно е пристапот во разграничувањето на функциите. Наспрема традиционалното, и според некои теоретичари разликување на логичка основа – на подмет и прирок, како основни реченични компоненти, во рамките на предикативниот минимум на реченицата, Г. А.

Золотова чисто структурално разликува две реченични компоненти: компонента што предицира и компонента што е предицирана. Нивното разграничување нема ништо заедничко со семантиката, туку единствено со функцијата. Во улога на предицирана компонента може да се јават синтаксеми со значење на лице, живо суштество, предмет, но исто така и синтаксеми со локативно или темпоративно значење, апстрактни именки и инфинитив. Како што покажува Речникот, од различен тип се и именските синтаксеми што во реченицата вршат улога на компонента што предицира.

Останатите реченични компоненти се она што во повеќето теории се нарекува „додаток“, „комплемент“, „ширење“, „околносна определба“. Во оваа група би влегле распространителите на реченицата или ситуантите (она што традиционално се нарекува „прилошка/околносна определба“) и полупредикативните осложнителите на реченицата (осложнувањето со, на некој начин трансформирана или осиромашена во однос на глаголски граматички категории, пропозиционална содржина). Со оглед на тоа што многу често, овие две позиции функционално се преклопуваат, во Речникот на Г. А. Золотова може да се најдат примери кои, иако може да се толкуваат двојно, поради речничкиот тип на изложување на материјалот влегуваат во едната или во другата група.

Што се однесува до функцијата што во традиционалната синтакса се именува како предмет (директен, индиректен, предлошки), предметното значење Г. А. Золотова го дефинира како значење што е неразделно врзано за зборот што го импликува, било да е тоа глагол или именски збор што носи предикативна содржина, било да е тоа предикатив од каков и да е вид. Пр.: (248) *Слуги белку сїпережуй;* (249) *Я сїпроил окоиы и доиы, железо и камень шесал;* (250) *Спит и слышит сїук в вороиша;* (251) *Горбач возмахивает руками, подплывает к Герасиму и хвайаеиься за веиьки;* (252) *Это был обрывок заявления на соседа за невыключенный радиоприемник;* (253) *Понял, какво человеку, когда ему не веряиь;* (254) *Мои хозяева не умели оиьносииься к ближнему иначе, как учительно, с осуждением;* (255) *Город вообще жесїюк к сїтарикам;* (256) *Лес ио ишоришцу не илачей;* (257) *Было дело, шоржовал он овощами в ларьке, но войдя в размах коммерции, где-то просчитался;* (258) *Не хвались иечью в нетопленной горнице.*

Синтаксемите што го изразуваат ова објектно, неслободно значење, Г. А. Золотова ги нарекува врзани синтаксеми. Другите два типа синтаксеми се слободни и обусловени, дефинирани по ист принцип: слобода во изразувањето на соодветното значење. Синтаксемите коишто во сите синтаксички позиции го изразуваат истото значење се слободни или самостојни синтаксеми, додека синтаксемите што даденото значење може да го реализираат единствено во даден тип реченичен модел се обусловени синтаксеми¹¹⁹.

¹¹⁹ Со оглед на тоа што под терминот „предлошки објект“ подразбираме синтаксичка функција (в. Л. М. Гуркова, 1994, стр. 108–110, 157–160, 200–201), она што во примерите од Речникот би

формата, функцијата и значењето, добива навистина речнички карактер. Што се однесува до именските синтаксеми, во Речникот овозможено е да се дојде до информации за нив преку формата (Првиот дел на Речникот, насловен како „Именски синтаксеми“) и преку значењето (Прилогот 3 од Речникот, насловен како „Показател на едноименски синтаксеми“). Голем е придонесот на Г. А. Золотова и во тоа што, поаѓајќи од именските синтаксеми, дава преглед на семантичките групи глаголи (Прилогот 1) што се прошируваат со нив во дадена форма, позиција и со остварување на соодветно значење. И уште повеќе, Прилогот 2 од Речникот овозможува во материјалот од руската синтакса да се влезе и преку глаголот, како лексичка единица.

Информациите за позициите и значењата во коишто може да се јави дадена форма на именска синтаксема, вклучувајќи го и бројниот коефициент на нејзиниот обем на употреба, табеларно се претставени во посебен прилог (Прилог 4) од Речникот, именуван како „Сумарни таблици од формата“.

Од синтаксемите на другите зборовни групи, во вид на краток преглед во Вториот дел од Речникот, Г. А. Золотова ги разгледува: синтаксемите на придавките, глаголските синтаксеми (на лични и нелични глаголски форми) и синтаксемите на прилозите. Синтаксемите на овие зборовни групи, со оглед на нивната семантика, според класификацијата на Г. А. Золотова, функционираат како обусловени, и тоа првенствено како реченични компоненти што предидираат и, во зависност од семантиката и од формата, како полупредикативни реченични осложнител.

Во групата на придавски синтаксеми, Г. А. Золотова, во однос на формата ги разграничува следниве подгрупи: а) кратки; б) долги и в) придавки во споредбен степен. Заедничка за сите нив е позицијата П. 2.: реченична компонента што предидира¹²², пр.: а) (262) *Путь голоџ*; (263) *Художник ѿаланиѿлив* (предикати на квалитативни модели); (264) *Он склонен доверяѿѿ*; (265) *Они џоѿовы ѿмочѿ* [придавки со модално значење кои со инфинитивот составуваат предикат на модална модификација на моделот: (266) *Он доверяѿѿ* – (264) *Он склонен доверяѿѿ*]; (267) *Ему ѿрисуѿа оѿѿорожносѿѿ*; (268) *Еѿ (не)своѿѿѿвенна рассуѿѿѿельносѿѿ* (кратки придавки кои со имиња на квалитет составуваат предикат на неизосемични квалитативни модели); б) (269) *Задача ѿрудная*; (270) *Комната была уѿѿная*; (271) *Поселок будѿѿ красивым*; (долги придавски форми: во номинатив – предикати во квалитативни модели без глагол врска, во номинатив и инструментал – со глагол врска); в) (272) *Альпы выше Карпат*; (273) *Брат сѿѿарше сестры* (придавки во споредбен степен – предикати во компаративни модели). За долгите (или според терминологијата на Г. А. Золотова „полни“) придавки, својствени се уште две позиции: а) во рамките на реченицата – полупредикативен реченичен осложнител (при лично-глаголски предикат како

122 Единствено супстантивизираните долги придавски форми може да се употребуваат самостојно: (277) „*Кройкая*“ Достоевского; *Булочная*; *Закусочная*, *Парикмахерская* и сл.

секундарен предикат), пр.: (274) Экскурсанты вернулись *довольными*; (275) К ужину она спустилась *зайлаканная*; (276) Застал её *рассѣроенной* и б) во рамките на именската синтагма – определба којашто е во конгруентна врска со именката (позицијата III.2.), пр.: (278) *тихое* место; *дальняя* дорога; *робкие* побеги.

Во рамките на глаголските синтаксеми, Г. А. Золотова ги разграничува синтаксемите од лични и синтаксемите од нелични глаголски форми. Заеднички за нив се позициите: реченична компонента што предидира (II.2.) и полупредикативен реченичен осложнител (II.4.). Синтаксемите на неличните: глаголски прилози („деепричастия“) и глаголски придавки („причастия“, нивните долги, супстантивизирани активни и пасивни форми) може да се појават и самостојно, во наслови: (279) *Проходя мимо*; „*Униженные и оскорбленные*“ Достоевского; *Заведующий оиделом*.

Во рамките на синтаксемите на личните глаголски форми, како посебни, Г. А. Золотова ги изделува следниве подгрупи: а) безлични глаголи (коишто соопштуваат за состојбата на лицето или средината, пространството), пр.: (280) *Её знобиѝ*; (281) *У него шумиѝ в голове*; (282) *На дворе темнееѝ*; (283) *За окном смеркаеѝся*; б) релациони глаголи, што именуваат не дејствија, туку различни односи (локативни, посесивни, партитивни, споредбени и сл.) помеѓу предметите и појавите и, во зависност од степенот на лексичка ослабеност, имаат улога блиска до улогата на глаголот-врска, пр.: (284) *Булочная находиѝся* за углом; (285) *Дорога ведеѝ к лесу*; (286) *У соседей еѝ машина*; (287) *Сад ѝринадлежаѝ соседям*; (288) *Книга состоѝиѝ из трех глав*; (289) *Сын найоминаеѝ отца*; в) глаголи-модификатори што поврзувајќи се со инфинитивот, сочинуваат предикат на фазно-модална модификација, пр.: (290) *Он ѝроодолжаеѝ инѝриѝговаѝ*; (291) *Он ѝересѝал волноваѝся*; (292) *Она не можеѝ ѝоняѝ*; (293) *Она не сѝешиѝ уходиѝ*; (294) *Он усѝел ѝодѝѝвиѝся*; (295) *Он сѝараеѝся осѝаваѝся сѝокойным*; (296) *Он ѝѝѝаеѝся ускользнуѝ*; г) глаголи-компензатори коишто во рамките на перифрастичниот предикат ја вербализираат процесуалната компонента на значењето (дејствието), именувано со именка што означува дејствие или квалитет, пр.: (297) *Хирург делаеѝ оѝерациѝ*; (298) *Професор ѝроводиѝ экзамен*; (299) *Лаборанты оѝличаѝся ѝункѝуальносѝѝ*; (300) *Материал хараѝтеризуеѝся влаѝнеѝрониѝаеѝмосѝѝ*; д) глаголи со компликативно значење – настапуваат како показатели на логичките односи помеѓу два пропозициски поими и како такви организираат полипредикативни реченици, пр.: (301) *Результат эксперимента зависиѝ от его подготовленности*; (302) *Эффективность работы оѝределяеѝся профессиональным уровнем исполнителей*; (303) *Уровень воды обуславливаеѝся интенсивностью таяния снегов*; ё) глаголи со значење на авторизација, што организираат полипредикативни реченични конструкции во кои е изразено ментално-оценочно дејствие на именуван или потенцијален субјект, пр.: (304) *Специалисты ѝризнаѝѝ этот метод прогрессивным*; (305) *Метод сѝиѝаеѝся прогрессивным*; (306) *Приезжего ѝриняѝли за ревизора*; (307)

Все *находяй* его остроумным; (308) В этом заявлении *видяй* шаг напред; е) глаголи на волунтативно-каузативно действие, коишто со инфинитив од друг глагол образуваат полисубјектна конструкција, пр.: (309) *Просий* сына принести газету; (310) *Рекомендуей* больному бросить курить; (311) *Зайрецаей* детям ходить одним на речку; (312) *Мешаей* сотрудникам работать; (313) *Уговариваей* родителей не противиться его решению. Последните три групи глаголи (глаголите со компликативно значење, глаголите со значење на авторизација и волунтативно-каузативните глаголи) организираат реченични конструкции со полупредикативен осложнител (со остварување на позицијата II.4).

Основна позиција на глаголскиот прилог е позицијата на полупредикативен осложнител на реченицата¹²³. При тоа, глаголскиот прилог (или изразот што го основа глаголскиот прилог) може да се однесува на: а) действие изразено со лична глаголска форма, пр.: (316) *Схвайтив* весла, они побежали к реке; (317) *Укладывая дейей*, рассказывала им сказку; и б) действие означено со нелична глаголска форма, како и на компонентата што предидира во безглаголските и безличните конструкции, пр.: (318) Спорить, *не слушая собеседников*, бесполезно; (319) У него была привычка вставать из-за стола и расхаживать по комнате, *обдумывая следующую фразу*; (320) Он положил на колени котенка, давно уже тершегося у его ног, *жалобно мяукая*; (321) *Возвращаясь из школы*, можно было зайти в кино на дневной сеанс; (322) *Разговаривая с отцом*, она была уже совершенно спокойна.

Долгите форми на глаголските придавки (активни и пасивни), доколку не се супстантивизирани, функционираат и како реченични компоненти што предидираат, пр.: а) (323) Глаза у нее *улыбающиеся*; (324) Сапоги *были зайыленные*; (325) Эта величина – *искомая* (кога се во номинативна форма, во двосоставни, двокомпонентни реченици); б) (326) Голос у него *был возволнованный, йррывающийся*; (327) Тишина *сйановилась жнейущей*; (328) Листья *были уже йожелйевшими* (при глагол-врска, во номинатив или инструментал) и како полупредикативни реченични осложнители, пр.: а) (329) Старик ушел *разобиженным*; (330) Мальчик вбежал *зайыхавшийся*; (331) Помню её *разволновавшуюся и смущенную* (како вторичен предикат, при личен глагол); б) (332) *заснеженная равнина, клубящийся йойок, разорванный чулок, любимый ученик* (во приименска употреба, со имплицитно значење на полупредикативност)¹²⁴. Кратките форми на пасивните глаголски придавки

¹²³ Колоквијално, и во некои дијалекти, глаголскиот прилог може да се јави и во улога на компонента што предидира: (314) Мы сегодня *не евши, не сйавиши*; (315) Он был *выйивши*.

¹²⁴ Глаголската придавка, со оглед на нејзината семантика, може да биде распространета во согласност со правилата за распространување на соодветниот глагол од којшто е образувана: (333) Поляна пестрела маками, *йоднимавшими из йравы свои алые йоловы*.

Во составот на полипредикативна реченица, изразите што ги основа глаголската придавка, може да добијат дополнително значење на околност (причинска, временска, допусна): (334) *Разбуженное ночным вейром*, море шумело.

функционираат само како предикати во реченици со субјект – носител на пасивен или резултативен признак којшто истовремено е објект на дејствието: (335) Проект *рассмотрен* и *утвержден*; (336) Идея всеми *признана*; (337) Он нами был *любим*; (338) Книга *дочитана*; (339) Грядки *вскопаны*.

Инфинитивот, според Г. А. Золотова, во рамките на реченицата, може да се јави: 1. како предикат (самостојно или со предикативни прилози и именки со модална и емоционално-модална семантика) или како компонента што предидира¹²⁵, пр.:

(340) Постучали, а сами *бежайъ*; (341) Собаки ну *лаяйъ* на гостя; (342) *Молчайъ*!; (343) *Встретийся* бы нам!; (344) Мне еще уроки *учийъ*; (345) *Не цвести* цветам зимой по снегу; (346) *Пора* бы ей *вернутья*; (347) Вам *лень йошувельнуыйя*; (348) Мне *необходимо йогворийъ* с вами; (349) *Жаль* его *разочаровывайъ*, и 2. како полупредикативен осложнител на реченицата – а) со значење на цел на дејствието, во реченици што содржат глаголи на движење, пр.: (350) Уехал *учийся*; (351) Пришли *навесийиъ* больного; (352) Пойдите *йогуляйъ*; б) пропозиционална компонента што предидира, во осложнети реченични модели со предикат што значи оценување, пр.: (353) *Обманивайъ* – стыдно; (354) *Курийъ* – вредно; (355) *Думайъ* так о нем было бы несправедливо; (356) *Реийся* на это – безумие; в) предидирана компонента и компонента што предидира, во двоинфинитивни реченични модели што изразуваат односи на интерпретација меѓу поимите (со или без помошниот глагол *значийъ*), пр.: (357) *Понийъ* значит *йростийиъ*; (358) В камень *сйреляйъ* – стрелы *йеряйъ*.

Синтаксемите на прилозите функционираат пред сè како компоненти на речениците и синтагмите. Само еден ограничен број прилози се јавува самостојно, во изолирана употреба, во наслови:

(359) „*Накануне*“ Тургенева; (360) „*Далеко ойъ Москвы*“ Ажаева и сл. Како компоненти на реченицата, прилозите функционираат како предикати, т.е. реченични компоненти што предидираат и како реченични распространители. Предикативна функција вршат: а) некои квалитативно-околности прилози, во реченици што информираат за својствата и состојбата на лица и предмети, пр.: (364) Она *замужем*; (365) Они уже *навеселе*; (366) Лес *далеко*; б) предикативните прилози (или зборови на категорија на состојба), во реченици што информираат или за емоционалната и физичката состојба на лицето, пр.:

¹²⁵ Г. А. Золотова во овој случај врши разграничување на двете улоги: предикат и компонента што предидира. Судејќи по примерите, на мислење сме дека инфинитивот е во улога на предикат, во експресивните (модално-експресивните) реченични модели во кои е употребен функционално транспозитивно, како лична глаголска форма: (361) Постучали, а сами – *бежайъ*; (362) *Молчайъ*!; (363) Вам *начинайъ*.

(367) Мне *ѣрусьино*; (368) Детям *сйало сйраино*; (369) На душе *лѣго*; (370) Женщине *гурно*, или за состојбата на средината, пр.: (371) Здесь *сухо* и *шѣило*; (372) Становится *сыро*; (373) *Жарко*. Како предикати во реченицата функционираат и прилозите со значење на оценка (морална или прагматична) на дејствие именувано со инфинитив, пр.: (374) Обманывать *сыйдно*; (375) Курить *вредно*; (376) Говорить с ним *бесйлезно*, и предикативните прилози што означуваат состојба на лице, предизвикана од дејствие именувано со инфинитив, пр.: (377) Мне *боязно* идти домой; (378) *Горько* вспоминать об этом. Последниве две групи прилози образуваат реченични модели усложнети полупредикативно (со инфинитивните глаголски форми). Прилозите што означуваат околности, обично заземаат позиција на реченичен распространител, пр.: (379) *Повсюду* зеленеют поля; (380) *Высоко* в небе тает след самолета. Како распространители на синтагмите, се јавуваат прилози што означуваат околност, квалитет или квантитет. Овие прилози синтагматски се поврзуваат со глаголи, придавки, други прилози и поретко со именки: (381) *учийъ наизусыйъ; ездийъ верхом; свернуый влево; рано всйавайъ; увеличийся вдвое; есть досыйа; очень сйарый; слишком бесйечный; весьма серьезно; яйца всмяйку; мысли вслух; езда верхом; беғ найерегонки.*

ДОДАТОК: Превод на руските примери:

(1) на брегот; (2) (Ама) Се испонатрчало многу кучиња. (3) Болниот го тресе. (4) Водата надоаѓа. (5) *набежав собак: активен партицип на минатото време, ном. едн. (дотрча) + ген. мн. (куче); (6) *набеги собак: глаголска именка ном. мн. (дотрча) + ген. мн. (куче); (7) *зноби больногo: одглаголска именка ном. мн. (тресе) + ген. едн. (болен); (8) *знобивший больногo : активен партицип на минатото време ном. едн. (тресе) + ген. едн. (болен); (9) *прибываѝ чегo: инфинитив (надоаѓа) + ген. едн. (што); (10) Сметката се потпишува со мастило. (11) Сметката се потпишува од контролорот. (12) На Жуковски; (13) На милиот; (14) И на возрасните и на децата; (15) Оваа нежност е за тебе. (16) Оваа песна е за тебе. (17) Следното писмо беше за водникот Тарасов од првата чета. (18) Му носам на певецот на љубовта, дабовите шуми и мирот надгробни цвеќиња. (19) Ај да одиме да си набереме костени во градината. (20) Не ми се спие, нема оган. (21) Не му се шеташе, не му се одеше, не му се сакаше дури да се качува нагоре. (22) Весело ни е да се возиме. (23) Тажно е да се седи сам (букв. Тажно му е на самиот /да седи/). (24) Пријатно ми е да се сеќавам на вас. (25) На Татјана ѝ се сони сон; (26) Нејзе ѝ се зачу свонче. (27) На драгиот учител; (28) На Татјана Ивановна Петрова; (29) За тебе. (30) Не ѝ верувај хелдата (кога е) в цвет, верувај ѝ (кога е) во амбарот; (31) За личната навреда, грофот реши да се одмазди на кралот; (32) Не без причина му завидуваа сите јавачи. (33) Вам животот и својата чест ви ги доверував. (34) Немој да им наштетуваш, човеку, ни на брезата, ни на морето, ни на влажната патека и на птицата, што лета во темнината. (35) верува на оговарања; (36) му завидува на соседот; (37) им се доверува на пријателите; (38) Ќ штети на шумата; (39) се одмаздува на навредувачот; (40) очекува признание; (41) копнее по слобода; (42) туѓа му е суетата (не му е својствена суетата/не е суетен/букв. се оттуѓува од суетата) (43) изискува благодарност; (44) Старецот ловеше риба со мрежа. (45) Старицата ја предеше својата преѓа. (46) Облаците носат вода, водата ја пои земјата, земјата принесува плодови. (47) Нишанеше во чавка, а погоди крава. (48)...Откако ги стави рацете на рамената на Андреј, тивко го бакна во густата коса. (49) А зад прозорецот сè шлапкаше во парапетот. (50) За штетноста на тутунот; (51) За децата; (52) За претстојните задачи; (53) Расказот е за децата; (54) Стиховите се за саканата; (55) Излагањето е за задачите; (56) раскажува за децата; (57) пее за саканата; (58) расказ за деца(та); (59) песна за саканата; (60) Секоја работа има две страни. (61) Куќата имаше три прозорци/букв. Куќата беше со три прозорци. (62) куќа со три прозорци; (63) тагува, жали (за нешто); тагува, тажи (по некогo) – разг.; тагува, копнее (по некогo, по нешто); се натажува, тагува, жали (за некогo, по некогo); плаче (за некогo, за нешто); тага (мака, копнеж), тага, тага (жал); (64) тагува по домот; тага по милост (љубезност); (65) столб од мермер; (66) препирка (расправија) од палавост; (67) Овој столб е од мермер; (68) Тој е вознемирен. (69) Тој има треска. (70) Тој е весел. (71) Него го тресе. (72) Тој е во несвест.

(73) Во него има лошотија и недоверба. (74) Надвор има голем студ. (75) Над рамнината побеле (месечина, магловито). (76) На сонце е топло (припекува, капавица). (77) Во шумата е самрачно (самрачно, се стемнува) и сл.; (78) Осми март е меѓународен ден на жената. (79) Сега е полночк. (80) живее, се насели (се смести), живее, седи; (81) дотрча, доплива, испрати, стигне; (82) На 18 јули логорот се премести на друго место. (83) На 11-ти септември денот пак е еднаков со ноќта. (84) Од салата се слушаа гласови и смеа. (85) Утрото бладањето помина. (86) И по долините, и по горите сè спие... Време ни е за спиење и нам. (87)(88) Во бања одеше во саботите. (89) Век живеј, век учи се. (90) Во сува пролет во Приамурје чести се шумските пожари. (90)...Но кој не ве сака, тој е сто пати поглупав. (91) Ја пратија во клиника, во соседниот град, на двесте врсти. (92) Не го одложува за утре тоа што може да се направи денес. (93) Оленин на вид изгледаше како сосема друг човек. (94) Масата беше сервирана за сто души со извонреден луксуз. (95) Кон утрото Никита пристигна до куќата на Љуба. (96) Нели мислата, чувството, мечтата, страдањето, духовниот порив – сè се изразува со зборот, преку него, со негово посредство. (97) Фали го утрото дење, а денот – навечер. (98) Тој не само со чинови, воени ордени, тој и по години е постар од сите. (99) Полето го краси пченицата, а разговорот – умот. (100) По должина овој град е сто километри. (101) Со време ќе го изменат својот лик и некои згради, свртени со фасадата на плоштадот. (102) Градината веќе црнееше зад прозорците со сето свое таинствено ноќно црnilo. (103) Пчелите тивко брмчеа над куполите на врбите. (104) Во темнината твоите очи светат пред мене. (105) Под Смоленск тој командуваше со полкот. (106) Сè е тивко, мирно, прекрасно, хармонично во небесната далечина. (107) Мартушка во староста со слаб вид (о)стана. (108) Да бидеш добра малку е, да правиш добро...да, тоа е главно во животот. (109) И се слушаше во тишината степска само лаежот на кучињата и 'ржењето на коњите. (110) На утринската зора пастирот не ги истерува кравите од шталата. (111) Иако на изглед е неугледна, во работата е моќна. (112) Ми се допаѓа селцето негово. (113) Ы беше досадна и свонливата смеа, и вревата на ветерничавото задоволство. (114) Нејзе ѝ се слуша шепот. (115) Сè ми се чини како да го гледам твоето работење, твоите благословени напори. (116)...Само првата љубов се сонува. (117) Таа се плашеше за тебе. (118) Мама сето време се плашеше за нашиот куфер, па и со билетите беше многу тешко. (119) Гриша и Тања се степаа за топчето. (120) Ослободи се, човеку, од сè, за што луѓето се тепаат и колат еден со друг, – од златото, среброто и секаков имот. (121) Не тагувај, Иван Царевич, подобро легни да спиеш, утрото е помудро од вечерта. (122) Ах! злите јазици се пострашни од пиштол. (123) Но, покрај тоа што беше зад пријателот М. Н. Погодин во универзитетските студии, Фјодор Тјутчев многу го надминуваше во начитаноста. (124) За разлика од Леонардо, кој што истапуваше како соперник при декорирањето на Салата на Советот, Микеланцело го избра не кулминациониот момент на судирот,..., туку епизодата која ѝ претходеше на битката. (125) Тогаш Езерски се јавија како

голема сила на дворот, за време на царот Петар. (126) Бидете построги при украсувањето на собата, давајќи им предност на малку, но неповторливи предмети. (127) Ќе беше добро да се договоревме додека сте биле жив. (128) При пржење никогаш не брзајте да ги ставите продуктите во ладно... (129) Времето е зад нас, времето е пред нас, а со нас, го нема. (130) Без вас – сакам да ви кажам многу, со вас – јас сакам да ве слушам. (131) Кај мене службеници од страна се многу ретки; Повеќето се децата на сестрата, на свеската. (132) (133) При извршните комитети на локалните Совети на народни пратеници имаме една многу одговорна служба – комисиите за вработување. (134) Вистинските таленти не се лутат на критиката. (135) Ти благодарам ...за сите твои дарови. (136) Доаѓањето на гостинката ги разбуди кученцата, кои спиеја на сонце. (137) Ударите на громови ги плашат (Грмотевицата ги плаши). (138) Пченичниот леб се печеше во најразлични форми и размери, а 'ржениот – во вид на плехче. (139) вреди, заслужува; (140) /не/достоеен; (141) Време е! Време е! Светот не вреди за душевните наши маки, да ги оставиме нашите заблуди. (142) Бројката навистина заслужуваше три извичника. (143) Смејте ми се, јас не се лутам, јас тоа го заслужувам. (144) Таа можеше да биде среќна, таа заслужуваше среќа. (145) Без напор нема да ја извадиш и рибата од езеро (рибник). (146) Без вас ми е досадно – јас зевам; Со вас ми е тажно – јас трпам. (147) (148) Способно девојчето, сфаќа во лет (набрзина), да го разбере материјалот нејзе ѝ е доволно да ја слушне лекцијата. (149) До Курск беше ладно, потоа се затопли, а во Севастопол беше веќе сосема топло. (150) До 19-годишна возраст Печорин живееше во Москва. (151) Од претпазливост те казнувам. (152) Помина околу месец од неговото стапување на должност учител до таа незаборавна прослава. (153) Плугот од работа блеска. (154) Од мокра облека настинувам. (155) Сред работа, бришејќи ја потта, откако запрев за секунда, ја опфатив со поглед целата шарена глетка и сидовите на дворецот, и градината и се насмеав. (156) На моето брзо оздравување му пречеше несоницата. (157) А според гласот таа е убава девојка. (158) Според далечните и рамномерни удари, јас сфатив дека доаѓа плима. (159) Според содржината на витамините B1, B2 и E поленот е побогат од зеленчукот, овошјето и плодовите. (160) Тие ливади некои научници ги споредуваат, според плодноста, со поплавуваната земја од Нил. (161) Макеата од првите дни не го засака посинокот, почна да го тепа, а по настојувањето на бабата, дедото го зеде Саша кај себе. (162) По наредба на Писицки, почнаа да им ги одземаат книгите, коишто ги донесоа од дома. (163) Избувнувањето на есента ме потсети на нашиот сопружнички живот. (164) Различното решавање на прашањата, што подеднакво го мачат младото поколение, доведе до распаѓање на различни кругови. (165) Во станот на газдите на Катерина Алексеевна беше празно – кој на служба, кој на средба, а некој едноставно на сонце отишол. (166) Обилна вечер, Добра вечер, За добрите луѓе На здравје. (167) Тој ги повикуваше на разговор, а неговото лице стануваше с# повнимателно. (168) Од таа песна јуначка се размисли, се расплака една млада

невеста. (169) А тројката, под свонот и топотот што се разнесуваше, возеше и возеше. (170) Откако ги дојадовме сардинките, јас и Лела се оддалечивме со веселата смеа и шегите на гостите. (171) Јас не отидов поради тоа што немав (поради немање) балски фустан. (172) Не давај му слобода на јазикот на пир, во беседа, а на срцето во гнев. (173) Зарем поминува некоја делба без расправији? (174) Од студ му побеле брадата. (175) При добро здравје и добро се работи. (176) На монахот му се менуваше изразот на лицето од дрската насмевка на лошиот воспитаник. (177) Фома среќно се насмеа при звукот на нејзиниот глас. (178) Кај силниот – поткрепа, кај храбриот – заштита бара срцето, срамежливо и плашливо. (179)...Тој стана од масата и покривајќи ја слушалката со рака побара од Серпилин дозвола, да го доврши телефонскиот разговор. (180) На бродот постојано му се закануваше судар со санти мраз. (181) Една недела пред тој ден јас го видов во театар на претставата „Ревизор“. (182) Ако е така, биди ми на патот верна сопатничка, во работата – помошничка. (183) Во мундирот тој беше уште помладолик. (184) Во палто ли, во фрак ли, в наметка ли, – тој беше истиот. (185) Од пат би требало да се касне нешто. (186) Од многумината што настапуваа, само неколкумина успеаја да позборуваат со гледачите на таков начин, што нивниот разговор во текот на еден час држеше многу луѓе пред телевизорот. (187) Добро ѝ е на птицата во златен кафез, а уште подобро – на зелена гранка. (188) Во туѓите раце парчето е големо. (189) Јазикот за поетот е еден свет. (190) Петнаесет години има човекот, а за таткото и мајката уште е дете. (191) Кај лошиот маж жената е секогаш будала. (192) На плашливиот зајак и пенушката му е волк. (193) За мрзливкото и сонцето не изгрева навреме. (194) Но што помисли Татјана, кога го позна меѓу гостите тој, кој ѝ е мил и страшен, херојот на нашиот роман. (195) Од хеликоптерот меѓу белиот мраз се гледаат сини езерца со чиста вода. (196) И таму јас бев и мед пиев, кај морето даб зелен видов, под него седев. (197) Бурмин ја најде Марија Гавриловна кај рибникот, под врбата, со книга во рацете, вистинска хероина на романот. (198) Ги затече родителите во тревога. (199) Го најдоа ранет. (200) Ја гледа принцезата како спие. (201) Го смета за другар. (202) Лисичјата трага таа ја сметаше за кучешка. (203) Премногу често готови сме разговорите да ги сметаме за дела. (204) Николај Григорјевич ја гледаше таа жена како млада... (205) И сè околу неа тој гледаше (како) младо. (206) И се гледам себе пред нискиот прозорец на руска кука од предградие. (207) Таа ги замисли овие полиња под друг дожд, есенски, безвучен, бесконечен. (208) Талентот на големите души е да го откриваат големото во другите луѓе. (209) Вчера видов во вас кавгација и пијаница. (210) Надвор сретнав многу народ. (211) Лесните извиткани шипки на оградите на балконите слични се на живи грмушки. (212) Подоцнежното творештво на Шуман, и покрај сите несомнени постигнувања, сепак е послабо од неговиот блескав почеток. (213) Јас станав занаетчија: им дадов на прстите послушна сува брзина, а на увото точност. (214) Снегот ровок ѝ е до колена. (215) Нозете ја добија поранешната еластичност и цврстина. (216) Во почетокот на вториот

полустих, звуците ја губат својата изразност. (217) Формата на планината делумно личи на капак, со кој се покриваат домашните чајници. (218) Таа учествуваше во сите суетности на големиот свет. (219) Никогаш не одбивам за препорака (да напишам препорака). (220) Специјалистите на советскиот главен град соработуваат во разработката на планот за социјално-економскиот развој на Улан-Батор до 2000 година. (221) За време на студиите на редовните студенти им следуваат примања во износ на редовната плата. (222) Деца, јас ќе ви раскажам за Мазај. (223) Збогум, Онегин, време ми е да одам. (224) Авторот наш е примен од публиката многу добро. (225) Кафеанчето беше посетувано пред сè од философи. (226) По ручекот домаќинот им предложи на гостите да појдат во градината. (227) Ќе ми заповедате ли за него да страдам? (228) Ние се разделивме како големи пријатели. (229) Петнаесетгодишното момче, кадраво, со црвени образи, седеше како кочијаш. (230) Што, Акулина, како просјачка живееш?(231) Алексеј не можеше да се начуди на нејзината интелигенција. (232) Се почуди таа на таквото чудо чудно, красотата прекрасна, се порадува на своето цветче црвено, сакано и се врати назад во палатите свои високи. (233) Јас чичките ги сакав и копривата. (234) Дај му на волја колку до ноктот, а тој ќе земе колку до лактот. (235) Дајте ми за десет копејки сода. (236) Беше накосено колку за два големи стога. (237) Целото лице и рацете ѝ се налепија со снег. (238) Втората горчлива солза му падна на лицето. (239) На едниот раката му ја гребнало, на другиот – образот. (240) На Саша не ѝ се спие, но весело ѝ е. (241) Старецот ловеше риба со мрежа. (242) Од него ќе излезе сликар. (243) излезе (стане); излезе (стане, се добие) (244) Ова шише е од кефир; шише од кефир; (245) Столот е со три ногарки; стол со три ногарки; (246) со секира, од лејка, на машина, преку микроскоп, преку лупа, со помош на лост; (247) нацрта круг со шестар, со помош на шестар, со помош на шестар; (248) Слугите ја чуваат верверичката. (249) Копава ровови и постојана огнена точка, железото и каменот ги клесав. (250) Спие и слуша чукање на портата. (251) Горбач мавнува со рацете, допливува до Герасим и се фаќа за гранката. (252) Тоа беше откинато парче од извештајот за соседот за неисклучено радио. (253) Разбра како му е на човека кога не му веруваат. (254) Моите газди не знаеја да се однесуваат кон ближните поинаку отколку поучително и со осуда. (255) Градот воопшто е суров кон старите. (256) Шумата не плаче за секирата. (257) Имаше време, продаваше тој зеленчук во трафика, но влегувајќи во ширина на комерцијата, некаде згрешил во пресметките. (258) Не фали се со печка во незагреана одаја. (259) се избори (за решение), постигне (успех), копнее (за слобода), чека (помош, воз), посакува (средба), бара (дружење), очекува (награда), бара (совет, пари), бара (поддршка, аранжман), сака (разјаснетост, сладолед), се плаши (од немаштија, од пајаци). (260) чека 4, 28; посакува 4; се жени 190; живее 44, 113, 167, 178. (261) (за руски јазик): Авторизатор-дат., dlw+ген.; Адресат-дат., к+дат.; Делибератив-номин., ген., protiv+ген.; дат., акуз., в+акуз., за+акуз., на+акуз., про+акуз., INSTR., на+ЛОК., о+ЛОК. (262) Патот е долг. (263) Сликарот е

талентиран. (264) Тој е склон да им верува (на другите). (265) Тие се спремни да помогнат. (267) Нему му е својствена претпазливоста. (268) Нејзе (не) ѝ е својствена разумноста. (269) Задачата е тешка. (270) Собата беше пријатна. (271) Населбата ќе биде убава. (272) Алпите се повисоки од Карпатите. (273) Братот е постар од сестрата. (274) Екскурзијантите се вратија задоволни. (275) На вечера таа се симна уплакана. (276) Ја затекна разочарана. (277) „Кротка“ од Достоевски; Продавница за леб; Гостилница; Фризерски салон. (278) тивко место; далечен пат; срамежливи (слаби) никулци. (279) Поминувајќи покрај; „Понижени и навредени“ од Достоевски; Шеф на одделот. (280) Неа ја тресе. (281) Му бучи во главата. (282) Надвор се затемнува. (283) Надвор (букв. зад прозорецот) се смрачува. (284) Продавницата за леб се наоѓа зад аголот. (285) Патеката води кон шумата. (286) Соседите имаат автомобил. (287) Градината им припаѓа на соседите. (288) Книгата се состои од три глави. (289) Синот личи на татко му. (290) Тој продолжува со интригите. (291) Тој престана да се секира. (292) Таа не може да разбере. (293) Таа не брза да си оди. (294) Тој успеа да се подготви. (295) Тој се труди да остане мирен. (296) Тој се обидува да исчезне. (297) Хирургот прави операција. (298) Професорот изведува испит. (299) Лаборантите се одликуваат со точност. (300) Материјалот се карактеризира со водоотпорност. (301) Резултатот на експериментот зависи од неговата подготвеност. (302) Ефективноста на работата се определува од професионаланото ниво на извршувачите. (303) Нивото на водата се определува од интензивноста на топењето на снеговите. (304) Специјалистите го признаваат тој метод како прогресивен. (305) Методот се смета за прогресивен. (306) Дојдениот го примија како ревизор. (307) Сите го сметаат за остроумен. (308) Во таа изјава гледаат чекор напред. (309) Го моли синот да му донесе весник. (310) Му препорачува на болниот да се откаже од пушењето. (311) Им забранува на децата да одат сами на река. (312) Им пречи на соработниците да работат. (313) Ги наговара родителите да не се противат на неговото решение. (314) Ние денес не сме јадени, не сме спиени. (315) Тој беше поднапиен. (316) Откако ги фатија веслата, тие потрчаа кон реката. (317) Легнувајќи ги децата (да спијат), таа им раскажуваше приказна. (318) Да се спори, не слушајќи го соговорникот, е бескорисно. (319) Тој имаше навика да станува од масата и да шета по собата, обмислувајќи ја следната фраза. (320) Тој го стави на колена маченцето, што одамна се меткаше до неговите нозе, жално мјаукајќи. (321) На враќање од училиште, можеше да се појде в кино на дневна претстава / *букв.* Враќајќи се од училиште, беше можно да се појде в кино на дневна претстава. (322) Разговарајќи со таткото, таа беше веќе совршено мирна. (323) Нејзините очи се насмевнати. (324) Чизмите беа запрашени (во прав). (325) Оваа величина е бараната. (326) Неговиот глас беше возбуден, испрекинат. (327) Тишината почнуваше да тежи. (328) Лисјата беа веќе пожолтени. (329) Старецот отиде испонавреден. (330) Момчето втрча забревтано. (331) Ја памтам возбудена и засрамена. (332) заснежена рамнина, поток со вртлози, скинат чорап, омилен ученик; (333) Полјаната се шаренееше

од булките, коишто ги подигаа од тревата своите црвени глави. (334) Разбудено од ноќниот ветер, морето шумеше. (335) Проектот е разгледан и утврден. (336) Идејата е од сите призната. (337) Тој ни беше нам омилен. (338) Книгата е дочитана. (339) Леите се ископани. (340) Чукнаа, а самите – да трчаат! (341) Кучињата – ај, да лаат на гостите. (342) Молчи! (343) Би сакал да се сретнеме. (344) Треба уште лекциите да ги учам. (345) Нема да цветаат цвеќињата зиме на снег. (346) Време ѝ е да се врати. (347) Ве мрзи да се помрднете. (348) Неопходно ми е да поразговарам со вас. (349) Жално е да го разочаруваш. (350) Отиде да студира. (351) Дојдоа да го посетат болниот. (352) Одете да прошетате. (353) Да се лаже е срамно. (354) Да се пуши е штетно. (355) Да се мисли така за него би било неправедно. (356) Да се реши на тоа е лудост. (357) Да се разбере, значи да се прости. (358) Во камен да се стрела е стрелите да се изгубат. (359) „Спроти новите дни“ од Тургенев; (360) „Далеку од Москва“ од Ажаев; (361) в. 340; (362) в. 342; (363) Вие треба да почнете. (364) Таа е мажена. (365) Тие се веќе поднапиени. (366) Шумата е далеку; (367) Тажно ми е. (368) На децата им стана страшно. (369) На душата ѝ е лесно. (370) На жената ѝ се лоши. (371) Тука е суво и топло. (372) Станува влажно. (373) Жешко е. (374) в. 353; (375) в. 354; (376) Да се зборува со него е бескорисно. (377) Ми е страв да одам дома. (378) Тешко е (човек) да се сеќава на тоа. (379) Насекаде зеленеат полињата. (380) Високо во небото исчезнува трагата од авионот. (381) учи на памет, јава (коњ), свртува на лево, рано станува, се зголеми двојно, јаде до наситка, многу стар, премногу безгрижен, прилично сериозно, ровко јајце, гласни мисли, јавње, трчање со претекнување.

4. АМЕРИКАНСКА ГЕНЕРАТИВНА ГРАМАТИКА

4.1. Теориски претпоставки¹²⁶. Ако воопшто е можно да се воспостави релација: теориски пристап во лингвистиката (од чија перспектива произлегува и теорискиот пристап во синтаксата) и територија на којашто тој асоцира, тогаш тоа е секако генеративната граматика на Н. Чомски и територијата на САД. Меѓутоа, оваа асоцијативна релација во ист степен во којшто може да се воспостави може и да се релативизира. Од моментот на објавување на генеративниот начин на мислење во науката за јазикот од страна на Н. Чомски на лингвистичката јавност, до денес, целите и методите на генеративната граматика во разни облици (како верно придржување, надградување, развивање, усовршување или како критика), станаа сопственост на многу лингвисти од различни делови на светот. Дури и самиот Н. Чомски, останувајќи при определбата за адекватност на граматиката (в. N. Čomski, 1984, стр. 61–72; N. Čomski, 1972, стр. 78–82, 130–138, 142–143, 173–175; G. Norgocks, 1987, стр. 14–23; О. Дикро, Ц. Тодоров, 1, стр. 63–71 и др.) не престануваше да се ревидира, да се надградува и да предлага попогодни решенија. Во оваа смисла го разбираме и се надоврзуваме на Ц. Хорокс (в. G. Norgocks, 1987, стр. 1), кој вели: „Во периодот од средината на педесеттите до средината на шеесеттите, Чомски востанови група цели за теориската лингвистика коишто подоцна самиот тој конзистентно се трудеше да ги достигне и коишто продолжија да управуваат со правецот на истражувањата на многу лингвисти до денешен ден. Природно, во текот на последните тринаесет години имаше многу модификации, некои од нив и прилично радикални, на конкретните предлози, отпрвин поставени како обид да се постигнат поставените цели; исто така, како што напредуваше работата, имаше и преместувања на фокусот од една цел на друга, и некои отпрвин неодговорливи прашања станаа обработливи во светлина на новите откритија. Меѓутоа, крајните цели се променија многу малку и суштински е нужно да се има јасна слика за целите и филозофските поставки на програмата на Чомски за да се разбере развојот на генеративната граматика; само имајќи го ова на ум може целосно да се оценува силината на аргументите за и против некои технички иновации. Ова се однесува подеднакво и на ревизиите од страна на Чомски и на ревизиите од страна на лингвисти што се сметаат себеси за ривали и критичари. Доказ за престижот на Чомски во областа и за централната улога што неговата дејност ја одигра во нејзиниот развој е тоа што дури и оние генеративни граматичари што не се согласуваат со него,

¹²⁶ Воведново излагање за генеративниот пристап кон граматиката, насловено како „Теориски претпоставки“ е на некој начин компаративно отсликување на три поважни генеративни пристапи: генеративната граматика на Н. Чомски (во нејзиниот развој), граматиката на генерализирана фразна структура и лексичко-функционалната граматика. Во него се вклучени и коментарите на Ц. Хорокс, в. G. Norgocks, 1987. За специфичностите на формалниот пристап кон универзалната граматика (што го застапуваат и претставниците на овие теории), в. повеќе во воведот на овој труд.

сепак се стремат да ги оправдаат своите предлози со тоа дека тие ги достигнуваат повеќе или помалку прифатените цели поуспешно од него.“

Труд којшто се обидува да прикаже различни начини на мислење во синтаксата, различни теориски пристапи во решавањето на прашањата и проблемите од нејзината област, не може да го заобиколи генеративниот, односно трансформативно-генеративниот пристап: поради силата со која се појави, ефектите што ги предизвика, влијанието што го изврши во лингвистиката и пошироко од неа; но и поради исклучителната продуктивност на генеративните граматичари и на нивните критичари да произведуваат (генерираат!) решенија, учења, што на поадекватен начин настојуваат да одговорат на целите, востановени уште при појавата на овој теориски пристап. Еден обид сите тие да бидат систематизирани, прикажани и оценети ги надминува можностите на авторот на овој труд и со тоа што бара не само поголемо работно искуство во оваа област туку и поголема лингвистичка зрелост. Сепак, врз основа на некои од оригиналните трудови на Н. Чомски и врз основа на трудовите на некои аналитичари и истражувачи на неговото дело и на генеративната граматика воопшто (тука особено место му придаваме на Џ. Хорокс¹²⁷ со неговата „Генеративна граматика“), ќе се обидеме да го прикажеме развојот на генеративниот начин на мислење во синтаксата (со неодминливите релации во лингвистиката и пошироко од неа), преку izdelување на клучни точки, цели и проблеми и преку следење на нивниот развој пред сè кај Н. Чомски, заклучно со неговата управувачко-поврзувачка теорија.

Како клучни поими за разбирањето на генеративната теорија, Џ. Хорокс ги наведува: 1. дихотомијата компетенција vs перформанса; 2. интерпретацијата на граматиката; 3. фактите на лингвистичката теорија и 4. нивоата на адекватност.

4.1.1. Дихотомијата **компетенција vs перформанса** наједноставно би можеле да ја окарактеризираме како јазично знаење (потенцијално, не во употреба, несвесно) vs јазична употреба (реализирање на знаењето)¹²⁸. За

¹²⁷ Нашево излагање за развојот на теоријата на генеративната граматика се потпира пред сè токму на аналитичкиот и компаративен труд на оваа тема – „Генеративна граматика“ од Џ. Хорокс (в.G. Nоггоcks, 1987): начинот на кој е конципирано излагањето, толкувањата, споредбите, анализите. За сите изучувачи на генеративната граматика (изработена и преработувана од страна на самиот Н. Чомски) и на некои од теориите што се јавуваат како реакции на неа, оваа книга има голема вредност. За практична лингвистичка анализа, заснована на управувачко-поврзувачката теорија од Н. Чомски, поточно за навлегување во управувачко-поврзувачката теорија на Н. Чомски по индуктивен пат, од голема помош е книгата на Д. Ј. Наполи „Синтакса: Теорија и проблеми“ (в. D. J. Napoli, 1993).

¹²⁸ Во македонската лингвистичка литература и во лингвистичката литература на некои блиски соседни лингвистички центри, на местото на оригиналните англиски термини competence и performance, ги среќаваме термините: компетенција и перформанса (преводот на А. Вангелов на *Енциклопедискиот речник на науките за јазикот* од О. Дикро и Џ. Тодоров, в. О. Дикро, Џ. Тодоров, 1994); познавање на јазикот и употреба на јазикот (в.D. Škiljan, 1985); јазична способност и јазична дејност (Р. Бугарски и Г. Б. Тодоровиќ во преводот на изборот трудови на

познавачите на структуралната лингвистика, пред сè лингвистиката на Де Сосир, оваа дихотомија е многу лесно прифатлива и разбирлива; меѓутоа, иако во основа постојат преклопувања на содржините што ги означуваат соодветните термини, целосна идентичност не постои (во доменот на јазична компетенција спаѓа и комбинациската дејност, комбинирањето на знаците во реченици¹²⁹). Н. Чомски во текстот насловен како „Генеративните граматика како теории на (јазичната) компетенција“, од уводното поглавје на книгата „Аспекти на теоријата на синтаксата“, вели: „Дистинкцијата на која овде укажувам е во врска со Сосировата дистинкција *langue – parole*; меѓутоа, потребно е да се отфрли неговата концепција по која *langue* не е ништо повеќе од систематски инвентар на единици и, наместо тоа, да се вратиме на хумболтовското сфаќање на темелната способност како систем на генеративни процеси“ (в. N. Čomski, 1972, стр. 62). И понатаму: „Ние овде поаѓаме, без понатамошна дискусија, од дистинкцијата '*langue/parole*', само што не го прифаќаме Сосировото сведување на поимот '*langue*' на систем на елементи, туку го сфаќаме и како систем на правила“ (в. N. Čomski, 1972, стр. 173, белешка 60). Кај Џ. Хорокс, односот компетенција vs перформанса, дефиниран е: „Првиот (член на опозицијата) дефиниран е како интернализирана граматика на јазикот на говорителот, негово имплицитно или несвесно знаење на системот на правила и принципи што ја подвлекуваат неговата можност да го зборува и разбира јазикот на неговата говорна заедница. Вториот (член на опозицијата) е актуелната употреба на јазикот од страна на говорителот во дадена ситуација, и ги вклучува не само исказите што може директно да се опсервираат, изговорени или напишани туку исто така и употребата на јазикот од страна на говорителот да ги разјасни неговите мисли и други појави што може да се набљудуваат само со интроспекција¹³⁰, како што е неговата способност да ја изрази (со зборови; артикулира) прифатливоста на исказите по однос на нивното звучење, форма и значење, и неговото знаење, можеби делумно потсвесно, за постоењето на различни системски структурни и семантички кореспонденции помеѓу определени типови искази, што наоѓа одраз во неговата способност да формира прашања што кореспондираат на изјави, пасивни реченици аналогни на активни итн. Претпоставката е, во тој случај, дека лингвистичките можности на говорителот се засновани и во крајна линија објаснети од неговата компетенција (способност). Важно е да се

Н. Чомски насловен како „Граматика и ум“, в. N. Čomski, 1972); компетенција на говорниот претставник и јазично реализирање (в. M. Ivić, 1983); јазична компетенција и јазична перформанса (в. O. M. Tomić, 1995). Во овој труд, со оглед на веќе широката разбирливост на термините, се определуваме за компетенција и перформанса.

¹²⁹ За односот јазик vs говор (во соодветниот Речник – „жива реч“) и компетенција vs перформанса, како и за соодветни дихотомиски разликувања кај други лингвисти (Л. Хјелмслев и Г. Гијом), в. О. Дикро, Џ. Тодоров, 1994. За разликите помеѓу двете концепции в. и: R. Bugarski, 1969.

¹³⁰ Накратко, можеби би можеле да резимираме: еден вид на „надворешна“ и „внатрешна“ употреба на јазикот од страна на говорителот, во дадена пригода.

напомене дека компетенцијата се разгледува не како вештина, туку како систем на знаење што подвлекува различни вештини; тоа е она што говорителот мора да го знае за да може да перформира (исполнува)¹³¹ (в. G. Horrocks, 1987, стр. 2).

Понатаму, кај Н. Чомски и кај неговите толкувачи, аналитичари на неговото дело и генеративната граматика воопшто, може да се сретне информацијата дека перформансата е директен и правилен одраз на компетенцијата само во замислени идеални услови (услови апстрахирани од т.н. нелингвистички фактори: ограниченост на меморијата, намалена концентрација, поделеност на вниманието и сл.). Честопати, проценките за прифатливост на исказите не се донесуваат несвесно, туку се дополнети, обременети и од некои свесни фактори, стремежи стекнати со искуството, како на пр. правилата за добро изразување научени во училиште. Некои искази употребливи во соодветни контексти, надвор од нив може да бидат тешко прифатливи, пр. некои искази што ги среќаваме во приказните и песните за деца: *Зелкајта има кошули ѝрисџа...*

Проблемот што се поставува пред генеративните граматичари е разграничувањето на лингвистички релевантните од лингвистички ирелевантните појави на перформансата, односно, кои аспекти на перформансата имаат лингвистички карактер и се одраз на својствата на компетенцијата. Според Џ. Хорокс, различните школи на генеративна граматика¹³¹ се разликуваат токму по прашањето на ова разграничување.

Задачата на современата лингвистика, според Н. Чомски, како и според Де Сосир, е да се објасни она што е апстрактно: јазичната компетенција, односно јазикот „да се концентрира на давање експлицитно објаснување на тоа што родените говорители го знаат, што им овозможува да реализираат (исполнуваат, перформираат) на начинот на којшто тоа го прават“ (в. G. Horrocks, 1987, стр. 3).

Во однос на прашањето на кои факти од перформансата теоријата на компетенција треба да даде одговор, а кои факти треба да се изостават при истражувањето, според Џ. Хорокс, Н. Чомски е недвосмислен: „Централно нешто што лингвистичката теорија мора да го објасни се интроспективните интуиции и проценки на родените говорители на прашањата: граматичка структура, правилност (граматичка), односи на парафраза, двосмисленост итн.¹³²“ (в. G. Horrocks, 1987, стр. 3).

Како што веќе беше речено, двајцата можеби најпознати современи лингвисти, лингвисти чија дејност на некој начин го одреди развојот на

¹³¹ Џ. Хорокс упатува на школите на граматиката на генерализирана фразна структура и лексичко-функционалната граматика, в. G. Horrocks, 1972, стр. 163–286, по ова прашање, за ставот на граматиката на генерализирана фразна структура стр. 163–165 и 217–221; на лексичко-функционалната граматика стр. 225–227 и стр. 275–285.

¹³² Се обидовме слободно да ги преведеме англиските термини: grammatical structure, well-formedness, paraphrase relations, ambiguity.

современата лингвистика и најде многу следбеници, едниот во Европа – Де Сосир, а другиот во Америка – Н. Чомски, како предмет на современата лингвистика го определија јазикот (Де Сосир), односно компетенцијата (Н. Чомски). Де Сосир разликувањето јазик/говор го определува како методолошки потребно, а Н. Чомски граматиката ја разгледува како модел на внатрешната (интернализирана) граматика на родениот говорител. „Граматиката на еден јазик ни се укажува како опис на суштествената способност¹³³ на идеалниот говорител-слушател. Ако таа граматика уште е и совршено експлицитна – со други зборови, ако таа не се потпира на интелигенцијата на еден внимателен читател, туку дава експлицитна анализа на неговиот придонес – можеме (донекаде редундантно) да ја наречеме *генеративна граматика*“ (в. N. Čomski, 1972, стр. 63). Токму на овој план, некои лингвисти (Ц. Хорокс ги споменува застапниците на граматиката на генерализирана фразна структура¹³⁴) прават суптилни забелешки. „За нив, лингвистичките граматики немаат реална интерпретација¹³⁵ и треба да се проценуваат со такви критериуми како формална прецизност, воопштеност и елеганција во формулациите и обемот во кој тие ги унапредуваат кооперативните истражувачки активности со блиските дисциплини“ (в. G. Horrocks, 1987, стр. 4). Значи, изборот на компетенцијата (јазикот, инваријантното, општото) како методолошки пристап во лингвистиката е прифатлив, но претпоставката за реалистична интерпретација на конструираниите граматики, претпоставката дека теориските конструкти се вистинит одговор на прашањето за јазикот и јазичната практика на човекот е невозможна за прифаќање.

„Ако за момент, одлуката на Н. Чомски да се концентрира на компетенцијата ја интерпретираме просто како одлука да се концентрира врз граматиката, оправданоста е јасна. На областа на граматиката може да ѝ се даде разумно јасна прелиминарна дефиниција што на лингвистот му дава еден ограничен и кохерентен предмет на истражување. Поточно, факторите што влијаат на актуелната перформанса во целост се толку различни, и нивната природа и начините на интеракција се толку нејасни, што обичната креативна употреба на јазикот од страна на родените говорители неизбежно ќе им избегне на расветлувачките истражувања, ако ѝ се пристапи на монолитен начин. Има добра методолошка смисла да се усвои еден модуларен пристап во науката за јазикот и да се работи првин со оние аспекти што изгледа дека се подложни на систематска обработка. Оваа позиција станува контроверзна само во контекст на реализмот на Н. Чомски, кон кој сега ќе се осврнеме“ (в. G. Horrocks, 1987, стр. 4). Значи, следната клучна точка во теоријата на Н. Чомски е поимот „интерпретација на граматиката“.

¹³³ Во преводот на Р. Бугарски и Г. Б. Тодоровиќ (в. N. Čomski, 1972), за competence среќаваме – способност.

¹³⁴ в. G. Horrocks, 1987, стр. 3–4, како и стр. 163–224.

¹³⁵ англ.: real-world interpretation.

4.1.2. Прашањето за интерпретација на граматиката (заедно со другите три претходно споменати клучни прашања), Џ. Хорокс го обработува во составот на поширока тематска целина, насловена како: *цели и ирејитиоставки*. Насловот на оваа тематска целина најмногу како да одговара токму на содржината на ова прашање. Прашањето за интерпретација на граматиките, Џ. Хорокс започнува да го обработува земајќи го како почетно тврдењето на Н. Чомски дека „граматиките што ги одобрува неговата теорија се модели на компетенцијата на родениот говорител“ (в. G. Horrocks, 1987, стр. 5; N. Čomski, 1972, стр. 61–68). Понатаму, изложени се и основните теориски претпоставки и методолошки принципи на генеративната граматика (во начиниот на излагање се користат многу споредби со начинот на кој се поставува истражувачката работа во емпириските дисциплини, преку примери од физиката). Генеративната граматика поаѓа од претпоставки, хипотези, од чиишто (теориски) конструкти се изведуваат заклучоци (се изведуваат „предвидувања“) за однесувањето на групата феномени, објекти што се истражуваат. Хипотезите за сметаат за исправни доколку предвидувањата за однесувањето на групата изучувани феномени се совпаѓа со однесувањето што се набљудува во практиката. Притоа, ефикасни се оние објаснувања кои не само што исправно го предвидуваат однесувањето на феномените што се истражуваат туку оние кои тоа го остваруваат со примена на принципи што се во доволна мера воопштени, формално едноставни и компатибилни со други теории во сродните области. Значи, спекулирањето се поставува како неопходен услов за прогрес во науката. Ако авторот на овој труд не го го разбрал погрешно наведениов извод, тогаш би можеле да забележиме дека ваквото размислување се развива дури во еден правец што наликува на затворен круг, во кој почетното тврдење се докажува со самото себе: „Теориите, секако, можат да се споредуваат во рамките на тоа колку добро произлегуваат факти од направените претпоставки. Ефикасни објаснувања на набљудуваните феномени се оние што прават не само коректни предвидувања туку оние што тоа го прават преку примена на принципи со извесна воопштеност и предвидувачка сила, и уште, принципи што ги карактеризираат формална едноставност и компатибилност со други теории во сродните области. Ако е прифатено дека наука како што е физиката е способна да напредува бидејќи научниците се (и биле) подготвени да спекулираат и да промовираат хипотези како значајни објаснувања за феномените што се набљудуваат, и ако сме подготвени да прифатиме дека оваа методологија подразбира дека ниедна научна теорија нема да биде демонстративно коректна, следи дека не може да постои концепт на ‘физички реално’ независно од каква и да е нормална научна практика во дадено време во областа на физиката. Очигледно може да се случи светот да е конституиран на начини што се прилично различни од оние што современите физичари ги предлагаат, но со оглед на тоа што принципите на модерната физика се високо апстрактни принципи со голема сила на објаснување, разумно е да се прашаме

дали е тоа веројатно“. И уште, она што за многумина ќе звучи чудно: „Сооднесувајќи го ова до лингвистиката, становиште на Н. Чомски е дека прашањето дали неговата или чија и да е теорија на компетенција е коректна, е безначајно. Тоа што најдобро прифатливата теорија на компетенција од каков и да било вид ќе го содржи е нешто што е психолошки реално. И, пак, може да се случи, теоријата за која станува збор да биде во основа погрешна, но претпоставувајќи дека лингвистиката, како дисциплина, има созреано до точка во која принципите што ги применува не се само тврдења со површна очигледност, туку имаат извесен степен на воопштеност и предвидувачка сила, како што Н. Чомски би докажувал дека тоа се случува со сегашната лингвистика, повторно е разумно да се прашае дали една теорија што обезбедува обмислено објаснување на фактите во својот домен би можела да го достигне случајно овој степен на успех – системот што се истражува да биде ’во стварност’ комплетно различен во неговите суштински особини. Прифаќајќи ги постапките што во другите науки се рутински, она што на лингвистиката, според Н. Чомски, ѝ е потребно е правилен избор на критериуми за вреднување на успехот на теориите на компетенција“ (в. G. Horrocks, 1987, стр. 5–6).

Овде не може, а да не се спомене и тоа дека фактите на лингвистиката, како што ја разбира Н. Чомски, се психолошки по карактер и според него, лингвистичките студии треба да имаат импликации во студиите на менталните способности на човекот.

Притоа, за разлика од практиката во природните науки, во истражувањата за психолошката реалност на теориските конструкти на лингвистиката (и на Н. Чомски), според некои лингвисти, се назира потреба од независна потврда¹³⁶ (на пр. од експерименталната психологија, неврофизиологијата и сл.). Проширување на доменот на истражувањата со барање на независна потврда, во интеракција со резултатите од психолингвистиката – првенствено, и со резултатите од компјутерските истражувања, е задача што си ја поставуваат застапниците на лексичко-функционалната граматика¹³⁷. Од теорискиот апарат што тие го предлагаат се

¹³⁶ Авторот на овој труд, синтагмата *независна потврда (доказ)*, ја разбира во смисла: нелингвистичка потврда или, барем, не само лингвистичка потврда.

¹³⁷ Претставниците на лексичко-функционалната граматика, пред сè Ц. Бреснејн и нејзините истомисленици (иако хипотезата за компетенција во принцип ја сметаат за пожелна), со оглед на фактот што граматиките предложени од Н. Чомски не се вклопуваат многу успешно во моделите на усвојување, разбирање и продукција во психологијата, предлагаат во лингвистичката репрезентација сериозно да се земат предвид размислувања од областа на психолингвистиката и информатиката. „Со оглед на тоа што ние не можеме директно да ја набљудуваме интернализираната граматика на родениот говорител, нејзините особини мора да бидат изведени од податоци што се подложни на набљудување, и Н. Чомски се обвинува за арбитражност во неговата одлука да ги ограничи фактите на лингвистиката на домен на интроспективни расудувања, кога една комбинација на формалната репрезентација на лингвистичката теорија со експерименталните методи на психолингвистиката и техниките на обработка на информациите во информатиката обезбедува мноштво меѓузависни резултати кои заедно нудат, се тврди,

бара да биде усогласив со тековните теории во науките кои, на свој начин, се допираат до проблемот на јазикот, јазичната обработка, усвојувањето, разбирањето, зборувањето и сл. Меѓутоа, мислење на Ц. Хорокс е дека вклучувањето на категоријата *незвисна ѝошврда* во областа на теориската лингвистика, онака како што ја разбира Н. Чомски, нема да биде од голема помош. Нејзиното вклучување ќе се покаже корисно доколку се конструираат теории што ќе имаат задача да вклучат во објаснувањето поширок ареал факти, како што го прават тоа, на пример, застапниците на лексичко-функционалната граматика. „Тие, како и да е, не покажуваат дека позицијата на Н. Чомски е *ѝоѝрешина* во никаква апсолутна смисла, со оглед на тоа што не може да се одрече дека многу исклучително важни прашања беа отворени во истражувањата, во поограничениот обем што го застапува тој¹³⁸. Фактички, она што му се забележува на теорискиот пристап на Н. Чомски (од застапниците на поинаквите становишта) е неговиот „изолационизам“. Иако Н. Чомски смета дека лингвистичката теорија може да има пошироки импликации „во студиите на менталните способности на човекот“, тој нема амбиции за интегративни истражувања на лингвистиката, психологијата, неврофизиологијата, информатиката и сл. Неговиот аргумент се потпира на аналогија со медицинските специјалистички студии; специјализацијата само во една област доведува до напредок. А еве што велат неговите опоненти:

далеку посупериорна основа за развој на модел на лингвистичката перформанса заснован на психолошки реална компетенција“ (G. Horrocks, 1987, стр. 226). Значи, факторите на перформансата не може да се сметаат за ирелевантни во граматичката теорија, со оглед на тоа што произлегуваат од реалната употреба на јазикот и како такви се подаваат на набљудување. На овој начин би се одбегнала „нелегитимната идеализација на фактите“ од пристапот што го предлага Н. Чомски.

¹³⁸ Застапниците на граматиката на генерализирана фразна структура (ГФС), пак, сметаат дека лингвистиката треба да остане автономна дисциплина, со 'слободна' методологија што ќе ги испитува појавите од своја гледна точка, со сопствени критериуми и што нема да инсистира на физичката или психолошката реалност на нејзините конструкти; становиште многу блиско до позицијата на Н. Чомски. Според ова становиште, лингвистичките теории немаат воопшто интерпретација во стварноста (real-world interpretation). Главната разлика меѓу становиштето на Н. Чомски и она на ГФС е во убедувањето (на застапниците на ГФС дека тековните податоци со кои располагаме и тековните техники на анализа не се доволни да гарантираат дека апстрактните карактеризации на компетенцијата се модели на она што родените говорители го имаат. „Треба да се разјасни, како и да е, дека позицијата што различни лингвисти ја заземаат по прашање на интерпретацијата на формалните граматички во крајна линија е одраз на личен вкус. Ако се прифати аналогијата на Н. Чомски со природните науки, ќе се наклониме кон 'реализам'; ако се почувствува дека лингвистиката сè уште не може да разгледува како 'цврста' наука поради релативната неопределеност на нејзиниот предмет и рамки на анализа ќе се наклониме кон 'инструменталистичка' позиција, третирајќи ги формалните граматички као згодни фикции што исполнуваат определени критериуми на адекватност и што се конструирани за да исполнат извесни практични цели. Ваква практична цел може да биде, секако, карактеризацијата на систем на правила за да се објаснат определени аспекти на вербалното однесување на човекот, но не се допушта неадекватното изедначување на системот правила со интернализираната репрезентација на граматичкото знаење на говорителот“ (в. G. Horrocks, 1987, стр. 8).

„Сега, согласно со влијателниот став што го застапува Попер¹³⁹, ниедна наука не е во позиција да востанови постапки за откривање на коректна теорија што ќе објасни дадена област на факти; карактеристична особина на емпириските теории е што можат да бидат погрешни, а никогаш, со потврдите што се на располагање, потврдени во апсолутна смисла, и одговорноста на научниците е да ги ограничат нивните теории на таков начин што нема да останат отпорни на погрешност. Од оваа гледна точка, поголеми се шансите да се погрешат ако се прифати да се истражува можноста дека неколку системи што може независно да се окарактеризираат всушност се засновани под исти организациски принципи, отколку еден систем ако се истражува во изолација“ (в. G. Horrocks, 1987, стр. 10).

4.1.3. Следното важно прашање за разбирањето на теоријата на генеративната граматика е прашањето, како што го именува Џ. Хорокс, за **фактите на лингвистичката теорија**. Според Џ. Хорокс¹⁴⁰, лингвистиката пред појавата, во педесеттите години, на граматичката теорија на Н. Чомски, се ограничуваше на опис на правилностите што може да се забележат во еден јазичен корпус спонтано употребени искази од страна на родени говорители. Н. Чомски го проширува обемот на предметот на лингвистиката, вклучувајќи ги интроспективните проценки на родените говорители за структурата, сличноста, двосмисленоста, прифатливоста на јазичните искази и сл. Некои други лингвисти, како што претходно споменавме – застапниците на лексичко-функционалната граматика, во предметот на лингвистиката вклучуваат и аспекти од перформансата. Всушност, од различните цели на истражување произлегува и различното определување на предметот на истражувањето. Традиционалната наука за јазикот, како што зборува и нејзиното име, се обидува да го изучува јазикот: неговата историја, неговата структура, и сл. Меѓутоа, Н. Чомски се обидува да истражува нешто друго, а тоа е јазичната компетенција, т.е. јазичното знаење, нешто што некој можеби и не би го сметал за лингвистика, или барем не само лингвистика. Токму и поради ова, во истражувањата на Н. Чомски се јавува потреба од интроспективни проценки. Во центарот на вниманието на лингвистиката, вака поставена, спаѓа реченицата, поточно добро формираната реченица¹⁴¹ на дадениот јазик.

Чувството за тоа што е, а што не, добро формирана реченица на еден јазик е аспект на перформансата што одразува една суштинска особина на внатрешното граматичко знаење („internalised grammatical knowledge“), или

¹³⁹ Според авторот на овој труд, токму такви се и методолошките постапки во анализите на Н. Чомски, во „Синтаксички структури“: воочувајќи го *она што не е* се бара *она што е*, в. Н. Чомски, 1984. Иако Н. Чомски експлицитно не го застапува ваквото гледиште на Попер (в. Popper, 1972 и 1973) и претендира на некаков вид *реалност* на описот, развојот на неговото учење, неговите ревидирања од педесеттите години наваму, го докажуваат токму спротивното.

¹⁴⁰ Авторот на овој труд претпоставува дека овде се мисли на „американската“ лингвистика, пред сè дистрибуционалистичка, а не и на европската, структуралистичка.

¹⁴¹ англ.: 'well-formed sentence'

компетенција. Терминот реченица, во генеративната граматика се користи за да се опишат апстрактните предмети што спаѓаат во теоријата на компетенција, т.е. теориските конструкти што спаѓаат повеќе во граматичките студии, отколку во јазичната употреба, во чишто рамки поимот *добро-формираност*¹⁴² може да добие прецизна карактеризација. „Актуелните искази, изговорени или напишани од некого во определено време и определено место, може или не може да бидат искази на добро формирани реченици, во зависност од тоа дали граматички неважни фактори го искривуваат резултатот на начини што не се определени од компетенцијата. Од оваа гледна точка, примарната задача на лингвистот во неговите обиди да ја окарактеризира компетенцијата е да го окарактеризира множеството добро формирани реченици на јазикот што го истражува... Како и секогаш, перформансата е еден несовершен водач до компетенцијата, но таа е единствената директна потврда на лингвистот, и единствениот емпириски критериум според кој теориите на компетенција можат да се проценуваат е дали тие прават ‘предвидувања’ што се во согласност со интуицијата на родените говорители“ (G. Horrocks, 1987, стр.13–14).

Како што генеративните граматичари сметаат дека интуицијата за тоа кои реченици се добро формирани е одраз на еден аспект на компетенцијата, имено знаењето на множеството добро формирани реченици на јазикот што се зборува, така и многу други лингвистички способности можат да се разгледуваат како одрази на аспекти на компетенцијата, на пр.: кои се структурните особености на добро формираните реченици; кои структурни пермутации се дозволени за од една добро формирана реченица да се оформи друга добро формирана реченица; како треба да се озвучи секоја добро формирана реченица; што значи секоја добро формирана реченица; дали дадена добро формирана реченица е двосмислена и др. Според генеративната граматика, ова се видови лингвистичко знаење што наоѓаат одраз во умењето на перформансата, а нив треба да ги објасни теоријата на компетенција. Според ова, речениците се теориски единици во чии рамки може да се конструира задоволувачко објаснување, единици во чии рамки можат да се објаснат сите други граматички единици и единици во однос на кои може да се објаснат сите граматички процеси и принципи. Според Џ. Хорокс, надвор од реалистичната интерпретација (интерпретацијата што ги прави речениците повеќе предмет на знаењето отколку едноставно единици на граматиката), дистинкцијата реченица vs исказ е традиционална. Потребно е да се разбере поимот теориски конструкт независно од физичката реализација, за да се разбере дека два фонетски многу различни објекти во извесна смисла се проценуваат како искази на иста реченица (примерот што го дава Џ. Хорокс е за различен изговор на една иста реченица во два дијалекта на англискиот

¹⁴² англ.: ‘well-formedness’

јазик: кокни што го зборува една тинејџерка и гласвициен што го зборува еден средовечен маж).

4.1.4. Последното од клучните прашања во теоријата (теориите) на генеративната граматика на коешто посебно ќе се задржиме е прашањето за **адекватност на граматиките**. Н. Чомски зборува за три вида адекватност на граматиките: набљудувачка (опсервациска), опишувачка (дескриптивна) и објаснувачка (експланаторна). (Објаснувачки адекватни, според Н. Чомски се не граматиките, туку лингвистичките теории.)

„Ние велíme дека една граматика одговара на ниво на опсервациска адекватност, ако точно ги опишува податоците на коишто се заснова и ништо повеќе од тоа – ако, со други зборови, ја дава компактната организација на тие податоци, точка по точка“ (N. Čomski, 1972, стр. 173). „Да претпоставиме, значи, дека минимална задача за лингвистичката граматика е дека треба да го дефинира поимот ‘добро формирана реченица’. Една граматика што ја достигнува оваа цел се нарекува опсервациски адекватна“ (G. Horrocks, 1987, стр. 14). Според ова, набљудувачки адекватната граматика треба да биде целосно експлицитна и да може да одговори на прашањето *дали* или *не* дадена низа зборови (и соодветни збороформи) е реченица на јазикот за кој станува збор. Набљудувачки адекватната генеративна граматика треба да го генерира множеството добро формирани реченици на дадениот јазик. Со оглед на тоа што бројот на реченици во јазикот е неограничен, набљудувачки адекватната граматика не може едноставно да ги наброи. Граматиката мора да содржи множество (ограничен број) правила што ги определуваат неограничениот број реченици. Граматичките правила, изведени по пат на анализи и генерализации од даден јазичен корпус, треба да се разберат, интерпретираат како да имаат предвидувачки можности за генерирање на низи (добро формирани реченици) што не се во корпусот. Исправноста на објаснувањето може да се провери со повикување на интуицијата на родениот говорител. Достигнувањето на набљудувачка адекватност не е доволен критериум за адекватност на граматиката за која станува збор. Покрај определување на множеството добро формирани реченици на јазикот, таа би требало да го вклучи и структурниот опис на секоја реченица, што обезбедува основа за објаснување на оценките на родениот говорител за изговорот, значењето, структурата и структурните односи. Граматиката од ваков тип е опишувачки адекватна граматика. „Велíme дека една граматика одговара на нивото на дескриптивна адекватност во онаа мера во која правилно го образложува ‘имплицитното знаење’ на говорителот“ (N. Čomski, 1972, стр. 173). Теоријата, пак, што ја селектира најсоодветната опишувачки адекватна граматика (меѓу повеќе други за еден јазик) се именува како објаснувачки адекватна теорија. Адекватноста на граматиките Н. Чомски ја објаснува преку т.н. модел на јазично стекнување. Притоа, моделот се разгледува како направа за стекнување јазик, која како влезен материјал прима јазични податоци, а како излезен дава граматика што ја изразува јазичната компетенција. Еден лингвистички опис е набљудувачки адекватен ако дава

точен приказ на она што влегува во моделот на стекнување, а опишувачки ако дава точен приказ на она што излегува од моделот на стекнување. Една лингвистичка теорија пак, е објаснувачки адекватна во онаа мера во која успева да ја опише внатрешната структура на моделот на стекнување и да прикаже како опишувачки адекватната граматика произлегува од примарните јазични податоци, односно како се учи еден јазик (во терминологијата на Н. Чомски – како се стекнува јазична компетенција/знаење на јазикот). Претпоставувајќи дека едно дете е надарено да научи кој било јазик, а не само еден специфичен јазик, Н. Чомски бара од објаснувачката теорија да биде теорија на универзална граматика што ќе ги определува рамките на опишувачки адекватните граматиките на индивидуалните јазици. Хипотезата за модел на јазично стекнување може да се побие како неисправна ако не може да даде опишувачки адекватна граматика за некој нов јазик. Н. Чомски го интересираат, пред сè, опишувачки адекватната граматика и објаснувачки адекватната лингвистичка теорија. Всушност, објаснувачки адекватната лингвистичка теорија, како што ја замислува Н. Чомски, треба да ја опише јазичната интуиција на говорителот.

4.1.5. Според Џ. Хорокс, за да се разбере развојот на теоријата на генеративната граматика (или барем на оние етапи од развојот на кои ќе се осврнеме во овој труд), потребно е да се определат и некои **основни поими** кои се среќаваат во теоријата.

Граматиката се разгледува како систем од правила што сооднесуваат низи од звуци (или графички знаци) со значења. Се воспоставуваат неколку нивоа на граматичка репрезентација. Се разграничува (и овде, врз основа на ист принцип) фонетика од фонологија. Секоја дескриптивна граматика има фонолошка компонента што го опишува апстрактниот гласовен систем на јазикот и ги сооднесува фонолошките репрезентации со нивните фонетски реализации. Следува доменот на лексикон и морфологија. Во лексиконот влегуваат сите зборови на еден јазик (наведени на еден конвенционален начин на цитирање), а во морфологијата – сите форми на зборовите, добиени по пат на афиксација. Се разграничува деривациска (што со помош на афикси изведува нови зборови) и инфлексиска морфологија (што изведува нови форми на еден ист збор). Синтаксата се разгледува како домен што ги опфаќа комбинациите на зборовите во поголеми значенски единици (синтагми) и комбинациите на овие поголеми значенски единици во реченици. Речениците, како што веќе беше споменато, се единици во чии рамки се дефинираат сите други единици, при што постои можност речениците меѓу себе да се комбинираат по пат на координација, субординација или апозиција. Општа согласност за границите меѓу морфологијата и синтаксата нема (да се потсетиме само на содржината што ја опфаќа терминот морфосинтакса). Семантиката се занимава со интерпретацијата на речениците. Како што речениците во генеративната граматика се разбираат како теориски конструкти што немаат контекст на употреба, за разлика од исказите, така се

зборува за значења на реченици наспрема значења на искази. Значењата на речениците се апстрахирани од контекстуалните посебности, со кои се одликуваат значењата на исказите. Семантиката се занимава со оние аспекти на значењето што се определени од внатрешните законитости на јазичниот систем (особено механизмите по кои значењата на зборовите можат да се комбинираат во поголеми значенски конструкти), а прагматиката се занимава со дополнителните аспекти на значењата што произлегуваат од исказите (на една реченица) во одреден контекст и од одредена личност. Една опишувачки адекватна граматика треба да има: фонолошка, лексикон/морфолошка, синтаксичка и семантичка компонента, вклучувајќи ги тука и принципите за поврзување на репрезентациите на речениците на едно ниво со репрезентациите на другите нивоа. Како поамбициозни се третираат граматиките што се обидуваат да развијат теорија на прагматиката и да ги истражат нејзините врски со теоријата на граматиката. Истражувањата на врските меѓу различните компоненти и обидите компонентите да се разграничат, поради својата неочигледност доведуваат до развој на различни теориски позиции. Според Џ. Хорокс, единствен рационален пристап на проблемот е да се истражуваат можностите што изгледа дека се веројатни, во доволна длабочина за да може теориските становишта да бидат проверени во однос на нивната емпириска адекватност и да може да бидат споредени со соодветните емпириски заклучоци. По овие прашања, различни теориски пристапи има развиено (и напуштено) Н. Чомски, а различни од него, и меѓусебно, застапниците на лексичко-функционалната граматика и граматиката на генерализирана фразна структура. Како што веќе беше споменато, овој труд ќе се обиде да го прикаже развојот на теориските пристапи на генеративната граматика од страна на Н. Чомски.

4.2. Граматичката теорија на Н. Чомски. Првиот труд, што го претстави Н. Чомски во лингвистичката јавност (и пошироко), е секако делото „Синтаксички структури“ (1957 г.)¹⁴³. Со оглед на тоа што од појавата на „Синтаксичките структури“ до денес, теоријата на генеративна граматика (трансформативно-генеративна граматика) на Н. Чомски значително се менуваше и развиваше, посебно на овој негов труд нема да се задржиме. Ќе споменеме само дека, според Н. Чомски (во „Синтаксичките структури“), синтаксата претставува „изучување на процесите и принципите со помош на кои во одделни јазици се создаваат реченици“. Синтаксичкото истражување има за цел конструирање на граматика како направа што произведува реченици на јазикот што се разгледува. Гледано повоопштено, лингвистите мораат да се занимаваат со проблемот на одредување на фундаментални особини на добрите граматики. Конечен исход на овие истражувања треба да биде теорија на јазичната структура, во која дескриптивните модели применети во поединечните

¹⁴³ В. N. Čomski, 1984.

граматики се претставуваат и разгледуваат апстрактно, без посебен осврт на поединечните јазици. Една од задачите на оваа теорија е да нè снабди со општ метод за одбирање на граматика за секој јазик, односно за даден корпус реченици. Централен поим на лингвистичката теорија е поимот за *лингвистичко ниво*. Лингвистичките нивоа како што се фонологијата, морфологијата и фразната структура, всушност се множество дескриптивни модели за конструирање на граматиката; лингвистичкото ниво го одредува начинот на кој ќе бидат претставени јазичните искази“ (в. N. Čomski, 1984, стр. 19). „Лингвистичкото ниво е метод на претставување на исказот“ (N. Čomski, 1984, стр. 126). Од лингвистичката теорија, значи, се бара да обезбеди процедура за вреднување на граматиките.

Граматицките проучувања во „Синтаксичките структури“, Н. Чомски ги формулира независно од семантиката. Поимот *граматичност* се разликува од поимот *смысленост* (не се идентификува со него). Граматичкото проучување е независно и формално.

Јазикот се опишува во рамките на фразните и трансформациските структури. Директниот опис (на англискиот јазик) во рамките на фразните структури се ограничува на јадро базични реченици (прости, изјавни, активни, без комплексни глаголи или именски фрази) и од ниските што се во нивна основа се изведуваат, со помош на трансформации (што може и да се повторуваат) сите други реченици. Некои трансформации се задолжителни, некои не¹⁴⁴. Граматиката се разгледува како троделна структура: фразна, трансформациска и морфофонолошка (притоа, на врвот на деривацијата се наоѓа симболот S – реченицата, односно станува збор за генерирање реченици). Граматиката поседува низа правила од кои се реконструира фразната структура и низа морфофонолошки правила што ги преведуваат ниските морфеми во ниски фонеме. Меѓу нив се трансформациските правила кои ги поврзуваат, поточно кои ги преведуваат ниските со фразна структура во нови ниски на кои може да се применат морфофонолошките правила. Фразната структура и морфофонолошките правила се елементарни, за разлика од трансформациските правила. За да се примени трансформација на некоја ниска, треба да се знае историјата на деривација на оваа ниска. Редоследот на примена на правилата има голема важност. Како резултат на

¹⁴⁴ За задолжителни трансформации во англискиот јазик се сметаат: трансформацијата на бројот, трансформацијата на границата на зборовите, *do* трансформацијата, т.н. „помошна“ трансформација (една од трансформациите што ја воведува појавата на помошни глаголи во исказните реченици), T_{sep}^{ob} – трансформацијата што се јавува во конструкции: глагол+комплемент или глагол+партикула и делува на одреден тип ниски: $X - V_1 - Prt - Pron$. За незадолжителни се сметаат трансформациите за формирање на пасивни, афирмативни, одречни (со негација), прашални реченици (од типот на *да/не* прашањата) и трансформацијата за формирање прашања што содржат прашален заменски збор (оваа трансформација е незадолжителна и условна со оглед на претходно споменатата), како и T_{sep}^{op} , што има ист ефект како и T_{sep}^{ob} , но делува на ниски со структурна анализа: $X - V_1 - Prt - NP$. За воопштени трансформации во англискиот јазик се сметаат трансформацијата на конјункција (и во врска со неа T_{so}) и номинализирачките трансформации: T_{to} , T_{ing} , T_{Adj} .

примената на сите овие правила се јавува една проширена деривација што завршува со ниска фонеме на јазикот, односно со граматична реченица. „Да претпоставиме дека имаме граматика G која содржи дел $[\Sigma, F]$ ¹⁴⁵ и трансформациски дел, и да претпоставиме дека трансформацискиот дел содржи трансформации од кои некои се задолжителни а некои не. Тогаш *јагройто* на јазикот (во термините на граматиката G) го дефинираме како множество реченици што настануваат кога на терминалните ниски на граматиката $[\Sigma, F]$ ќе ги примениме задолжителните трансформации. Трансформацискиот дел на граматиката ќе биде поставен така што трансформациите ќе можат да се применат на јадрените реченици (попрецизно, на формите што се наоѓаат под јадрените реченици – т.е. на терминалните ниски на $[\Sigma, F]$ делот на граматиката G), или на некои претходни трансформи. Така, секоја реченица на дадениот јазик или ќе припаѓа на јадрото или ќе биде изведена од ниските што се наоѓаат под една или повеќе јадрени реченици, со помош на една или повеќе трансформации. Ваквите рагледувања нè водат кон слика на којашто граматиката е претставена како систем од три природно вклопени дела. На ниво на фразната структура, граматиката поседува низа правила од типот $X \rightarrow Y$, а на пониските нивоа поседува морфонолошки правила со ист основен облик. Она што ги поврзува овие две низи е низата трансформациски правила. Граматиката тогаш би изгледала отприлика вака:

(35) Σ : S (Реченица):

F: $X_1 \rightarrow Y_1$

. } Фразна структура

.

$X_n \rightarrow Y_n$

T_1

. } Трансформациска структура

.

T_f

$Z_1 \rightarrow W_1$

. } Морфофонологија

.

$Z_m \rightarrow W_m$

За произведување реченици од ваквата граматика, неопходно е да конструираме широка деривација којашто почнува со Sentence. Минувајќи низ правилата од F, ја конструираме терминалната ниска која ќе биде претставена со низа морфеми, иако не секогаш во правилен редослед. Потоа минуваме низ низа трансформации T_1, \dots, T_f , применувајќи ги сите задолжителни и понекогаш незадолжително правило. Овие трансформации можат да го променат редоследот на елементите внатре во ниските или да им додаваат или одземаат

¹⁴⁵ На овој начин симболички се означува граматиката на фразната структура.

морфеми. Како резултат ја добиваме ниската зборови. Потоа минуваме низ морфофонолошките правила преведувајќи ја ниската зборови во ниска фонеми“ (N. Čomski, 1984, стр. 56–57).

Според „Синтаксичките структури“, потребно е поимот *разбирање на реченицијата* барем делумно да се анализира преку граматички термини¹⁴⁶. „За да се разбере некоја реченица, неопходно е (иако, секако, не и доволно) да се реконструира нејзината репрезентација на секое ниво, вклучувајќи го тука и трансформациското ниво, на кое базичните јадрени реченици можат, во извесна смисла, да се сметаат како *основни елементи на содржината*, од кои дадената реченица е конструирана. Со други зборови, еден од резултатите на формалното истражување на граматичката структура е што синтаксичката рамка се покажува како нешто што може да ја поддржи семантичката анализа. Тоа значи дека опишувањето на значењето може да има корист од повикувањето на основната синтаксичка рамка, иако систематските семантички разгледувања, пак, очигледно не можат да бидат од помош во разработката на синтаксичката рамка. Поимот *структурно значење* наспрема *лексичко значење*, меѓутоа, изгледа сосема сомнителен, а и под знак на прашање е дали граматичките обрасци во јазикот се употребуваат доволно конзистентно, толку што значењето ќе може директно да им се припише. Сосема природно, ние, покрај сè, навистина наоѓаме многу важни корелации помеѓу синтаксичката структура и значењето; или ова истото да го кажеме поинаку, откриваме дека граматичките обрасци се користат сосема систематично. Овие корелации би можеле да образуваат дел од предметот на една многу поопшта теорија на јазикот која би се занимавала со синтаксата и семантиката и нивните меѓусебни врски“ (N. Čomski, 1984, стр. 124–125).

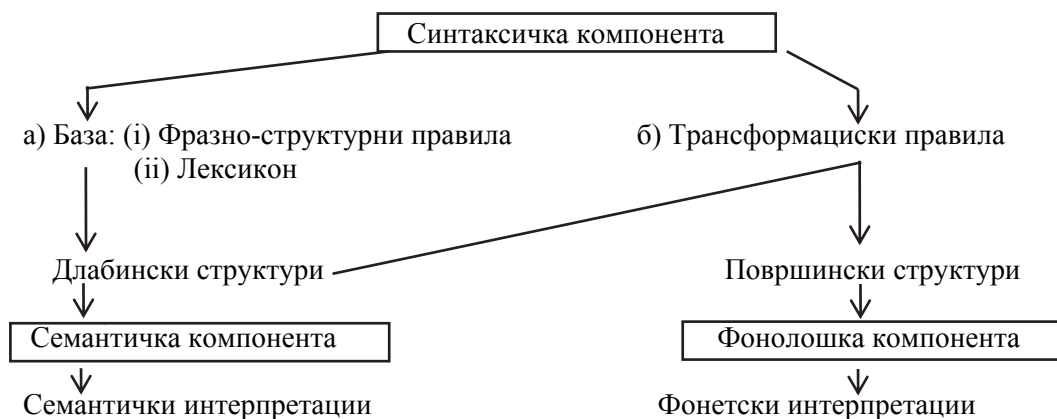
¹⁴⁶ Како аргумент за ова тврдење Н. Чомски ги наведува случаите кога некои реченици на некое од нивото имаат двојна репрезентација (случаите на конструкциона хомонимија) и случаите кога некои парови реченици имаат на некое ниво слична репрезентација (случаите кога некои искази интуитивно, несвесно ги чувствуваме како слични). Како пример за конструкциона хомонимија Н. Чомски ги дава, меѓу другите и примерите: (1) *I found the boy studing in the library*, пример, чија двозначност може да се анализира: (1a) *I - found studing in the library - the boy* (реченицата е добиена со помош на T_{sep}^{ob}) и (1b) *I - found - the boy studing in the library*, со структура: *NP - Verb - NP*; (2) *The picture was painted by a new technique / The picture was painted by a real artist* – овие две реченици, иако на нивото на фразната структура се претставени идентично (*NP – was + Verb+en - by+NP*), ги разбираме сосема различно. Различни се и нивните трансформациски истории. Втората реченица е пасив, добиен од: (2b) *A real artist painted the picture*, а првата е добиена од на пр. (2a) *John painted the picture by a new technique*, со помош на двојна трансформација: првата пасивна, а втората елиптична, што го испушта агенсот на пасивот. Речениците: (3a) *John ate an apple*; (3b) *Did John eat an apple*; (3в) *What did John eat* и (3г) *Who ate an apple* ги разбираме слично. Според Н. Чомски, ваквото разбирање се должи на тоа што и нивната трансформациска историја е слична. Првата од наведените реченици е јадрена, изведена исклучиво со помош на задолжителни трансформации, од терминалната ниска: *John - C - eat+an+apple*. Останатите реченици, што исто така потекнуваат од оваа терминална ниска, во својата трансформациска репрезентација имаат и T_q (за изведување на прашални реченици од типот на *да/не* прашањата). Последните две меѓу нив, добиени се и со дополнителна T_w (за изведување на реченици што содржат прашален заменски збор).

Според „Синтаксичките структури“, потребно е поимот *разбирање на реченицата* барем делумно да се анализира преку граматички термини¹⁴⁷. „За да се разбере некоја реченица, неопходно е (иако, секако, не и доволно) да се реконструира нејзината репрезентација на секое ниво, вклучувајќи го тука и трансформациското ниво, на кое базичните јадрени реченици можат, во извесна смисла, да се сметаат како *основни елементи на содржината*, од кои дадената реченица е конструирана. Со други зборови, еден од резултатите на формалното истражување на граматичката структура е што синтаксичката рамка се покажува како нешто што може да ја поддржи семантичката анализа. Тоа значи дека опишувањето на значењето може да има корист од повикувањето на основната синтаксичка рамка, иако систематските семантички разгледувања, пак, очигледно не можат да бидат од помош во разработката на синтаксичката рамка. Поимот *структурно значење* наспрема *лексичко значење*, меѓутоа, изгледа сосема сомнителен, а и под знак на прашање е дали граматичките обрасци во јазикот се употребуваат доволно конзистентно, толку што значењето ќе може директно да им се припише. Сосема природно, ние, покрај сè, навистина наоѓаме многу важни корелации помеѓу синтаксичката структура и значењето; или ова истото да го кажеме поинаку, откриваме дека граматичките обрасци се користат сосема систематично. Овие корелации би можеле да образуваат дел од предметот на една многу поопшта теорија на јазикот која би се занимавала со синтаксата и семантиката и нивните меѓусебни врски“ (N. Čomski, 1984, стр. 124–125).

4.2.1. Стандардната теорија. Првата покрупна пресвртница, по појавата на „Синтаксичките структури“ во 1957 година, генеративната граматика ја доживува со издавањето на „Аспектите на теоријата на

¹⁴⁷ Како аргумент за ова тврдење Н. Чомски ги наведува случаите кога некои реченици на некое од нивоата имаат двојна репрезентација (случаите на конструкциона хомонимија) и случаите кога некои парови реченици имаат на некое ниво слична репрезентација (случаите кога некои искази интуитивно, несвесно ги чувствуваме како слични). Како пример за конструкциона хомонимија Н. Чомски ги дава, меѓу другите и примерите: (1) *I found the boy studing in the library*, пример, чија двозначност може да се анализира: (1a) *I - found studing in the library - the boy* (реченицата е добиена со помош на T_{sep}^{ob}) и (1b) *I - found - the boy studing in the library*, со структура: *NP - Verb - NP*; (2) *The picture was painted by a new technique / The picture was painted by a real artist* - овие две реченици, иако на нивото на фразната структура се претставени идентично (*NP - was+Verb+en - by+NP*), ги разбираме сосема различно. Различни се и нивните трансформациски истории. Втората реченица е пасив, добиен од: (2b) *A real artist painted the picture*, а првата е добиена од на пр. (2a) *John painted the picture by a new technique*, со помош на двојна трансформација: првата пасивна, а втората елиптична, што го испушта агенсот на пасивот. Речениците: (3a) *John ate an apple*; (3b) *Did John eat an apple*; (3в) *What did John eat* и (3г) *Who ate an apple* ги разбираме слично. Според Н. Чомски, ваквото разбирање се должи на тоа што и нивната трансформациска историја е слична. Првата од наведените реченици е јадрена, изведена исклучиво со помош на задолжителни трансформации, од терминалната ниска: *John - C - eat+an+apple*. Останатите реченици, што исто така потекнуваат од оваа терминална ниска, во својата трансформациска репрезентација имаат и T_q (за изведување на прашални реченици од типот на *ga/ne* прашањата). Последните две меѓу нив, добиени се и со дополнителна T_w (за изведување на реченици што содржат прашален заменски збор).

синтаксата“¹⁴⁸, во 1965 година, во кои е изложена теоријата што подоцна стана позната како ‘стандардна теорија’ на трансформативно-генеративната граматика. Најконцизно, компонентите на граматиката во стандардната теорија и нивните соодноси, се претставуваат¹⁴⁹:



Од следнава шема може да се прочита:

1) правилата на семантичката и фонолошката компонента се интерпретативни на синтаксичките структури (синтаксичките правила се во центарот на системот);

2) синтаксата се смета за целосно автономен систем (правилата на семантичката и фонолошката компонента се претпоставува дека бараат синтаксичка информација на која ќе се применуваат).

¹⁴⁸ В. N. Chomsky, 1965, како и N. Čomski, 1972 (изборот од неговите: “Syntactic structures”, The Hague: Mouton, 1957; “Aspects of the Theory of Syntax”, Cambridge, Mass: MIT Press, 1965; “Language and Mind”, New York: Harcourt, Brace Jovanovitch, 1968).

¹⁴⁹ В. G. Horrocks, 1987, стр. 27.

Ваквото разбирање на граматиката, претрпе, согласно со разработувањето на останатите граматички компоненти, на семантичката компонента пред сè, сериозни видоизменувања во текот на развојот на генеративниот пристап кон јазикот. Како најекстремна реакција на автономно разбраната синтакса, се јави пристапот наречен *генеративна семантика*, и според него: синтаксичката форма е определена од семантичка содржина (за вклучувањето на семантички размислувања во теоријата на генеративната граматика в. М. Ivić, 1983, стр. 195–198 и особено богатите библиографски напомени што се однесуваат на ова, стр. 198–204, како и во дополнетото издание (1990 г.) стр. 207–211 и стр. 222–237). Паралелно со развојот и со напредокот на истражувањата на особеностите на другите (несинтаксички) компоненти на граматиката и нивните интеракции со синтаксата, во текот на изминатите години се ревидираше ваквиот пристап. „Значи има секаков резон да се очекува дека *границии* меѓу различните компоненти ќе се повлечат на различни места во различно време и дека феноменот, сигурно опишан како синтаксички, ќе почне да се разгледува како семантички и лексички во подоцнежен период“ (G. Horrocks, 1987, стр. 30).

Ако прифатиме дека според генеративната граматика:

1) реченицата е предмет што се анализира на секогаш помали конститутивни делови додека не се дојде до крајните конституенти,

2) најмалите конституенти се комбинираат и формираат фрази од различен тип, при што секој тип фраза има различна дистрибуција (контексти во кои се појавува),

тогаш можеме да кажеме и дека речениците се минимални единици во чии рамки може да се утврди дистрибуцијата на секој тип фраза, а тие (речениците) немаат карактеристична дистрибуција во рамките на поголеми синтаксички единици (в. G. Horrocks, 1987, стр. 31). Оттука, фразно-структурните правила, што влегуваат во базата на синтаксичката компонента, се разгледуваат како формални средства со кои се претставува дистрибуцијата на фразите во реченицата и нивната внатрешна структура.

Пр.:

$$S \rightarrow NP VP$$

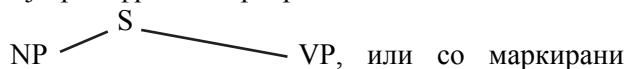
$$VP \rightarrow V (NP)$$

$$NP \rightarrow (Det) (Adj) N (PP) (RC)^{150}$$

Фразно-структурните правила треба да се интерпретираат како правила што информираат дека елементите лево од стрелката се состојат од елементите десно од стрелката, во истиот редослед. Значи, овие правила, како што вели Џ. Хорокс (в. G. Horrocks, 1987, стр. 32), ги изразуваат односите дел/целина и го пропишуваат редоследот на деловите. Факултативните конституенти се дадени во заграда. Под терминот ‘кохерентна блок конструкција’ се означува секој

¹⁵⁰ Во примеров: S – реченица; NP – именска фраза; VP – глаголска фраза; V – глагол; Det – детерминатор; Adj – придавка; PP – предлошка фраза и RC – зависна релативна дел-реченица.

конституент на реченицата што може да се анализира на конституенти. Можни се и претставувања со дрво – дијаграм/фразен маркер:



загради: [_S NP VP].

S директно доминира над NP и VP, а NP претходи во однос на VP. Од правилото $VP \rightarrow V$ (NP) произлегува дека во случаите кога станува збор за нетранзитивен глагол, $VP \rightarrow V$; а во случаите со транзитивен глагол $VP \rightarrow V$ NP (NP – комплемент). Последното правило допушта постоење на низа (различни) типови NP, почнувајќи од наједноставната со N како задолжителен член, до многу комплексните структури со наведените модификатори во препозиција и постпозиција. Задолжителниот конституент во дадена фраза (N во NP и V во VP) се нарекува *глава* на таа фраза.

Фразно-структурните правила ги генерираат структурните описи на речениците (она што е претставено со дијаграмите, во чиј корен е симболот S), кои на некој начин претставуваат формални скелети, сè додека на најмалите конституенти (на категориите означени како N, V, Det) не им се придружат зборови. Така доаѓаме до другиот составен дел на базата на синтаксичката компонента – лексиконот.

Синтаксичките категории со кои оперираат фразно-структурните правила спаѓаат во две класи: фразни (NP, VP, PP) и лексички (N, V, Adj и сл.). Лексичките категории се оние што како членови имаат множество лексички единици (класи зборови N, V, P, Adj од речникот). Фразните синтаксички категории како членови немаат единици од речникот, туку можат понатаму синтаксички да се анализираат.

Лексиконот во стандардната теорија е тој дел од базата на синтаксичката компонента што треба да ги идентификува лексичките единици на определена класа и да го уреди пренесувањето на соодветниот член од таа класа во реченичниот скелет под лексичката категорија со соодветна ознака на класата.

Во стандардната теорија, секој лексички внесок¹⁵¹ е определен со следниве карактеристики: категоријална и супкатегоријална карактеристика, како и со селективни ограничувања. На овие (синтаксички) особености што ги определуваат контекстите во кои може да се внесе единицата, им се придружуваат семантичката и фонолошката репрезентација.

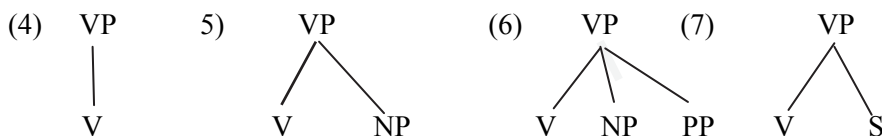
Лекс. единица:	категоријална	+	супкатегоријална	+	селективни
	Карактеристика		карактеристика		ограничувања
	семантичка репрезентација				

¹⁵¹ англ. lexical entry: лексичка единица што се внесува.

фонолошка репрезентација

Што се однесува до категоријалната карактеристика на лексичката единица, нејзиното определување во јазиците е јасно: секоја лексичка единица се определува како членка на множество лексички единици со заеднички дистрибуциски и морфолошки особини. На пр., ако една единица може да се јави на првата позиција во една VP и ако се менува по време, тогаш е глагол. Меѓутоа, секоја лексичка единица од дадена лексичка категорија (зборовна група) не може да се појави во секој контекст што содржи претставник на таа категорија. На пр., невозможно е да се заменуваат глаголите во речениците (4) – (7): (4) *Стефан спие*; (5) *Стефан скрши чаша*; (6) *Стефан стави дискета во комјутерот*; (7) *Стефан вели дека не знае англиски*.

Глаголските фрази во овие примери се претставуваат на следниов начин:



Глаголот ‘спие’¹⁵² е непреоден глагол; ‘скрши’ – преоден, кој бара NP во функција на директен предмет; ‘стави’ е комплексен преоден глагол што покрај себе бара директен предмет, но и локативен додаток (во нашата терминологија: прилошка определба за место/општозависна именска група) во форма на предлошка фраза и ‘знае’ е глагол што бара реченична комплементација.

На овој начин, спецификувајќи ги синтаксичките категории со кои се појавува секој глагол (неговиот синтаксички контекст), ние ја добивме неговата супкатеоријална карактеристика: (4) ‘спие’: V + [—]; (5) ‘скрши’: V + [— NP]; (6) ‘стави’: V + [— NP, PP]; (7) ‘вели’: V + [— S].

Категориите што се определуваат во супкатеоријалната карактеристика се тие кои мора да се појават со глаголот во VP. Правилата за лексичко внесување, пред самиот процес на внесување, ќе треба со лексичката единица да ја спојат не само нејзината категоријална карактеристика, туку и супкатеоријалната. Како што може да се види, во стандардната теорија може да дојде до дуплирање на информацијата: од една страна што ја дава фразно-структурното правило што ги определува можните конституенти на VP и од друга страна, информацијата што се содржи во супкатеоријалната карактеристика на дадениот глагол. Пр.: VP → V (NP) (PP) (S). Подоцнежните верзии на теоријата се обидуваат ова дуплирање на информацијата да го отстранат.

¹⁵² Соодветните глаголи ги анализираме согласно со претпоставките на стандардната теорија на Н. Чомски.

Сепак, и по примената на фразно-структурните правила, и со определувањето на категоријалната и супкатегоријалната карактеристика на единиците на лексиконот, може да се конструираат вакви реченици: *Цими се наоблачи; Човекој скрши факт со караше удар; Теоремајта ја испи својата суја*. Реченициве, иако во однос на фразно-структурните правила и категоријалната и супкатегоријалната карактеристика на лексичките единици се правилни, сепак звучат необично. Во стандардната теорија, нарушувањата од овој тип, Н. Чомски ги смета за нарушувања на синтаксичките правила и се обидува да ги објасни со т.н. селективни ограничувања што се определуваат за секоја единица од лексиконот. Според нив, глаголот *се наоблачува* бара ‘темпорален’ субјект; *скрши* – ‘конкретен’ директен предмет; *испи* – ‘жив’ субјект.

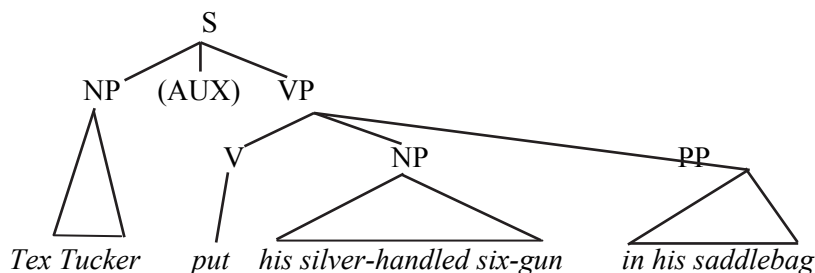
Меѓутоа, дискутабилно е прашањето дали ова се навистина нарушувања на синтаксичките правила (со оглед на тоа што во примериве имаме граматички правилни реченици), или нарушувањата од овој вид би требало да се разгледуваат како семантички (во семантичката компонента на граматиката). Спред Џ. Хорокс (в. G. Horrocks, 1987, стр. 36), „не е неразумно да се тврди дека необичноста (на речениците) нема никаква врска со нарушувања на правилата на која било компонента на граматиката и едноставно, се должи на прагматиката“, бидејќи не постои ситуација во која тие реченици може вообичаено да се изговорат (ова не важи за првата реченица, во која глаголот *се наоблачи*, употребен метафорично не е необичен) или пак само оној што ги прима нема доволно бујна фантазија за да ги прими како реченици на неговиот јазик. Како и да е, во подоцнежниот развој на теоријата, вклопувањето на селективните ограничувања во синтаксичките карактеристики е напуштено.

Фразно-структурните правила и лексиконот ги генерираат длабинските структури на речениците, а трансформациските правила на синтаксичката компонента овие структури ги претвораат во површински структури. Значи, секоја реченица има длабинска и површинска структурна репрезентација.

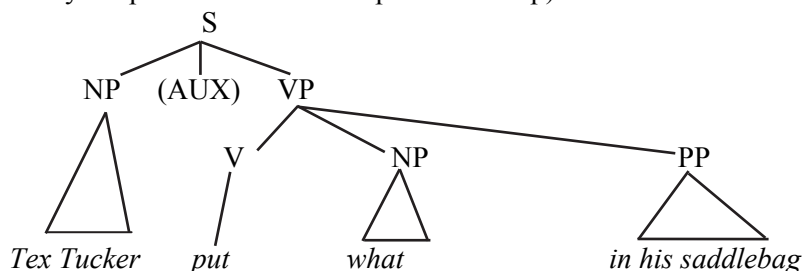
Што се однесува до трансформациите, би можело да се каже дека Н. Чомски нив ги воведува уште во „Синтаксичките структури“, а во стандардната теорија само уште повеќе ги разработува (им посветува поголемо внимание). Во подоцнежниот период (периодот по стандардната теорија), според Џ. Хорокс, иако самиот Н. Чомски продолжува со трансформацискиот пристап во синтаксата, сепак, доменот на трансформациите го ограничува и аргументите за нивно задржување во теоријата добиваат друг карактер. Многу појави што се објаснуваа со синтаксичката компонента, особено со нејзините трансформациски правила, некои лингвисти ги објаснуваат со помош на пософистицирана фразно-структурна граматика (граматиката на генерализирана фразна структура), со различни формални средства на лексиконот, или со семантичката компонента.

Трансформациските правила се воведени за да ги покријат оние случаи што не можат да ги покријат (и гарантираат) дури и многу усложнетите фразно-структурни правила и правилата на лексиконот (на пр. *wh* – прашањата во англискиот јазик, пасивните реченици и др.)¹⁵³.

Така, потврдната реченица: (8) *Tex Tucker put his silver-handled six-gun in his saddlebag*, во важните аспекти ќе има идентична длабинска и површинска структура:

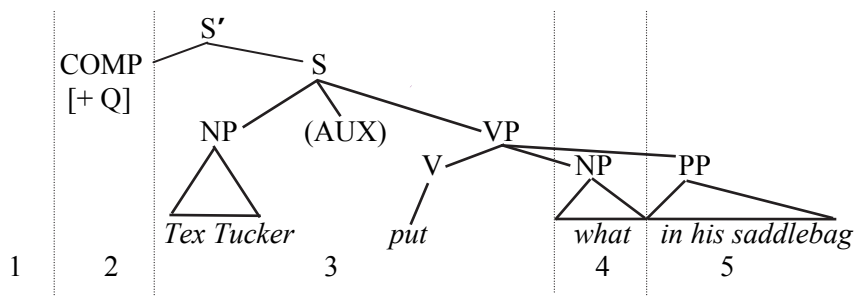


Во *wh*-прашањето, формирано од истава реченица, длабинската и површинската структура сепак ќе се разликуваат (длабинската структура ќе биде многу блиска на длабинската структура на потврднава реченица; разликата ќе биде само во тоа што на местото на именската фраза во врска со која се поставува прашањето ќе стои прашален збор):



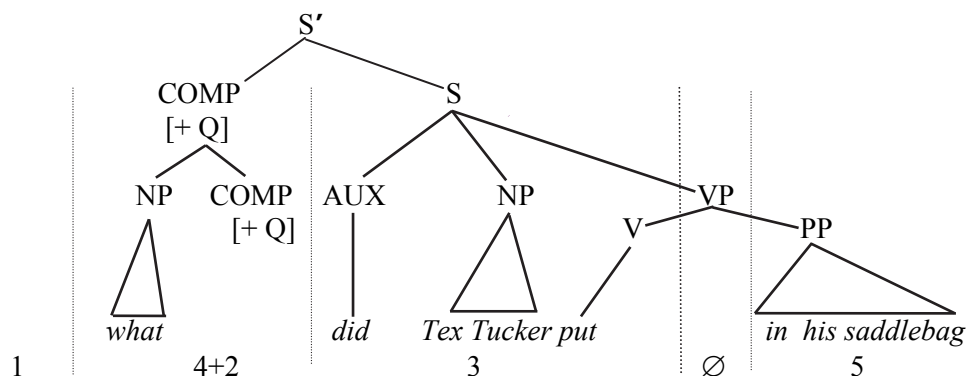
¹⁵³ Во излагањето што следи, со оглед на тоа што навлегуваме во областа на трансформациите, што се смета дека се специфични за секој различен јазик, примерите што ќе бидат наведени ќе бидат на англиски јазик (и тоа преземени од G. Horrocks, 1987). За ова малку 'неудобно' решение се определивме со цел да ја задржиме автентичноста на теоријата што ја прикажуваме, бидејќи секој обид на авторот на овој труд да направи трансформативно-генеративна анализа на македонскиот јазик, би бил (не само премногу амбициозен), туку и во помала или поголема мера обоен со личното толкување и разбирање на теоријата што ја прикажува. (Соодветно нумерирани, примерите се преведени во додатокот, на крајот од овој дел на трудот.)

Согласно со структурната дескрипција на *wh*-преместувањето и она што досега (во фусната 32) го наведовме како претпоставка за анализата, нашиот пример би имал ваква репрезентација на длабинската структура:



Структурата што ја прикажавме се разликува од претходно прикажаната длабинска структура на истата реченица по тоа што (како што беше напоменато во фусната 32) се претпоставува дека секоја реченица е воведена од COMP независно од тоа дали тој експлицитно се јавува или не. Се претпоставува дека тој COMP и реченицата (што ја анализираме) заедно формираат конституент S'.

Структурната промена на оваа трансформација би била: *wh*-преместување SC: 1 - 4+2 - 3 - \emptyset -5 (OPT.), односно: незадолжително (optionally), можеме единицата 4 да ја преместиме од нејзината првобитна позиција (оставајќи на местото ништо – \emptyset) на позиција 2 (да ја приврземе лево на единицата 2):



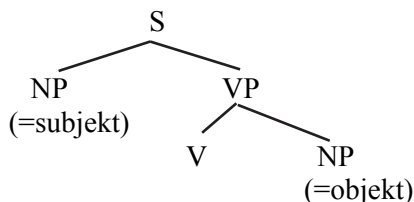
позицијата на којашто е поместен прашалниот збор е позицијата на операторот во вгнездената реченица (зависната исказна реченица). Во интерес на униформирање на анализата на прашањата, се претпоставува дека и главните, самостојните реченици имаат позиција на оператор, кон која *wh*-изразите можат да се придвижат (иако експлицитно, операторите од типот *that*, *whether*, на таа позиција /во англискиот јазик/ никогаш не се појавуваат).

Како што се гледа од дијаграмов и оваа (дополнета) репрезентација на површинската структура се разликува од претходната и тоа по додавањето на S' и на COMP; а специфичен е и начинот на кој преместената wh-NP е приклучена на дрвото. Имено, поради технички причини (в. G. Horrocks, 1987, стр.46–47), единицата X (во нашиов случај wh-NP) што се присоединува на друга единица Y (во нашиов случај COMP) од нејзината лева или десна страна, во овој вид на формална репрезентација, доведува до вклучување на една 'копија' на Y над соодветниот пар, па така X и Y се конституенти на еден ист тип единица, на која фактички ѝ се присоединува X (wh-NP се присоединува на COMP, а се вклучува нова точка COMP што доминира над двата елемента).

Како резиме на досега кажаното за стандардната теорија на Н. Чомски ќе наведеме: „Длабинските структури се, многу едноставно, репрезентации на синтаксичката структура на речениците, на кои се претставени сите односи меѓу единиците на наједноставен можен конфигурациски начин, т.е. сите зависни единици се соседни на единиците што го условуваат нивното појавување и формираат конституенти со нив. Ова овозможува длабинските структури секогаш да може да се генерираат од фразно-структурните правила кои ги определуваат елементите на поедините конституенти; и лексичкото внесување секогаш да се одвива со оглед на стриктно локалните контексти. Малку поинаку гледано, длабинските структури се репрезентации на реченичната структура, кои апстрахираат од зависностите на 'растојание' кај некои површински структури, но затоа допуштаат формално изразување на идентичноста на овие сложени зависности со зависности од едноставен тип. Од поинаква гледна точка, како и да е, за длабинските структури може да се размислува како за репрезентации на предикатско-аргументската структура на пропозициите што ги изразуваат речениците, бидејќи секогаш има врска на еднаквост меѓу граматичките и логичките функции на ова ниво, за разлика од нивото на површинските структури, каде тие можат да бидат прилично индиректно поврзани. Поради оваа семантичка транспаренција, во стандардната теорија, правилата на семантичка интерпретација делуваат исклучиво на длабинските структури.

Овде е важно да се забележи дека Чомски одлучи да ги дефинира граматичките функции во рамките на конфигурациите во кои различните фрази се јавуваат во дрвата-дијаграми, и да ги генерализира овие дефиниции на двете нивоа на синтаксичка репрезентација. Така, да го земеме фразниот маркер [74],

[74]



субјектот е дефиниран како онаа NP што е директно доминирана од S, а директниот објект како таа NP – директно доминирана од VP. Со други зборови, Чомски ги зема граматичките функции како секундарни, а односите на доминација и приоритет како примарни, на двете структури: и на длабинската, и на површинската. Ако го прифатиме суштинскиот формален паралелизам на репрезентациите на длабинската и површинската структура, природно е да се востановат правила за да ги поврзат, што едноставно ги исцртуваат фразните маркери во фразни маркери и поради тоа индиректно ги означуваат новите граматички функции на преместените конституенти; ова е улогата на трансформациите. Тие ги претвораат фразните маркери во кои сите зависности помеѓу единиците се од ‘едноставен’ вид во фразни маркери каде барем некои од овие зависности може да бидат ‘сложени’, во смисла што единиците влезени во некаква врска немаат потреба да бидат во соседство една со друга, или заедно да формираат еден конституент.

Ваквата поставеност на нештата можеби е природна во теорија која ја истакнува централноста на синтаксата и во која структурата и потенцијалот на другите компоненти релативно се непознати. Но, мора да се истакне дека ниеден од аргументите наведени во прилог на востановувањето на длабински структури и поврзани трансформации не е демонстративен. Она што е расветлено е множеството проблеми што произлегуваат од контекстот на едноставната фразно-структурна дескрипција, а воспоставувањето на длабинската структура и на трансформациите претставуваат едно можно решение на проблемите. Истите резултати можат, во принцип, да се добијат на други начини, и штом другите компоненти на граматиката ќе се разработат поцелосно, може да произлезе дека е попожелно, некои појави, првично решавани трансформациски, да се работат на други начини. Дури може да произлезе дека недостатоците на фразно-структурниот опис може да се совладаат со рафинирање на теоријата на фразна структура, повеќе отколку со нејзиното дополнување, како што предложи Чомски. Развојот на

генеративната граматика во седумдесеттите и осумдесеттите прилично беше заинтересиран за истражување на алтернативни средства за работа на типовите проблеми прикажани во оваа глава¹⁵⁹ (G. Horrocks, 1987, стр. 53–55).

4.2.2. Проширената стандардна теорија. Следната етапа од развојот на теоријата на Н. Чомски се нарекува ‘проширена стандардна теорија’. Додека претходните две во основа беа претставени преку два посебни труда: „Синтаксички структури“ и „Аспекти на теоријата на синтаксата“, оваа етапа нема посебен, монографски труд во кој ќе биде изложена, а клучни трудови за проширената стандардна теорија (на преминот кон управувачко-поврзувачката теорија), според Џ. Хорокс, се: N. Chomsky, 1972, N. Chomsky, 1977 а и б; и N. Chomsky, 1980.

Од особена важност се трудовите: „Белешки за номинализацијата“ (в. Chomsky, 1970 и препечатено во Chomsky, 1972) за востановувањето на X'-теоријата¹⁶⁰; „Услови на трансформациите“ (в. Chomsky, 1973 и препечатено во Chomsky, 1977a) за понатамошните рестрикции на трансформациите; „Услови на правилата на граматиката“ (в. Chomsky, 1976 и препечатено во Chomsky, 1977a) – понатамошно разработување на рестрикциите на трансформациите и трудот „За wh-преместувањето“ – во кој wh-преместувањето, што се смета за правило од цикличен тип и според тоа, такво што треба да го исполни принципот на супсоседство, е вклучено во низата конструкции на т.н. неврзани зависности. Во трудот „За поврзувањето“ (в. N. Chomsky, 1980), е дадена ревизија на TSC и SSC¹⁶¹.

Проблемите со стандардната теорија се покажаа во областа на деривациската морфологија, особено кај т.н. деривирани именки (од глаголи)¹⁶², од типот: (12) *Bresnan's criticism*; (12a) *Bresnan criticised Chomsky*; (13) *Bertie's marriage to Bunty*; (13a) *Bartie married Bunty*; (14) *Gazdar's proposal for transformationless grammar*; (14a) *Gazdar proposes transformationless grammar*¹⁶³. Н. Чомски овие проблеми ги разгледува во

¹⁵⁹ Во овие ‘алтернативни’ пристапи секако спаѓаат и генерализираната фразно-структурна граматика и лексичко-функционалната граматика.

¹⁶⁰ Идеите на Н. Чомски, изложени во X'-теоријата, понатаму ги развива Џ. Емондс (в. Emonds, 1976: Ch I) и Џејкендоф (в. Jackendoff, 1977). За понови сфаќања за улогата и статусот на синтаксичките карактеристики, в. Muysken и van Riemsdijk, 1985.

¹⁶¹ Библиографските податоци се преземени од трудот по кој, како што веќе рековме, се раководиме: „Генеративната граматика“ на Џ. Хорокс.

¹⁶² derived nominal

¹⁶³ Глаголските именки (gerundive) може да се разгледуваат како реченични трансформи, бидејќи нивниот однос со соодветните реченици со лична глаголска форма е продуктивен, регуларен, предвидлив и не зависи од поединиот избор на лексичката единица (се образуваат, од сите глаголи, со помош на ист суфикс *-ing*; нема глаголска именка што не кореспондира на некој глагол; директниот објект се врзува за нив без предлог; семантичкиот однос глагол/глаголска именка (gerundive) е секогаш регуларен; адвербијалниот модификатор од реченицата со глаголот може да остане и при номинализацијата.

стативјата „Белешки за номинализацијата“. Се констатира дека, иако наведените парови (реченица и соодветна NP со деривирана именка од соодветниот глагол) изразуваат исти ‘логички’ односи (на ‘логички’ субјект и на ‘логички’ објект), сепак, не можат ниту да се изведат од некоја претпоставена заедничка длабинска структура, ниту пак може (ако се земе за основна реченицата со лична глаголска форма) да се изведе трансформација на номинализација. Една ваква трансформација (на номинализација) би требало: 1) да го трансформира глаголот во именка; 2) евентуалните адвербијални модификатори на глаголот да ги преобрази во придавки; 3) субјектот да го оформи во генитив и да внесе предлог (а самиот избор на предлогот е непредвидлив) пред објектот. Како дополнителни проблеми се јавуваат и некои потенцијални особености на деривираната именка што тешко би можеле да се изведат од предложената длабинска структура. Пр.: деривираната именка *criticism* може да добие форма за множина, но и определба-квантификатор – (12б) *Bresnan’s three criticisms*, за разлика од соодветниот глагол (кој квантификаторот не може да го добие директно) – (12в) **Bresnan’s three criticised Chomsky*. Како што веќе рековме, а се гледа и од горенаведените примери, од формата на глаголот не може да се предвиди изборот на предлогот што се вметнува пред директниот објект, а непредвидлива е и формата на номинализацијата: *marry – marriage; propose – proposal; criticize – criticism* и сл. Како дополнителна тешкотија се јавува и постоењето на именки што имаат форма на номинализација, а немаат глаголи што им соодветствуваат, како и фактот дека некои глаголи немаат соодветни номинализации, или пак ги имаат но со различна семантика, или пак во сосема различна форма од таа на глаголот (именки што воопшто не асоцираат по форма на глаголот со иста семантика) – пр.: (15) *Dingbat’s ignorance of facts* (‘тој не ги знаеше фактите’) vs (15а) *Dingbat ignored the facts* (‘тој ги знаеше фактите, но реши да ги игнорира, да ги третира како неважни’); (16) *contempt vs despise*.

Дури и воведувањето на правила за деривациска морфологија (lexical redundancy rules – даваат информации за поедина класа лексички единици преку особеностите на друга класа), Пр. V, + [- NP] → [_N [V-stem] + suffix], + [- NP], со воведувањето на трансформација за внесување на предлогот *of*, како највообичаен:

SD: X - N - NP - X

1 2 3 4 ⇒ (OBLIG.)

SC: 1 2 of+3 4,

не би можело да ги покрие сите случаи на образување деривирани именки (од глаголи) и точно да го означи синтаксичкиот паралелизам меѓу речениците со

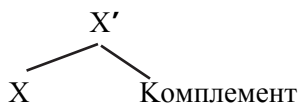
лична глаголска форма и нивните соодветни номинализации¹⁶⁴. Всушност, она што навистина се наметнува како проблем е ‘врзаноста’ на дефинирањето на ‘логичките’ односи со конфигурацијата на категориите во длабинската структура. Пр.: директниот објект се дефинира како NP десно од V/N во фразниот маркер и овој директен објект се смета за ‘логички’ објект-носител на извесна семантичка улога (patient). Се јавува потреба поимот ‘логички’ објект да се дефинира независно од конфигурацијата на категориите во длабинската структура (на пр. иста ‘логичка’ функција да може да ја вршат именски синтагми во различни типови на конфигурација), што секако ќе повлече консеквенции и во однос на поимот ‘длабинска’ структура. Ваквите консеквенции се разгледуваат особено во лексичко-функционалната граматика. Според Џ. Хорокс, „во контекст на трансформационската граматика на Чомски, проблемите што овде беа подвлечни никогаш не беа задоволувачки разрешени. Сепак, бројни важни развојни правци произлегоа од дискусијата на Чомски за номинализацијата...“ (в. G. Horrocks, 1987, стр. 61).

Како дополнување кон воведувањето на трансформации за внесување на *of* може да се постави и супкатегоријална карактеристика на деривираната именка во која ќе биде вклучен и соодветниот предлог што се јавува со директниот објект, нешто како: *marry*→*marriage*: V,+[- NP] → [_N [V-stem] +suffix],+[-to NP], но поради тоа што: а) во тој случај би се изгубила врската (паралелизмот) помеѓу овој тип номинализации (со други предлози) и номинализациите во кои се среќава *of*; и б) нема решение на проблемот кај кои номинализации на глаголите се внесува *of*, а кога се среќава друг предлог (предлогот *of* е несоодветен). Кога овие NP во функција на директен објект би ги сметале како прости NP би се поставило прашањето за проблемот со изборот и внесувањето на предлогот, а кога би ги сметале за комплексни NP (во овој случај трансформацијата за внесување на *of* е излишна) би се изгубил паралелизмот V→NP (во функција на директен предмет) и NP(номинализација)→PP(во функција на директен предмет). Вистинскиот проблем, според Џ. Хорокс е „фундаменталната претпоставка дека ‘логичките’ односи можат да се изедначат со граматичките односи на длабинската структура, дефинирани во рамките на конфигурациите на категориите. Така, директниот објект во длабинската структура се дефинира како NP што е десна ‘сестра’ на V/N во фразниот маркер, и таквиот директен објект се зема да биде ‘логички’ објект на кој му се прилепува извесна семантичка улога“ (в. G. Horrocks, 1987, стр. 61). Според Џ. Хорокс, поотребно е поимот ‘логички’ објект да се ослободи од конфигурациски дефинираниот граматички однос – директен објект, односно именски фрази во различни конфигурациски позиции да можат да вршат иста ‘логичка’ функција. Секако, ова директно би

¹⁶⁴ Едно вакво правило, меѓутоа, ништо не кажува за површинската форма на комплементот PP во функција на директен објект; понатаму, трансформацијата за внесување на предлогот *of* креира нова категорија од ист тип: NP → PP (фразата *of Chomsky* може да се смета за еден вид комплексна NP) и се поставува прашањето како ќе се ограничи доменот на нејзино делување.

се одразило и на постоењето на длабинската структура¹⁶⁵. Пред да дадеме некаков приказ на X-теоријата, ќе приведеме уште едно мислење на Џ. Хорокс, а тоа е дека, во контекст на трансформационската граматика на Н. Чомски проблемите, подвлечени овде, никогаш не беа задоволително разрешени; сепак од дискусијата за номинализациите произлегоа важни развојни линии: се востанови дека трансформациите не се применуваат во доменот на деривациската морфологија (прва редукција на доменот на трансформациите); се утврди дека има типови односи што поадекватно се анализираат во лексиконот (а се утврди и дека многу трансформации, според тоа, можат да се реформулираат како правила на лексичка редунданција¹⁶⁶); се наложи потреба за дефинирање на ‘логичките’ функции независно од граматичките односи во конфигурацијата на длабинската структура, и со сето тоа се расколеба улогата на длабинската структура во репрезентацијата на реченицата. А сето ова, го иницираше потребата за формално изразување на меѓукатегоријалните воопштувања (воопштувањата што се однесуваат на категориите што имаат извесни заеднички карактеристики, пр.: глаголот со соодветната деривирана именка).

Како одговор на овие отворени прашања се јавува X’ теоријата¹⁶⁷. Заедничко за сите верзии на оваа теорија, според Џ. Хорокс, е анализирањето на фразите во рамките на: ‘глава’ на фразата (X), на пр.: V, N, Adj, Adv, Праер и конституенти што зависат од неа – комплементи (дополненија). Супкатегоријалната карактеристика на X дава информација дали X зема комплемент и од каков тип. „Единиците што се вклучени во супкатегоризацијата на лексичките глави речиси секогаш се интерпретираат како семантички ‘аргументи’ на предикатите што ги денотираат лексичките глави за кои станува збор“ (G. Norgrocks, 1987, стр. 63). X’ се смета за фразна ‘проекција’ на X; тоа е најмал конституент што го содржи X како потконституент. Пр.:



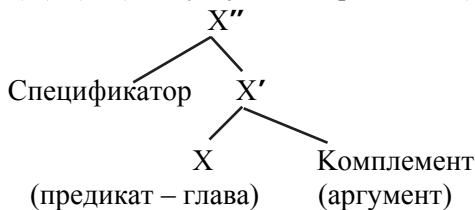
X’ може и понатаму да биде специфицирано, со т.н. ‘спецификатор’. Пр.: (17) *hot – to handle* (Adj’); (17a) *too – hot to handle* (Adj’); (18) *objection –*

¹⁶⁵ Последиците врз постоењето на длабинската структура, од овие причини, може да се побараат во лексичко-функционалната граматика.

¹⁶⁶ lexical redundancy rules

¹⁶⁷ „За несреќа, се намножија различни верзии на X’-теоријата, заедно со различни системи карактеристики. Тие не се меѓусебно компатибилни, и генерално, се предлагаа *ad hoc* (Jackendoff (1977) е чесен исклучок) како одговор на специфична група проблеми во анализите на одделен јазик. Покорисно ќе биде, на оваа етапа, едноставно да се подвлече општата *инијениција* во нив и да се игнорираат поединостите, отколку да се обидеме да ги сортираме заслугите и грешките на различните предлози“ (G. Norgrocks, 1987, стр. 62–63). Со оглед на тоа што, на почетокот на ова поглавје од нашиов труд нагласивме, во анализите на развојот на генеративната граматика се потпираме и раководиме од „Генеративната граматика“ на Џ. Хорокс, ќе се придржуваме и кон ова негово методолошко решение.

to the theory (N'); (18a) *this – objection to the theory* (N''); (19) *from – her problems* (P'); (19a) *away – from her problems* (P''). Пр.:



Притоа, X'' е повисока проекција на категоријата X' . Најголемиот конституент што треба да ја објасни дистрибуцијата на аргументите на дадена лексичка категорија е наречен максимална проекција на таа категорија (X^{\max} – максимална проекција на X)¹⁶⁸. Во јазиците како англискиот јазик, што, според Џ. Хорокс, се потпираат на фразно-структурни конфигурации за означување на синтаксичките функции, сите комплементи и повеќето спецификатори се сметаат, во согласност со X' -теоријата, за максимални проекции. Синтаксичките категории (се мисли на N , V , Adj' , P'') треба да се сметаат „не за атомистички објекти, туку за објекти со внатрешна структура“ (в. G. Horrocks, 1987, стр. 65).

Н. Чомски, на оваа етапа од развојот на јазичната теорија¹⁶⁹, категориите ги дефинира врз основа на тоа дали се ‘вербални’ или ‘номинални’, или ниту едното ниту другото, или и едното и другото:

	$\pm V$	$\pm N$
V	+	–
P	–	–
N	–	+
Adj	+	+

Ваквото дефинирање на категориите овозможува, за англискиот јазик, да се извлечат заклучоци од следниов тип: 1) Само $[-V]$ максималните

¹⁶⁸ Бројот на цртички што треба да се претпостави над/покрај категоријата не е точно одреден (и не се знае дали ист број цртички важи за секоја категорија). Се смета дека две или три цртички се доволни.

¹⁶⁹ Во поновите верзии на трансформативната граматика нема место за трансформациски правила од воопштен (меѓукаатегоријален) тип, со разработена структурна дескрипција (SD) и структурна промена (SC), кои наместо ознаките: V/N (за номинализациите), ги имаат назначено заедничките карактеристики $[+_{obj} +_{subj}]$, како на пр. трансформацијата за пасив:

T-Passive SD: $X - N' - \dots - [+_{obj} +_{subj}] - N'' \dots - by - n'' - X \Rightarrow (OBLIG.)$

1 2 3 4 5 6 7 8 9

SC: 1 5 3 4 \emptyset 6 7 2 9

проекции (N'' и P'') се појавуваат во позицијата на фокус (рема) во извлечените реченици од типот: (20) *It is Chomsky that we all admire*; (21) *It is in linguistics that Chomsky made his reputation*; (22) **It is interesting that linguistics is*; (23) **It is to refute the arguments for transformations that Gazdar wants*; 2) Само [+N] лексичките категории (N и Adj) имаат 'номинална' морфологија (именска промена) во јазиците како латински, грчки (модерен и старогрчки), француски, германски, словенските јазици, меѓу кои спаѓа и македонскиот.

Во понатамошниот развој на трансформативната граматика, интересот за системот карактеристики на категориите се намали (посериозна работа во оваа област продолжи во рамките на граматиката на генерализирана фразна структура), со оглед на поместувањето на интересот од достигнување на целите на опишувачка (дескриптивна) адекватност на граматиката, на достигнување на објаснувачка (експланаторна) адекватност на јазичната теорија.

Следниот проблем на кој најде стандардната теорија се речениците со рефлексивни заменки и речениците што содржат инфинитивен комплемент со субјект што се подразбира. Во двата случаи, трансформациската компонента, сфатена онака како што тоа го предлагаше стандардната теорија, не можеше да даде одговор¹⁷⁰.

Во стандардната теорија, целата синтаксичка информација, важна за семантичката интерпретација се обезбедуваше на нивото на длабинската структура. Трансформациите, значи, не требаше да го менуваат значењето (последнава наведена напомена го покажува токму спротивното). Примерите за дистрибуцијата на рефлексивните заменки и за инфинитивните комплементи со 'подразбран' субјект, отворија, во проширената стандардна теорија, нови видовици и нови ограничувања и преустројувања на компонентите во граматиката. Прво, овој тип примери веќе не се изведуваше со трансформации, туку со поинакви интерпретативни механизми, кои на денешниот стадиум од развој на генеративната граматика имаат само историска вредност и поради тоа овде нема да ги разгледуваме (за ваквото решение, в. G. Nogrocks, 1987). Ќе кажеме дека, дури и кога би се воспоставиле трансформациски правила за овој тип примери, тие би барале, за да може адекватно да се применат (без да доведат до промена на значењето), и информација што нема синтаксички (структурален) карактер, туку е

¹⁷⁰ Во оваа група проблеми би спаѓале и: 1) речениците што содржат квантификатори, без оглед на тоа дали се или не се лексички изразени, кои кога ќе се подложат на пасивна трансформација претрпуваат промена на значењето (всушност станува збор за пасивни трансформи на реченици со субјекти со генеричка референција), Пр.: (24) *Beavers build dams* (што е вистина); (25) *Dams are built by beavers* (што е нецелосна вистина: 'не сите насипи се изградени од дабари'), и 2) пасивните трансформи на речениците со заменки: (26) *Oedipus loves his mother*; (27) *His mother is loved by Oedipus* (во активната реченица, именската фраза во функција на субјект и заменката може (иако не мора) да бидат и кореференцијални, додека во пасивната реченица заменката како референт не може да го има лицето означено со именската фраза во функција на субјект).

семантичка или можеби прагматичка. Како илустација ќе ги приведеме следниве примери: (28) *Jimbo loves himself*; (29) **Jimbo says that Sue Ellen loves himself*; (30) **Himself loves Jimbo*. Како услови за појава на рефлексивните заменки се поставуваат: 1) повратната замена треба да има антецедент (корелативна именка) во истата реченица; 2) повратната замена треба да доаѓа зад својот антецедент. Трансформацијата со која се воведуваат би била:

T-Reflexive SD: X - NP_i - ...-NP_i - X
 1 2 3 4 5 ⇒ (OBLIG)
 SC: 1 2 3 4 5
 [^{+PRO}]
 + self

Условите за да се реализира оваа трансформација (покрај структуралните: да спаѓаат во рамките на иста реченица, и повратната замена да следи зад својот антецедент) се семантички (или прагматички): 2 и 4 да се корелативни (нивната корелативност е сигнализирана со индексот _i). Пример за инфинитивен комплемент со субјект што се подразбира (пример за т.н. *equi* – *equivalent noun phrase deletion*/испуштање на еквивалентни NP) е реченичната парадигма: (31) *I want Lex Luther/you/them/him/Fay Wray to boil an egg* (на местото на субјект на инфинитивниот комплемент не може да се појави само фраза, корелативна со субјектот на надредениот предикат во главната реченица – *me*: (32) **I want me to boil an egg*). Без да навлегуваме во синтаксичката интерпретација на оваа реченица (нејзината длабинска структура, структурниот опис и структурната промена под дејство на *equi*-трансформацијата), ќе кажеме дека повторно, како услов за елиминирање на субјектот во овој тип реченици, се јавува семантичка или прагматичка информација: двете именски фрази (онаа во позиција на субјект во главната реченица и онаа во позиција на субјект на инфинитивниот комплемент¹⁷¹) да се корелативни.

Сиве овие примери покажаа дека она што не го менуваат трансформациите не е значењето, туку основните семантички улоги на учесниците во настанот или акцијата, и ако од доменот на трансформацијата компонента се отстранат општите семантички фактори, тогаш заради конзистентност во теоријата, потребно е да се отстранат и посебните семантички фактори. Значи, семантичките проблеми да се решаваат во семантичката компонента. Како што веќе рековме, во проширената стандардна теорија, случаите на дистрибуција на рефлексивните заменки и т.н. *equi* не се решаваат со трансформации, туку со соодветни интерпретативни механизми (коишто овде не ги наведуваме)¹⁷². Она што овде ќе го кажеме за оваа етапа од

¹⁷¹ subordinate infinitival clause

¹⁷² По оваа тема само ќе го наведеме упатувањето што го дава Џ. Хорокс: „Дејкендоф (1972) дава многу добра идеја за типовите интерпретативни правила и принципи што беа предложени во раните денови на проширената стандардна теорија, за да се компензира редуцираната улога

развојот на трансформативната граматика (проширената стандардна теорија) е: Синтаксичките правила веќе не се тие што ги генерираат сите и само речениците на даден јазик, туку тоа го остварува граматиката како целина, во која секоја компонента врши ограничена низа задачи. „Така, трансформативната граматика во средината на седумдесетите почна да се развива во теорија што вклучува комплексни односи помеѓу поткомпонентите, и се разви голема дебата околу тоа каде треба да се повлечат нивните граници... Јасно, пожелно е адекватната дистрибуција на рефлексивните заменки и на инфинитивните комплементи со ‘подразбран’ субјект да произлегува од општи принципи што се однесуваат на интерпретацијата на анафорските елементи, повеќе отколку, како што првобитно беше случај да се поставуваат *ad hoc* во индивидуални интерпретативни правила¹⁷³, и покрај тоа што тие беа (поставувани) во индивидуални трансформации¹⁷⁴ што овие правила ги истиснаа. Целосно објаснување на најнеодамнешните предлози назначени да одговорот на овие цели е дадено подолу во 2.3¹⁷⁵“ (в. G. Horrocks, 1987, стр. 73).

Пред да преминеме на следниот труд на Н. Чомски (в. N. Chomsky, 1973), кој важи за еден од покарактеристичните што ја одбележуваат проширената стандардна теорија, ќе се навратиме на некои специфичности на стандардната теорија, поточно на оној нејзин дел што во овој период најмногу беше подложен на ревизии – нејзината трансформациска компонента.

Трансформациите во стандардната теорија, генерално, може да се класифицираат во три групи¹⁷⁶: 1) трансформации што оперираат во рамките на една реченица (clause-bound operations), на пр. пасивната и рефлексивната трансформација; 2) трансформации што во своето дејствување поминуваат една реченична граница (operations involving the crossing of one clause boundary), пр. *equi*-трансформацијата, и 3) неврзани трансформации (unbounded operations), пр. *wh*-преместувањето. Меѓутоа, поставувањето на трансформациските правила не беше доволно да гарантира дека граматиката (разбрана од страна на Н. Чомски како апарат што треба да произведува само реченици на даден јазик) нема да произведе и неграматични реченици од типот (33) **Who do you believe the story that*

на трансформациските правила во решавањето на прашања како врзана анафора (bound anafora), референција на заменките, *equi*-конструкциите и др.“ (в. G. Horrocks, 1987, стр. 160), и в. R. S. Jackendoff, 1972.

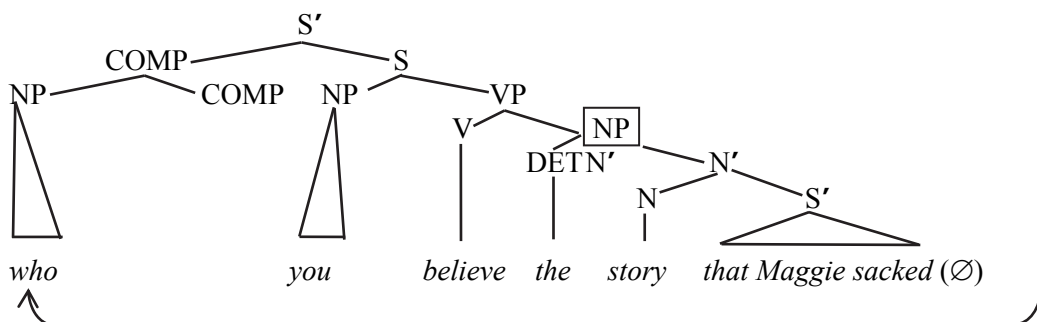
¹⁷³ Се мисли на проширената стандардна теорија.

¹⁷⁴ Трансформациите како решение за проблеми од овој тип се карактеристични за стандардната теорија.

¹⁷⁵ Под ова поглавје Ц. Хорокс ја изложува анализата на управувачко-поврзувачката теорија.

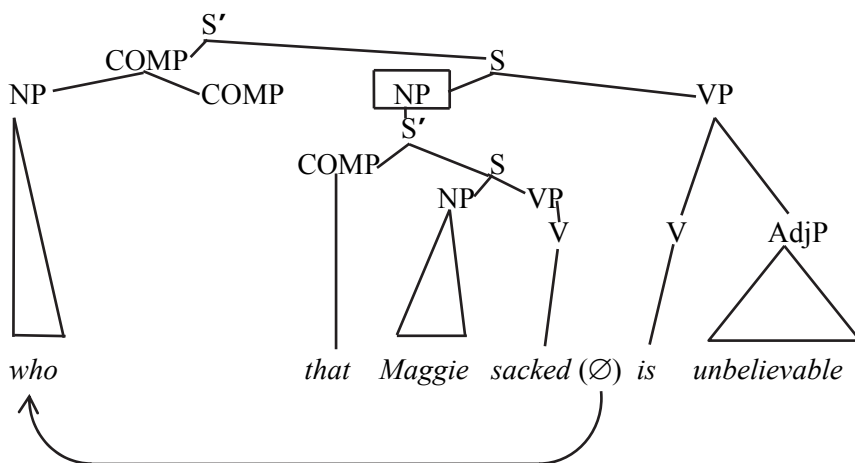
¹⁷⁶ Ваквата типологија на трансформациите, за прв пат ја воведува Розенбаум, в. P. S. Rosenbaum, 1967.

Maggie sacked?; (34) **Who is that Maggie sacked unbelievable?*; (35) **What did Maggie chew gum and blow?*; (36) **What did Maggie wonder who said?* и од типот (37) **Gazdar is known is wrong by Chomsky*. Значи, не беше доволно само да се воспостават трансформациските правила, туку беше потребно и да се ограничи нивното делување¹⁷⁷. Па така, воведени беа ограничувања од типот: 1) ограничување на комплексните именски фрази (The Complex Noun Phrase Constraint); 2) ограничување на реченичниот субјект (The Sentential Subject Constraint); 3) ограничување на координираните структури (The Coordinate Structure Constraint); 4) ограничување на *wh*-’островот’ (The Wh-island Constraint). Со првото од наведените ограничувања, се спречува создавањето на неграматични реченици од типот на првата во горенаведените примери: се забранува изделување (разделување) на конституенти од рамките на една комплексна именска фраза:

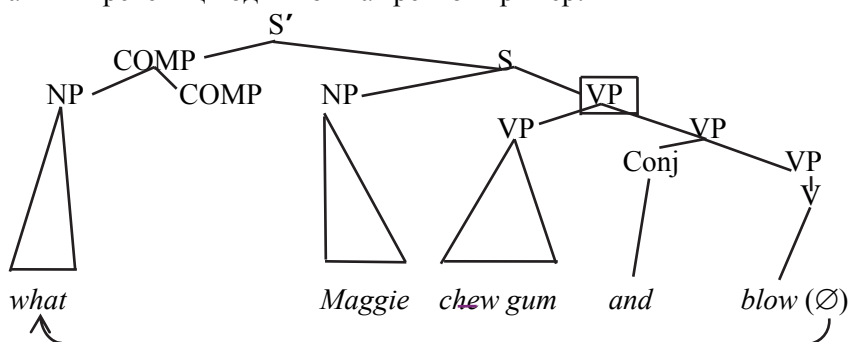


Со второто ограничување се забранува разделување на конституентите што го формираат реченичниот субјект, со што се оневозможува генерирањето на неграматички реченици од типот на вториот пример што го наведовме погоре (сметаме дека е потребно да напоменеме дека, во овој пример, во функција на субјект се јавува реченицата, воведена со операторот *that*: (38) *that Maggie sacked the Cancellor*.

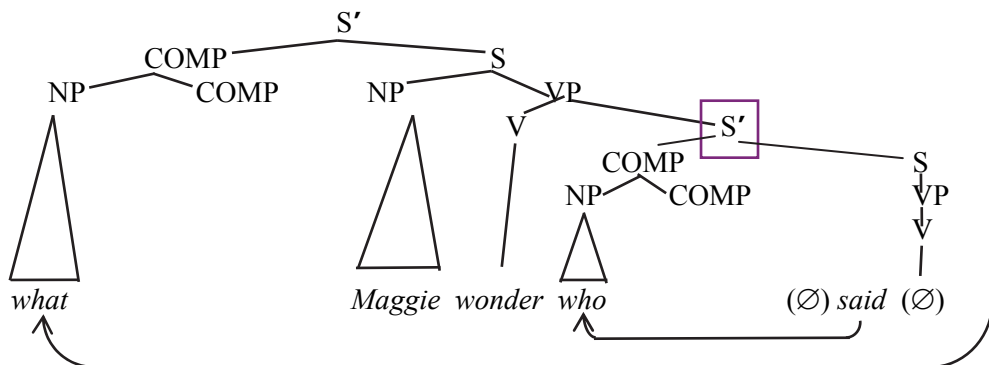
¹⁷⁷ Според Џ. Хорокс, клучна студија во историјата на работата врз ограничувањата на трансформациите е: “Constraints on Variables in Syntax” – докторска дисертација на Џ. Рос (в. J. R. Ross, 1967), никогаш не публикувана во целост; корисни делови од неа се наоѓаат во една студија посветена на работата на Н. Чомски од Џ. Харман, в. G. Harman, 1974.



Ограничувањето на координираните структури го спречува разделувањето на конституентите на една структура, кои меѓу себе се поврзани со координативна врска, и така се спречува генерирањето на неграматични реченици од типот на третиот пример:



Ограничувањето од четвртиот тип, ограничувањето на *wh*-'островите', забранува разделување на конституентите на *wh*-'островите'. На тој начин, се елиминира генерирањето на неграматични реченици од типот на четвртиот пример:



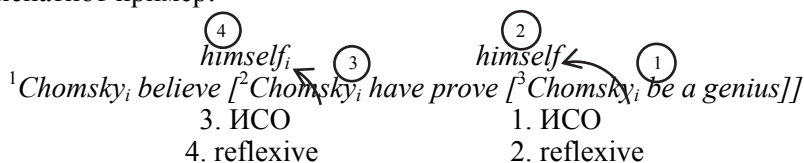
Последниот пример на неграматична реченица што го наведовме (пр. 37), не можеме да го објасниме ако не воведеме трансформациско правило (од вториот тип), познато како ‘искачување од (позиција) на субјект до (позиција) на објект’ (subject-to-object raising: ИСО) според кое, субјектот во длабинската структура на реченицата комплемент се искачува во позиција на објект на површинската структура на главната реченица (со оглед на тоа што субјектот на реченицата комплемент веќе не е присутен, и глаголот наместо во лична форма се претвора во инфинитивна): (39) *Chomsky knows [Gazdar is wrong]*; (40) *Chomsky knows Gazdar [to be wrong]*¹⁷⁸. Потоа, на оваа реченица се применува пасивна трансформација и се добива потполно граматичната: (41) *Gazdar is known to be wrong by Chomsky*.

Меѓутоа, со сиве овие решенија сепак не се исцрпени сите потреби на трансформативната граматика. Како нов проблем што побара објаснување се покажаа сложените реченици од типот: (42) ¹*Chomsky_i believe [²Chomsky_i have prove [³Chomsky_i be a genius]]*, и за нив повторно мораше да се дополни трансформациската компонента на стандардната теорија, овој пат преку воведување на принцип на трансформациски круг (transformational cycle): трансформациските правила што се сметаат за циклични се применуваат во рамките на сложената реченица дел по дел, т.е. дел-реченица по дел-реченица, почнувајќи од најдлабоко вгнездената (embedded clause), прогресивно низ средните до главната. Притоа, кога еднаш една реченица ќе биде ‘помината’ во примената на цикличните трансформации, нема ‘враќање назад’. Циклично е она правило што ќе се покаже дека содејствува со правила што се сметаат за циклични. Циклични се ИСО и правилото за дистрибуција на рефлексивните заменки. Во стандардната теорија, множеството врзани трансформации (bounded transformations)¹⁷⁹ се сметаат за циклични. Секое правило што не е циклично, се нарекува постциклично, со оглед на тоа што се применува откако

¹⁷⁸ За ИСО-трансформациите, в. Р. М. Postal, 1974.

¹⁷⁹ Се прави дистинкција врзани vs неврзани трансформации (bounded vs unbounded transformations). Во првата група спаѓаат трансформациите од првиот и вториот тип (што оперираат во рамките на една реченица или само прејку една реченична граница), а во втората, трансформациите од третиот тип (неврзаните трансформации).

(на пропишаниот начин) ќе се применат сите циклични правила. За постцикличните правила не важат ограничувањата што важат за цикличните правила. Постциклични се правилата на ‘неврзани зависности’, како што е *wh*-преместувањето¹⁸⁰. Дејствувањето на цикличните правила ќе го илустрираме на споменатиот пример:



(43) *Chomsky believes himself to have proved himself to be a genius.*¹⁸¹

Меѓутоа, иако со воведувањето на сите овие ограничувања на доментот на трансформациите и со востановувањето на циклични (vs постциклични) правила што содејствуваат едни со други, беше остварено генерирањето на вакви (граматични) сложени реченични конструкции, сепак се достигна само нивото на опишувачка адекватност на понудената граматичка теорија. Целта на истражувањата на Н. Чомски, на неговите обиди за востановување граматичка теорија, како што на почетокот на овој преглед видовме, не се ограничуваше само на тоа. Се бараше да се достигне нивото на објаснувачка адекватност, а за таа цел потребно беше да се одговори на прашања од типот: што е заедничко за веќе дефинираните ограничувања во делувањето на трансформациите; кој е тој општ принцип што ги наложува овие ограничувања; дали класификацијата на трансформациите на циклични vs постциклични е навистина оправдана или пак истите резултати може да ги даде и друга теорија што не прави вакви разграничувања итн. „Од претходната дискусија треба да е јасно дека теоријата на трансформации во стандардниот модел на трансформативната граматика беше многу комплексна, со условувања и барања поставувани таму-ваму, како одговор на поедини проблеми што изникнуваа во процесот на осмислување на граматиката што го достигнуваат нивото на опишувачка адекватност. Во една важна статија насловена како „Услови на трансформациите“ (1973) Н. Чомски се обидува да го поедностави и да го направи поефикасен овој барокен конструкт. Овде, целта на Н. Чомски е да се елиминираат, колку што е можно повеќе, условувањата, кои во претходната работа беа поставувани *ad hoc* и за специфични правила, и да се востанови една серија општи условувања што ќе ги гарантираат ефектите, претходно усвоени по пат на договор. Со други зборови, Н. Чомски сега почна да го поставува прашањето не – како мора да изгледа системот правила во англискиот јазик, туку повеќе – зошто системот правила ги има тие особености што ги има. Во обемот во кој поедини

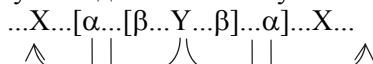
¹⁸⁰ За цикличниот принцип на примена на трансформацииските правила, в. G. K. Pullum, 1976/79.

¹⁸¹ Во примеров, како и досега, се изземени од анализа правилата што се однесуваат на морфологијата на глаголот (исто така и инверзијата на помошниот глаголи и именските фрази во прашалните реченици) и вниманието е сконцентрирано токму на оние појави што се предмет на излагањето.

карактеристики на системот правила произлегуваат од општ принцип, може да се каже дека тие се ‘објаснети’ (G. Horrocks, 1987, стр. 81).

Типологијата на трансформациите на: трансформации што оперираат во рамките на една реченица, трансформации што во своето дејствување поминуваат една реченична граница и неврзани трансформации, во „Условите на трансформациите“ се укинува, а се укинува и разликувањето на циклични vs постциклични трансформации. На пр., *wh*-преместувањето, кое се сметаше за неврзана, постциклична трансформација, сега се разгледува како синцир од врзани, циклични зависимости. Повеќе не се зборува за (парцијалите) ограничувања на доменот на делување на дадени трансформации (ограничување на: комплексните именски фрази; на реченичниот субјект; на координираните структури и на *wh*-‘островот’), туку се воведува еден општ принцип на супсоседство¹⁸² со кој се решаваат сите случаи за кои во стандардната верзија на трансформативната граматика беа воведени споменатите дистинкции. Принципот на супсоседство е општ принцип, генерален услов што важи за сите трансформации. Со него се забранува преместување на конституенти преку повеќе од една препрека (‘barrier’) во едно поединечно движење. Се изведува заклучок дека, поради тоа што помеѓу почетната и дестинативната позиција, во дадено движење, се допушта преминување само преку една препрека, споменатите позиции ќе бидат во исти или соседни (adjacent) домени. Во случаи кога се работи за позиции во соседни домени, почетната позиција секогаш ќе биде во домен вгнезден, вклопен (embedded) во доменот што ја содржи дестинативната позиција. Изворната позиција, значи ќе биде супсоседна (соседна и подредена) во однос на дестинативната позиција, и оттука доаѓа всушност и терминот со кој се именува овој принцип.

Принципот на супсоседство се означува:



Значи, ниедно трансформациско правило не може да премести конституент од позицијата Y на некоја позиција X (т.е. преку повеќе од една препрека¹⁸³) во една поединечна апликација. Како што веќе рековме, принципот на супсоседство дава објаснување на низата ограничувања на

¹⁸² Оригиналниот термин гласи: *subjacency*., и воведен е во врска со терминот *adjacency*, кој значи соседство, стоене еден покрај друг и поврзаност, в. “The Oxford Paperback Dictionary & Thesaurus”, 1997. Се определивме терминот да го калкираме за да ја задржиме транспарентноста на неговата семантика, објаснета во текстот што следи.

¹⁸³ Се поставува како прашање кои се релевантните препреки што ги определуваат домените и дали тие важат за сите јазици или се разликуваат од јазик до јазик. Според, Џ. Хорокс, тоа се многу комплексни прашања и како такви тој не ги разгледува, барем не во неговата „Генеративна граматика“. Според него, за англискиот јазик, множеството граници (препреки) треба да се изедначи со множеството домени во кои може да се примени трансформацијата: S', S и NP. Притоа, S' и NP се сметаат за примарни препреки, додека S стекнува статус на препрека само под одредени услови (во случаите кога позицијата COMP што му претходи веќе содржи *wh*-фраза).

доменот на трансформациите што се пропишуваа во стандардната теорија. Следниве реченици, неграматични поради нарушување на споменатите ограничувања: (1) на комплексните именски фрази; (2) на реченичниот субјект и (3) на *wh*-’островот’, претставуваат всушност примери во кои е нарушен принципот на супсоседство. Во неграматичната реченица (44) **Who did you accept the argument that the committee should promote*, именската фраза *who* преминува преку две препреки: S’ и NP:

[s’ *who* [s *did you accept* [(NP *the argument* [(S’ *that* [s *the committee should promote*]]]]]]

Во неграматичната реченица (45) **Who was for MI₅ to vet ridiculous* именската фраза *who* е преместена, исто така, преку две препреки (од ист карактер): S’ и NP:

[s’ *who* [s *was* [(NP [(S’ *for* [s *MI₅ to vet*]]] *ridiculous*]]]

Неграматичната реченица (46) **What did she ask who did*, е пример каде како препрека се среќава S (во овој пример именската фраза *what* преминува преку препреките: S и S’). Во примеров, S се смета за препрека, бидејќи COMP-позицијата што претходи е веќе пополнета со *wh*-израз (*who*). (Се претпоставува дека во англискиот јазик, ни една COMP-позиција не може, во кое било време од деривацијата на реченицата, да содржи повеќе од една *wh*-фраза:

[s’ *what* [s *did she ask* [(S’ *who* [(S *did*)]]]]¹⁸⁴

Друга новина што се воведува во проширената стандардна теорија е правилото за искачување на субјектот (од вгнездената, подредена реченица) до позиција на субјект (во главната реченица) (subject-to-subject raising: SSR). Со ова правило се објаснува врската помеѓу реченичните парови од следниот тип: (47) *It seems that Ronnie is a robot*; (48) *Ronnie seems to be a robot*. Анализата на овие примери е од важност, бидејќи со неа во теоријата се воведува еден многу важен поим – поимот за ‘празен субјект’, кој, како што ќе видиме подоцна, ќе се покаже корисен при редукцијата на трансформациите, поточно,

¹⁸⁴ Во контекст на досега кажаното, и во контекст на претходната напомена, ќе го цитираме Џ. Хорокс: „Истите резултати можат да се добијат, како што читателот лесно може да провери, ако од почетокот S и NP се земеа да бидат препреки, а S’ се земеше да биде не-препрека. Многу научници имаат застапувано ваква анализа, којашто всушност може да се смета за попожелна, со оглед на тоа што нема да се бара никакво приспособување на дефиницијата за препрека, за да се објасни неграматичноста на [140]“ (**What did she ask who did?*). „Причината зошто не беше земена оваа насока е двојна; прво, има добри причини да се мисли дека S’ е препрека во граматиките на многу други јазици и дека од гледна точка на универзалната граматика, S има ‘пофлуиден’ статус, и второ, како што ќе видиме подолу во 2.3“ (управувачко-поврзувачката теорија), „неопходно е S’ и NP да се сметаат за препреки во друг контекст, и пожелно е поимот за препрека да биде колку што е можно, воедначен во сите домени во кои се јавува како релевантен“ (G. Horrocks, 1987, стр. 85).

Со помош на оваа трансформација, субјектот од длабинската структура на реченичниот комплемент станува субјект на површинската структура на главната реченица. Ова ‘искачување’ на субјектот е врзано со инфинитивна форма на глаголот во реченицата комплемент. Значи, и во овој случај, семантички празната позиција на субјект на главната реченица се пополнува со единица од лексиконот.

За правилото SSR треба да се каже дека дејствува на реченици со глаголи со (семантички) празни субјекти во длабинската структура и со (чисти) инфинитивни комплементи (воведени со карактеристика на операторот [-that]¹⁸⁶). Се подразбира дека ова правило дејствува на две соседни реченици, од кои едната ѝ е подредена на другата (subadjacent), а преместувањето на именската фраза-субјект на подредената реченица не се одвива преку повеќе од една реченична граница.

Понатаму, во „Условите на трансформациите“, поинаку се гледа и на пасивните реченици. Се претпоставува (не како дотогаш што се претпоставуваше) дека субјектната позиција во длабинската структура на пасивната реченица треба да остане лексички празна. (Притоа, именската фраза-субјект, со семантичка улога ‘агент’, треба да се третира како еден факултативен додаток на глаголот: предлошката фраза *by/od сѝрана на/-NP* може, но и не мора да се појави во длабинската структура во позиција на комплемент на глаголот, маркиран со+PASSIVE. Ако се појави, едно правило на семантичка интерпретација би ѝ означило улога на ‘агент’.)

На овој начин, како општ признак за двете трансформациjsки правила (SSR и пасив) се извлекува – NP-преместувањето (преку една препрека) и карактеристиката ‘празни’ субјекти. Значи, се формулира едно општо правило (за кое важи принципот на супсоседство):

NP-преместување SD: X - np - ...- NP - X

1 2 3 4 5 ⇒ (OBLIG.)

SC: 1 4 3 Ø 5

Ова правило можеме да го интерпретираме како правило по кое празните np позиции се пополнуваат со преместување налево на лексички именски фрази¹⁸⁷.

Сепак, и со примената на принципот на супсоседство, и со воопштеното NP-преместување, не може да се избегне генерирањето на некои ‘проблематични’ неграматички реченици. Всушност, токму ваквите ‘дупки’ во

¹⁸⁶ Со ваквото ограничување на доменот на дејствување на оваа трансформација се оневозможува нејзина примена на глаголи како *believe* и *want*, кои бараат субјекти со семантичка улога ‘агент’, и глаголи кои добиваат инфинитивни комплементи воведени со некој друг оператор, пр. *for* (бидејќи во структурниот опис стои ознаката [-that], но не и [+for]).

¹⁸⁷ Во англискиот јазик, празни може да бидат само позициите на субјектот; сите други позиции на именски фрази се аргументски позиции, т.е. се пооврзуваат со одредена семантичка улога и според тоа лексички се пополнуваат.

примената на правилата изгледа дека се и главниот генератор во развојот на граматичките теории на Н. Чомски (како што, се надеваме, може да се види и од досегашниот преглед). Овој пат, таквите ‘проблематични’ реченици доведуваат до востановување на два услови кои треба да се исполнат за преместувањето на NP-фразата да даде граматичка реченица на англискиот јазик. Првиот услов е услов на актуелизирани реченици (The Tensed Sentence Condition – TSC), а вториот – услов на спецификувани субјекти (The Specified Subject Condition – SSC). Како илустрација за востановувањето на првиот, TSC, Џ. Хорокс ги наведува примерите: (49) **Ronnie is believed [s' that it is certain [s' (to fluff his lines)]]* и (50) **Ronnie seems [s' that it is likely [s' to punch the button]]*, со длабински структури: np *be believed [s' that np be certain [s' Ronnie to fluff his lines]]* и np *seem [s' that np be likely [s' Ronnie to punch the button]]*. И во двата примера, иако не е нарушен принципот на супсоседство (со сукцесивно циклично движење на именската фраза *Ronnie* од нејзината позиција во длабинската структура), сепак генерирани се неграматички реченици. Значи, потребно е да се пронајде еден општ услов, кој ќе го спречи нивното генерирање, а тоа е, како што споменавме, условот на актуализирани реченици. Со овој услов се забранува izdelување на конституенти од реченици со актуелизирани, т.е. финитни глаголи (tensed/finite verbs). Значи, во наведените примери, именската фраза *Ronnie* може да се премести само еднаш: од најдлабоко вгнездената (embedded) реченица (инфинитивна), до соседната (воведена со *that*, финитна). И ‘движењето’ на *Ronnie* тука запира, во граматички реченици: (51) *It is believed/seems that Ronnie is certain/likely to....*

Како резултат на усвојувањето на овој услов (TSC) се редуира и бројот на трансформациски правила (а со тоа се упростува и теоријата). Имено, правилото ИСО (искачување на субјектот од длабинската структура на вгнездената реченица до позиција на објект на површинската структура на главната реченица) се покажува како неопходно. Па така, реченицата (52) *Chomsky is believed to be a genius*, е граматичка, бидејќи преместувањето на именската фраза *Chomsky* од нејзината почетна позиција (во длабинската структура-субјект на вгнездената инфинитивна реченица: *to be a genius*) не го нарушува TSC; додека пак, реченицата (53) **Chomsky is believed is a genius*, е неграматичка, бидејќи преместувањето на истата фраза (овој пат субјект во длабинската структура на финитна реченица), го нарушува TSC¹⁸⁸.

¹⁸⁸ Граматичноста/неграматичноста на посочените примери претходно се објаснуваше со примена на ИСО-правилото. Во првиот пример, ова правило е применето (како доказ на тоа во реченицата комплемент на *believe* среќаваме инфинитивна форма на глаголот), а во вториот пример не е (среќаваме финитна реченица комплемент). По примената на ИСО-правилото се допушта да се примени пасивна трансформација (која во претходната верзија на теоријата се разгледуваше као врзана трансформација од првиот тип: што делува во рамките на една реченица) и така, првиот пример е пример на граматичка реченица.

Вториот услов за примена на општото правило NP-преместување е востановен за да го спречи генерирањето на неграматички реченици од типот: (54) **Maggie seems Ronnie to admire*, и (55) **Maggie is believed Ronnie to admire*, т.е. речениците кај кои (без да се наруши принципот на супсоседство и TSC) доаѓа до преместување надвор од матичната реченица на именска фраза (во длабинската структура – директен објект на глаголот *admire* во вгнездена реченица), преку лексички пополнета позиција на субјект (во случајов, на глаголот *admire* во истата, вгнездена реченица). Значи, во примериве, нарушен е SSC¹⁸⁹: именската фраза *Maggie* е преместена надвор од реченицата комплемент, преку специфициран субјект *Ronnie*.

Иако и овој пристап се покажува како подложен на усовршување¹⁹⁰, сепак со него се упростува теоријата. Со востановувањето на општ принцип на супсоседство, воопштувањето на некои трансформациски правила во едно правило за NP-преместување, ограничено со општи услови (TSC и SSC), се прават обиди теоријата да достигне до нивото на објаснувачка адекватност.

Да резимираме: Она што е специфично за проширената стандардна теорија на Н. Чомски е промената на курсот на опишување и истражување. Исклучиво трансформацискиот синтаксички пристап станува, за сметка на разработување на лексиконот и на правилата за интерпретација помалку ‘централен’ во граматиката. Сега, граматиката се замислува повеќе како систем од интерактивни супкомпоненти, секоја дефинирана со формата и функциите на нејзините елементи. Оние трансформациски правила што сепак останаа (по редуцирањето на трансформациската компонента) се воопштија, поедноставија (NP-преместување, *wh*-преместување) и ограничија со општи принципи (на супсоседство) и општи услови (TSC и SSC). Сето ова го охрабри Н. Чомски во намерите да трага (со достигнување на ниво на објаснувачка адекватност на теоријата) по една универзална граматика и да се обидува преку објаснување на усвојувањето на јазикот кај децата да ја објасни, во

¹⁸⁹ SSC забранува izdelување на конституенти надвор од реченицата преку еден специфициран субјект: лексички пополнета субјектна NP-позиција.

¹⁹⁰ Крајната цел на двата условия за преместувањето на именските фрази од една на друга NP-позиција е да се ограничи преместувањето на: преместување на субјектна именска фраза од инфинитивна реченица. Меѓутоа, ако ги разгледаме малку поинаку овие услови, ќе утврдиме дека TSC забранува какво и да е izdelување на NP од актуелизирани реченици, а SSC забранува izdelување на NP од позиција што не е субјектна позиција. Како резултат на примената на овие два условия значи, се оневозможува на пр. izdelување на NP – директен објект од финитна реченица, а како што илустрира примерот: (56) *Who did you say that you saw*, такви реченици во англискиот јазик сепак се граматични. Како едно од можните решенија, Џ. Хорокс предлага да се разликува преместувањето на именски фрази од преместувањето на *wh*-изрази, со оглед на тоа што првите се преместуваат од една на друга NP-позиција, а во преместувањето на вторите се вклучува и COMP-позицијата (позицијата за оператор). Па така, кон секој од условите може да се додаде дека COMP-позицијата е позиција за пополнување во случај кога се нарушуваат двата принципа (преместување од финитна реченица преку специфициран субјект).

крајна линија и структурата на човечкиот ум¹⁹¹. „Сепак, ако реализмот и нативизмот“ (на Н. Чомски) „се напуштат, истата теорија на универзална граматика сè уште може да стои. Само ќе треба да се промени нејзината интерпретација“ (в. G. Horrocks, 1987, стр. 94).

4.2.3. Управувачко-поврзувачка теорија. Повторно, пред да ги изложиме основните поставки на една од поскорешните теории на Н. Чомски (всушност, последната од теориите на генеративна граматика што ќе биде претставена во рамките на овој труд), ќе треба да се навратиме на претходните верзии на неговата теорија на генеративна граматика, и тоа особено на оние нивни аспекти кои досега поподробно не беа разгледувани.

Стандардната теорија на трансформативна граматика, како централна ја имаше синтаксичката компонента, составена од база (во чии рамки влегуваа фразно-структурните правила и лексиконот) и трансформациски правила. Базата на синтаксичката компонента ги даваше длабинските структури, од кои со помош на трансформациските правила се изведуваа површински структури, кои пак со правилата од фонолошката компонента беа фонетски интерпретирани. Промените што ги вовеле проширената стандардна теорија, овде, повторно, нема да ги споменуваме, туку ќе се задржиме само на оној аспект од стандардната теорија што досега најмалку беше разгледуван, имено на семантичката компонента.

Правилата на семантичката компонента оперираа на длабинските структури и деривираа еден вид на т.н логичка форма (семантичка репрезентација) којашто експлицираше кои именски фрази се кореференцијални, каков е обемот на квантификаторите, а го експлицираше и множеството пресупозиции¹⁹² на една реченица (преку лексичка декомпозиција/компоненцијална анализа на зборовите што влегуваат во

¹⁹¹ Она што многумина му го замеруваат на Н. Чомски е т.н. 'реализам', т.е. идентификацијата на неговиот модел (теоретски конструкт) со стварноста.

¹⁹² Всушност, на местото на овде употребениот 'пресупозиција', во текстот на Џ. Хорокс се користи терминот entailment(s). Во Оксфордскиот речник на англиски јазик (толковен), в. Oxford Paperback Dictionary & Thesaurus, 1997, под глаголот entail среќаваме: 'прави неопходно или вклучува неизбежно'. Со оглед на тоа што (барем за авторот на овој труд), македонскиот превод би бил опишен и како таков понезгоден за користење, се определевме за терминот пресупозиција, исто така воведен во генеративната граматика (за библиографски референции во врска со овој термин, в. М. Ivić, 1983, стр. 202). Сметаме за потребно да го приведеме и неговото појаснување: „Пресупозицијата се однесува на она што веќе се знае, односно подразбира (претпоставува) во моментот на комуникативниот чин, така што семантичката интерпретација на исказот се врши во светлина на ова предзнаење, со што конечно тој и се оформува од значенска страна. Изборот на одредени лексички елементи при конституирањето на реченицата повлекува по себе, разбирливо, и соодветен тип пресупозиции (на пример глаголот *се враќа* наметнува идеја за тоа дека некое место А е заменето со место Б, но и за тоа дека, при тоа, оној што се враќа бил во Б пред да отиде во А)“ в. М. Ivić, 1983, стр.197. Всушност, entailments се токму оние 'повлекувања по себе' во смисла на погоре приведениов контекст.

нејзиниот состав). На пр., логичката форма на реченицата (57) *Edgar is a man*, во себе ја вклучува и компоненцијалната анализа на зборот *man*, па оттука, речениците: (58) *Edgar is human*; (59) *Edgar is adult*; (60) *Edgar is male*, можат да се сметаат за нејзини пресупозиции (entailments). Поинаку кажано, правилата на семантичката компонента ги ‘преведуваа’ репрезентациите на речениците на англискиот јазик на ниво на длабинските структури во реченици на ‘јазик на семантички компоненти и референцијални индекси’ што требаше од семантичка гледна точка да биде појасен и почитлив (в. G. Horrocks, 1987, стр. 96).

Една од поважните промени во теоријата (управувачко-поврзувачка: “Government-Binding Theory“) е тоа што сега, правилата на семантичката компонента оперираат исклучиво на површинските структури¹⁹³. Во оваа верзија од теоријата се развива еден механизам кој извесни аспекти од длабинските структури ги пренесува на ниво на површинските структури, но затоа пак и допушта сите правила на интерпретација да делуваат на ова ниво.

Се воведуваат и извесни терминологски новини. Се разликува С-структура¹⁹⁴ (S-structure) од површинска структура (surface structure). Првата е продукт на примена на трансформациските правила врз Д-структурите (длабинските структури: D-structures), а втората е она што порано беше наречено фонетска репрезентација: продукт на примена на правилата на фонетска форма врз С-структурите¹⁹⁵.

Во управувачко-поврзувачката теорија правилата на семантичката компонента сега се викаат правила на логичка форма (LF rules: rules determining Logical Form), и тие оперирајќи на С-структурите, ја определуваат логичката форма, т.е. деривираат репрезентации на кои се определуваат извесни семантички аспекти, на пр. обемот на квантификаторите. Според Џ. Хорокс, логичката форма „не е, според тоа, ништо повеќе отколку едно понатамошно, прилично апстрактно ниво на синтаксичка репрезентација“ (в. G. Horrocks, 1987, стр. 97). (Компоненцијалната анализа од претходните модели е напуштена и според Џ. Хорокс, не се воспоставуваат правила на ‘вистинска’ интерпретација: сооднесување на јазичниот знак со неговиот референт во стварноста.) Оние аспекти од Д-структурата или С-структурата што се сметаат

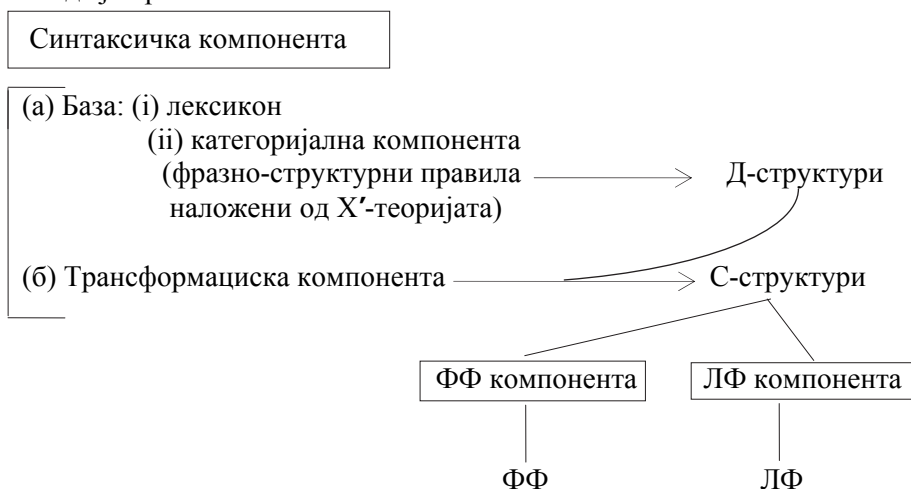
¹⁹³ Од досегашното излагање можевме да видиме дека сепак, на ниво на длабинските структури се определуваат пред сè т.н. семантички (тематски) улоги (пр. агент, пациенс итн.), додека други семантички аспекти, како на пр. прашањата за заменската кореференција, тука сепак не најдоа место.

¹⁹⁴ Се определувме за термин С-структура, а не за П-структура, бидејќи (незвисно од причините за појавувањето на соодветниот симбол), терминот го сфаќаме како име на нивото на репрезентација. Содржината на терминот е објаснета во текстот што следи.

¹⁹⁵ С-структурата е всушност она што во стандардната теорија беше површинска структура, а сегашната површинска структура е фактички фонетски интерпретираната С-структура. Правилата на фонетска форма се правилата на фонолошката компонента плус некои правила на факултативни пермутации и бришења со стилистичка вредност.

како релевантни за логичката форма се пренесени од едно на друго ниво како дел од дијаграмски процес (процес на мапирање: mapping process). На пр., на С-структурата (61) [s' [s *Everyone loves his mother*]] делуваат правилата на логичка форма (за преместување на квантификаторот и за негова интерпретација), и се деривираат: (62) [s' *For all x* [s *x loves x's mother*]] и (63) [s' *For all x* [s *x loves his mother*]], со различна (референцијална) интерпретација: во првиот случај, *his* се смета за варијабила ('секој ја сака својата сопствена мајка'), а во вториот, *his* има специфична референција (пр. 'секој ја сака мајката на Билбо Багинз'). Понатаму, референцијалните индекси можат да се означат на Д-структурите, или по пат на процес на мапирање од Д-структурата на С-структурата, па оттука, соодветните именски фрази на ниво на логичката форма ќе се појават со означени индекси.

Според управувачко-поврзувачката теорија, граматиката на еден јазик би можеле да ја претставиме:



ФФ – фонетска форма; ЛФ – логичка форма

Значи, граматиката ја сочинуваат три компоненти: синтаксичка, на фонетска форма и на логичка форма. Синтаксичката компонента (повторно) ја сочинуваат базата и трансформациската компонента. Во базата влегуваат категоријалната компонента т.е. фразно-структурните правила што ги дава X'-теоријата и лексиконот. Правилата на базата ги генерираат Д-структурите, коишто со правилата на трансформациската компонента се прецртуваат (мапираат) во С-структури. Со правилата од преостанатите две компоненти, С-структурите се прецртуваат (мапираат) во фонетска форма и логичка форма.

Меѓутоа, без напомените што следат, а имајќи ја предвид само скицата на граматиката што погоре ја прикажавме¹⁹⁶, може да се извлече сосема погрешен заклучок. Имено, крајната цел на управувачко-поврзувачката теорија е да го редуцира обемот на компонентите од граматиката на минимум. Се востановуваат генерални принципи (од кои всушност и произлегуваат особините на граматичкиот систем, како и начинот на интеракција на неговите супкомпоненти) и само она што ќе остане како непредвидливо се појавува во правилата на системот. Означувањето на репрезентациите (Д-структура, С-структура, фонетска форма и логичка форма) на речениците сега само делумно се изведува со помош на правила, главно произлегува од општи принципи. Правилата на граматиката (замислена како што ја скициравме погоре) ги спецификуваат само оние аспекти на репрезентации што не произлегуваат од општите принципи. Значи, управувачко-поврзувачката теорија може да се оквалификува како една теорија на услови што треба да ги остварат самите репрезентации. Правецот на развој на теоријата можеме да го определиме како: од теорија што покажува како, со помош на правила, се изведуваат репрезентациите на речениците на даден јазик, во теорија што ги дава условите што репрезентациите на речениците мораат да ги остварат т.е. теорија на општите принципи што важат за репрезентациите (в. G. Horrocks, 1987, стр. 98).

За илустрација ќе ги приведеме укажувањата за англискиот јазик (в. G. Horrocks, 1987, стр. 98–100): Како прво, се претпоставува дека постојат општи принципи за Д-структурата, С-структурата и за врските меѓу нив, така што штом е познато кои конституенти во принцип можат да се преместуваат, актуелниот избор за тоа што да се премести и каде (според општиот принцип) однапред е решен. Така, универзалната граматика овозможува трансформациската компонента да се сведе на едно правило: ‘премести го α ’ (*Move α*) т.е. ‘премести што и да е каде било’. Она што, според концепцијата на Н. Чомски, детето што го усвојува јазикот ќе мора од сопственото искуство да го научи, се допуштените вредности на α за јазикот што го изучува (за англискиот јазик тоа во секој случај се NP и *wh*-изразите). Значи, трансформациската компонента на граматиката на англискиот јазик се сведува само на листа вредности за α (како непотребни се јавуваат низата структурни дескрипции и структурни промени).

Што се однесува до категоријалната компонента (која ја претставуваат фразно-структурните правила), таа се минимизира со воведувањето на ‘принципот на проекција’ (The Projection Principle), општ принцип, што

¹⁹⁶ Главното значење на ваквото скицирање на граматиката е во нејзиното сооднесување со граматиките од претходните верзии на теоријата на Н. Чомски. Меѓутоа, главните карактеристики на управувачко-поврзувачката теорија дадени се токму во текстот што следи.

поставува барање лексичките особини¹⁹⁷ да се проектираат на сите нивоа на синтаксичка репрезентација, вклучувајќи ја и Д-структурата. Она што детето од искуството треба да го научи е: каква е комплементната структура на дадена лексичка единица (пр. *put* /cīlavi:V, + [N'', P''] при што N''=NP, P''=PP) и какви се правилата за линеаризација на лексичките глави и нивните комплементи. За англискиот јазик, правилата се: 1) лексичката глава им претходи на комплементите; 2) за линеаризацијата на комплементите важи принципот на соседство (*adjacency principle*), кој налага комплементите што може да бидат падежно маркирани¹⁹⁸ да им претходат на оние што не можат т.е. да бидат соседни на лексичката глава.

Пред да кажеме нешто општо за универзалната граматика на Н. Чомски, ќе се обидеме, според М. Ивиќ (в. М. Ivić, 1990) да го објасниме значењето на терминот 'модул'. Модул (*modulus* lat.=мера) е термин што лингвистите го преземаат од компјутерското програмирање. За модул се смета оној механизам што функционира по некој, само нему примерен принцип, со тоа што ефектите од функционирањето (автономно) на тој механизам (модул) се усогласуваат со ефектите на функционирање на нему слични механизми (модули)¹⁹⁹. Како што од досегашново излагање можевме да видиме, концепцијата на Н. Чомски за граматиката на индивидуалните јазици беше модуларна: неколку граматички компоненти што работат по свои принципи, чии ефекти се усогласуваат. Модуларна, но сега на поинаков начин, е и неговата концепција за универзалната граматика.

Универзалната граматика Н. Чомски ја постулира како систем од интерактивни суптеории, секоја со посебен (централен) домен на граматичко истражување. Секоја од овие поттеории се состои од еден општ принцип или повеќе принципи и секоја од нив може да биде предмет на параметарски варијации (*parametric variation*). Граматиките на поедините јазици, според тоа, варираат (на само ограничен број начини) со оглед на доменот што го покрива дадена суптеорија. Универзалната граматика Н. Чомски ја разбира како модел на 'средството' за јазично усвојување што го има детето (*the child's language acquisition device*) и според него, јазичното искуство на детето (неговата изложеност на 'случајни' групи примероци од перформансата) е доволна за да се воспостават параметрите (што варираат од јазик до јазик) на секоја од поттеориите. Граматиката на даден јазик, според Н. Чомски, се изведува автоматски од интеракцијата на поттеориите на универзалната граматика со

¹⁹⁷ Во стандардната теорија лексичките особини беа претставувани со фразно-структурните правила и со супкатегоријалните карактеристики, и на тој начин редундантно редулицирани.

¹⁹⁸ За англискиот јазик, од падежното маркирање има само остатоци: експлицитни – кај заменскиот систем и имплицитни кај именскиот систем.

¹⁹⁹ М. Ивиќ, во дополнетото (во вид на поговор) издание на „Правците во лингвистиката“ (в. М. Ivić, 1990) приведува и библиографски референции што се однесуваат на ова прашање: J. A. Fodor, 1983; J. L. Garfield (ed.), 1987; Ph. N. Johnson-Laird, 1988.

нивните параметри. Различни типови граматики ќе произлезат од различните типови интеракција што произлегуваат од различните востановувања на параметрите, но во принцип типологијата на граматиките се ограничува. Теоријата треба да има дедуктивна структура, така што изборите што ќе бидат направени во еден домен ќе имаат реперкусии во другите (што произлегува од интерактивните односи на поттеориите). Н. Чомски ги претпоставува следниве поттеории:

- 1) X' – теоријата;
- 2) θ ('theta') – теоријата;
- 3) Падежната теорија (Case theory);
- 4) Поврзувачката теорија (Binding theory);
- 5) Ограничувачката теорија (Bounding theory);
- 6) Контролирачката теорија (Control theory) и
- 7) Управувачката теорија (Government theory)²⁰⁰.

4.2.3.1. X'-теоријата. Со оглед на тоа што основните поставки на оваа теорија веќе беа изложени, на неа повторно нема да се задржуваме. Ќе потсетиме само дека таа обезбедуваше принципи за проекција на фразните категории од лексичките категории. Всушност, таа го експлицираше (во вид на општа шема), поимот 'глава на фразата'²⁰¹. Што се однесува до X'-нотацијата, сè уште нема општо прифатен систем.

(Во нашиов труд се користиме со ознаката '-поставена покрај соодветниот симбол, бидејќи ни се чини како технички полесно изводлива варијанта. Инаку, оваа ознака одговара на цртичката над соодветниот симбол: \bar{X} , \bar{S} и сл. Всушност, оттука и доаѓа името на оваа (пот)теорија 'X со цртичка', в. М. Ivić, 1990, стр. 231.)

4.2.3.2. θ -теоријата. Доменот со кој се занимава θ -теоријата е доменот на семантички (тематски: скр. $\theta < thematic$) улоги што им се пропишуваат на реченичните конституенти, како на пр. агент (agent); пациенс (patient или theme), адресат/корисник (beneficiary) и др.²⁰². Овие семантички улоги се назначуваат на комплементите на лексичките единици како лексички особености. Секој конституент на кој му се припишува θ -улога денотира предикативен аргумент (во соодветната предикатско-аргументска структура).

²⁰⁰ Според Џ. Хорокс, овој преглед на поттеориите едноставно претставува работна хипотеза, што во светлина на понатамошни истражувања, секако може да се модифицира.

²⁰¹ За општите лингвистички истражувања, всушност за истражувањата на јазичната типологија, може да биде интересен фактот дека Н. Чомски зборува за јазици (W*-дефинирани како 'word star') во кои речениците се состојат само од низа зборови без да бидат организирани на повисоко ниво.

²⁰² Иако на местото на наведените термини, за соодветните семантички улоги можат да се приведат и други, поблиски на нашата традиција, на пр. вршител на дејството, трпител, адресат и др, се определивме за овие, заради врската со изворните кај Н. Чомски, чија теорија всушност и ја изложуваме.

Со принципот на проекција (The Projection Principle) и принципите на X' -теоријата, категориите на кои им се назначени θ -улогите во лексичките внесоци (lexical entries)²⁰³ се проецираат од лексиконот да станат конституенти на Д-структурите, С-структурите и логичките форми.

Главен принцип на оваа теорија е θ -критериумот (θ -criterion), според кој секоја тематска улога се назначува само еднаш т.е. на секој конституент што денотира аргумент му се пропишува само една тематска улога/една тематска улога се пропишува само на еден конституент што денотира аргумент. Практично, ниедна реченица не може да има (некоординирани) два агента или два пациенси итн. Принципот на проекција овозможува θ -критериумот да се примени на сите нивоа на синтаксичка репрезентација, иако нормално се применува на логичката форма – нивото на кое се донесува сета синтаксичка и лексичка информација релевантна за семантичката интерпретација (вклучувајќи го и означувањето на θ -улогите). Ефектите од примената на θ -критериумот на Д-структурите и С-структурите, се разработуваат во поврзувачката теорија.

Ќе приведеме и еден пример: глаголот *put* (стави), покрај субјектна NP (на која ѝ се пропишува улога на агент) бара две именски фрази – комплементи: една NP со улога на пациенс и друга PP, со локативна улога. Значи, предикатот *put* (стави) покрај себе отвора три аргументски позиции со семантички улоги: агент, пациенс и локација.

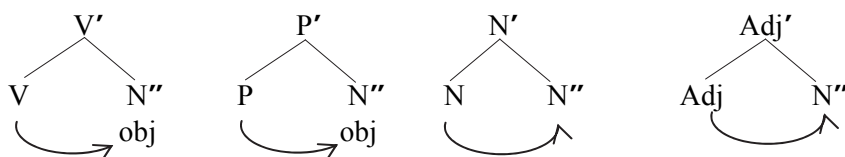
Најголем број глаголи θ ја маркираат позицијата на субјект, но има и такви кај кои, иако во речениците (на англиски јазик) се среќаваат неререференцијални елементи (*it/this/that*) во позиција на субјект, тие позиции во предикатско-аргументската структура се празни (пр. *seem*: */изгледа; се чини/*).

4.2.3.3. Падежната теорија. Падежната теорија на Н. Чомски во нешто личи, а во нешто е сосема различна од досегашните нам познати падежни теории. Како прво, под поимот Падеж (во нотацијата Case, со големо С) Н. Чомски подрабира не морфолошка категорија (маркирана со посебна флексија), туку граматичка категорија (она што се нарекува граматичка категорија ‘зависност’). Според Н. Чомски, падежот е означен експлицитно (со посебни морфолошки форми) во заменскиот систем на англискиот јазик, а на сите именски фрази со лексичка содржина им е назначен апстрактен падеж²⁰⁴.

²⁰³ Поимот лексички внесок, за еден глагол, вклучува спецификација на неговата предикатско-аргументска структура во форма на категоријална идентификација на елементите што тој глагол тематски ги маркира, заедно со информацијата дали позицијата на субјект на тој глагол тематски е маркирана.

²⁰⁴ Мотивирани од желбата нашава интерпретација на теоријата на Н. Чомски да биде што поблиска до нејзиниот оригинал, се определивме и самата нејзина нотација да биде унифицирана во мера во која дозволува различноста на јазиците. Па така, со Падеж се означува она што вообичаено го разбираме како граматичка категорија зависност, а со падеж – она што е морфолошка категорија.

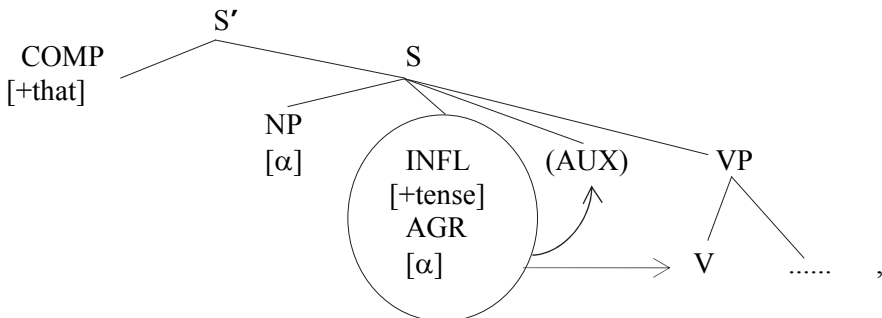
Она што е општо (заедничко) за традиционалното разбирање на падежите и за Падежната теорија на Н. Чомски е поимот за управување или рекција (government); извесни лексички глави можат да го определуваат Падежот (во некои јазици и падежот) на именските фрази коишто се нивни компленти, т.е. изборот на Падежот е определен од управувачот (governor)²⁰⁵. Во управувачко-поврзувачката теорија суштински е важно дека нема маркирање по Падеж без управување; неуправуваните позиции не можат да добијат Падеж. Управуваните позиции може и не мора да бидат Падежно маркирани, согласно со карактеристиките на управувачките и управуваните категории во секој даден пример. Во англискиот јазик, акузативен/објективен Падеж може да се назначи на именски фрази управувани од глаголи и предлози, но не и од други именки и придавки.



Сите лексички именски фрази треба да имаат Падеж на С-структурата. Тоа е содржината и на еден од најважните принципи на Падежната теорија, наречен Падежен филтер: секоја С-структура што содржи NP со лексичка содржина, а без назначен Падеж е неграматична. Н. Чомски, на начин својствен на неговата теорија го решава и прашањето за Падежното назначување на субјектите, а со тоа и прашањето за означување на конгруентната врска меѓу субјектот и предикатот. За таа цел во реченичните репрезентации на С-структурите воведува два нови члена: INFL(ection) и AGR(eement). Според Н. Чомски, субјектната позиција во финитни реченици е управувана од апстрактен елемент INFL (кратенка за промена на зборот/глаголот: inflection). Во реченичната репрезентација INFL може да биде маркирано [+tense] -ако реченицата е финитна или [-tense] -ако реченицата е инфинитна (содржи инфинитив). На INFL [+tense] му се придава како составен елемент AGR (елемент на согласување: an agreement element), што може да се замисли како еден вид апстрактен заменски елемент маркиран со истите карактеристики како на именската фраза-субјект. Така, INFL [+tense] заедно со неговото AGR, или се поврзува со експлицитен помошен глагол (ако има таков) или, во отсуство на помошен глагол, се преместува во VP, каде објаснет со правилата на компонентата на фонетска форма, станува глаголска (лична)

²⁰⁵ Повоопштено, со терминологијата на X'-теоријата може да се каже: лексичката глава X ги управува своите 'сестри' (компленти) во X', и извесни лексички глави исто така, можат да маркираат по Падеж некои од нивните компленти.

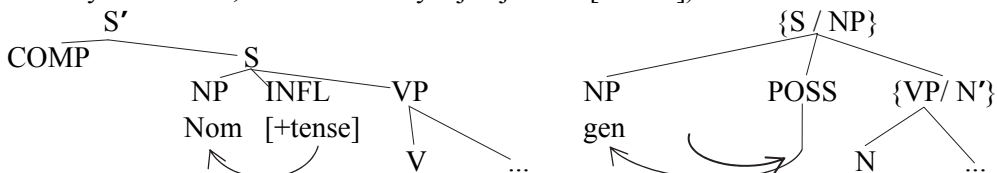
наставка. Конгруенцијата меѓу субјектот и предикатот, може да биде претставена:



при што, α ги претставува карактеристиките лице и број, коишто мора да бидат заеднички за субјектната именска фраза и за AGR. AUX овде се третира како факултативен член што се појавува само кога реченицата содржи експлицитно изразен помошен глагол.

Што се однесува до назначувањето на номинативниот Падеж, него го контролира финитноста (личноста) на глаголот (или помошниот глагол) што следи зад NP, а не изборот на глаголскиот корен. Пр.: (64) *Jo kisses Bo*; (65) *Jo is kissing Bo*; (66) *Jo has kissed Bo*. Значи, ако INFL е маркирано како [+tense] во реченицата се јавува како управувач на субјектната именска фраза и \$ назначува номинативен Падеж; а ако INFL е маркирано како [-tense] (инфинитивен глагол) не може да биде управувач или Падежен назначувач. Глаголскиот корен во VP е управувач пак, на глаголските комплементи.

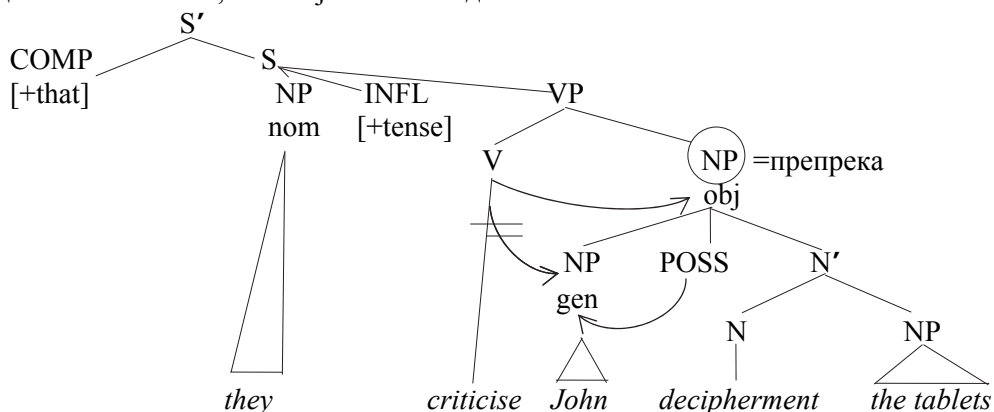
Субјектите на глаголската именка [во македонскиот превод, инаку gerund во англиски јазик: (67) *Jo's kissing Bo /caused a scandal/*], или поопшто на именските фрази (продукти на номинализација, одглаголски именки) се назначени со генитивен Падеж, и тоа како последица на нивно управување од страна на POSS(essive), апстрактен елемент што факултативно се појавува кај глаголски именки (gerunds) и се поврзува со суфиксот -ing (а не со елемент на согласување AGR, како што е случај кај INFL [+tense]):



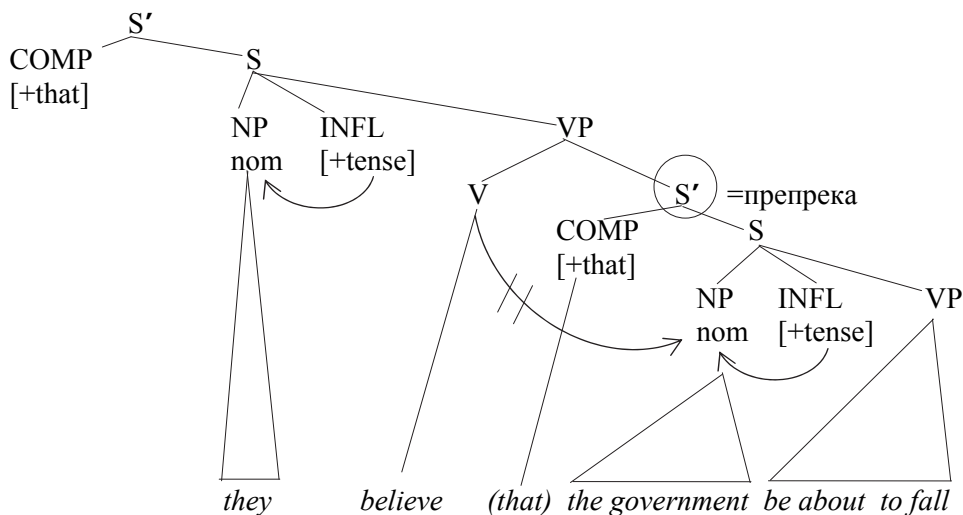
Значи, и INFL [+tense] и POSS, управуваат субјектни позиции (првиот елемент во финитна реченица, а вториот во конструкции на глаголски именки и именски фрази), но назначуваат различни Падежи: INFL [+tense] – номинативен, а POSS – генитивен (посесивен) Падеж.

Познато е дека S' и NP се сметаат за препреки за преместувањето на именските фрази (принципот на супсоседство забрануваше преместување на

именски фрази преку две препреки, т.е. преку повеќе од една граница во едно поединечно движење). Во управувачко-поврзувачката теорија, S' и NP се сметаат исто така за препреки, но овој пат на управувањето, и при тоа, дури и само една препрека го блокира управувањето. Токму затоа, и во реченицата (68) *They criticised John's decipherment of the tablets*, именската фраза *John's* добива генитивен, а не објективен Падеж:

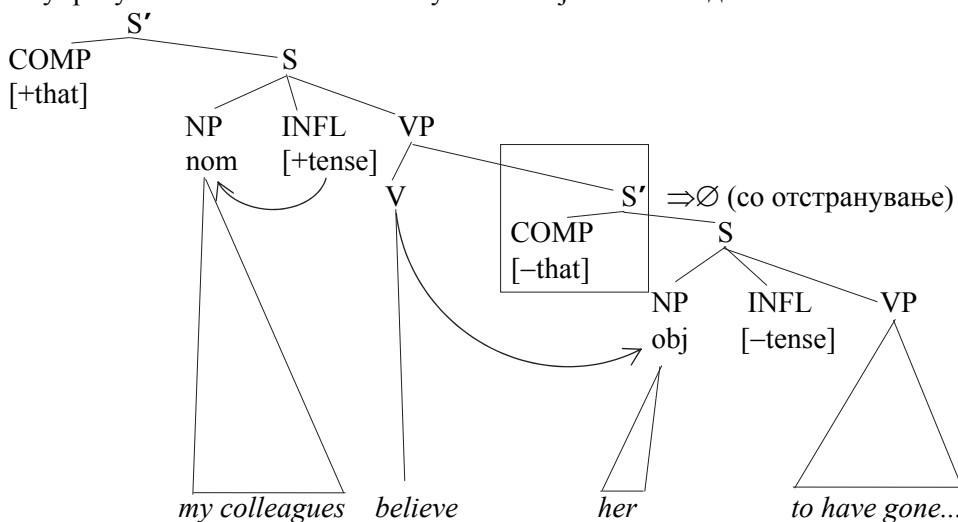


Во реченицата (69) *They believe the government is about to fall*, именската фраза *the government* \$ се назначува номинативен Падеж, а не објективен (како резултат на управувањето од страна на глаголот *believe*), токму поради тоа што управувањето би требало да премине преку препреката S' (а како што погоре рековме, тоа не е можно):



И на крајот на прегледот на Падежната теорија, ќе илустрираме уште една појава, имено процесот на ‘отстранување’ (‘поткастрување’) (The Pruning Process) на препреката S' , со што управувањето преминува преку една граница. Овој процес се реализира во исклучителни околности: кога лексичкиот субјект на инфинитивот или глаголската именка (gerund) не може на никаков друг начин да добие Падеж.

Па така, иако реченицата (70) *My colleagues believe [her to have gone stark staring bonkers]*, е слична со реченицата (69) *They believe the government is about to fall*, сепак, бидејќи глаголот во реченичниот комплемент на *believe* е маркиран со INFL $[-tense]$ т.е. е инфинитивен, *her* не може да добие номинативен Падеж, но не може да добие, на регуларен начин, ни објективен, бидејќи како препрека се јавува S' . Разликата помеѓу двата примера, Н. Чомски ја гледа и во тоа што во првиот, не е можно, во никој случај, помеѓу глаголот *believe* и неговиот реченичен комплемент да се вметне оператор; додека во вториот, операторот *that* секогаш факултативно може да се појави. Н. Чомски претпоставува дека, со оглед на задолжителното отсуство на оператор во првиот пример, со елиминирањето на COMP позицијата е отстрането и S' . Штом е така, S' не се јавува како препрека, и *believe* се јавува како управувач на *her* и како назначувач на објективен Падеж.



Сличен процес на отстранување и Падежно назначување среќаваме и во речениците од типот (71) *I hate [_s him doing this]*. Во овие примери, субјектот на *doing* (gerund) наместо генитивен, добива објективен Падеж²⁰⁶.

²⁰⁶ Во отсуство на POSS, управувањето и назначувањето на Падеж преку процес на отстранување на препреката S' , во англискиот јазик, е карактеристика на глаголи од класата на *believe*.

Пошироките импликации на Падежната теорија се согледуваат во контекст на некои други поттеории од универзалната граматика.

4.2.3.4. Поврзувачката теорија. Според Џ. Хорокс, поврзувачката теорија е еден од најважните конструкти во системот. Првенствено се занимава со условите под кои именските фрази се интерпретираат како кореференцијални со други именски фрази во рамките на една реченица. Според оваа теорија, именските фрази-аргументи²⁰⁷ се класифицираат во три категории: 1) анфорски именски фрази (анафори); 2) заменски /прономинални/ именски фрази (заменки) и 3) референцијални изрази.

Анафорите се именски фрази што немаат независна референција, туку нивната референција е внатрешнојазична – определена во рамките на реченицата. Во англискиот јазик, во оваа класа спаѓаат рефлексивните (повратните) заменки и реципрочните заменки. Пр.: (72) *herself, himself, each other*.

Заменките се сметаат за именски фрази коишто немаат лексичка содржина (имаат само карактеристики²⁰⁸ на лице, број, род и Падеж), а коишто може да имаат и независна (од други именски фрази) референцијална содржина и да бидат кореференцијални со други именски фрази.

Референцијалните изрази (Р-изразите) се именски фрази со вонјазична референцијална содржина (именски фрази со лексичка содржина). Значи, тие не се кореференцијални²⁰⁹ со други именски фрази во истата реченица.

За секоја од овие три поткатегории аргументски именски фрази во поврзувачката теорија се определуваат три услови:

- 1) Анафората мора да биде поврзана во нејзината управувачка категорија;
- 2) Заменката мора да биде слободна во нејзината управувачка категорија;
- 3) Р-изразот мора да биде насекаде слободен.

Една именска фраза NP₁ е поврзана со именска фраза NP₂ ако двете именски фрази се кореференцијални и ако NP₂ претставува к(онституент)-командувач(ки) аргумент (c-commanding argument). Еден конституент X го к-командува конституентот Y ако: ниту еден директно не доминира над другиот и ако првиот елемент од гранката над Y (што ги содржи X и Y) доминира како

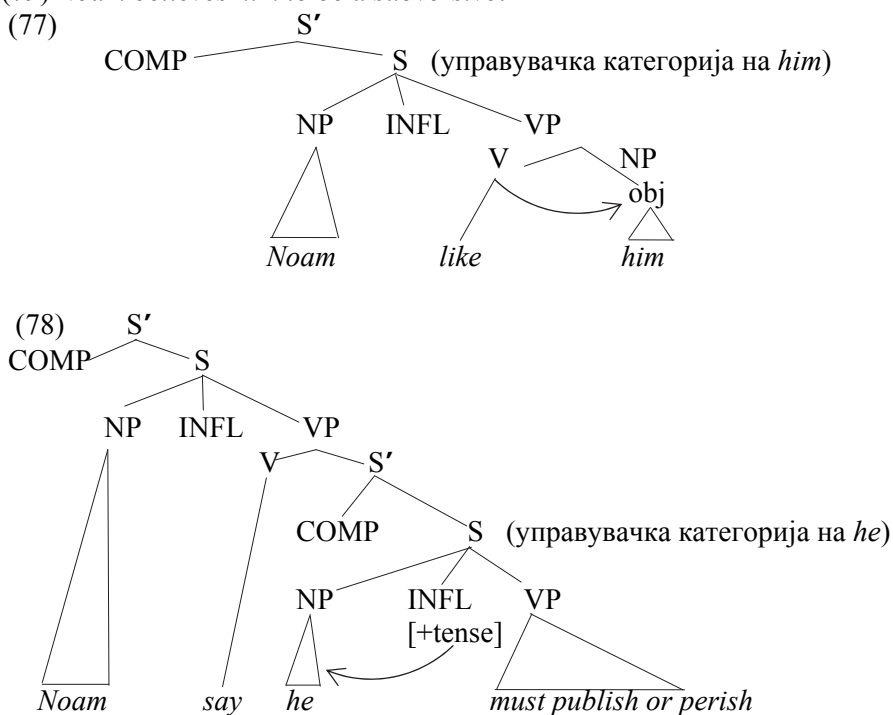
²⁰⁷ Надвор од системот се именските фрази-неаргументи (без референцијална содржина), како што веќе споменавме: *it* во примери како (73) *It seems that...* и (егзистенцијалното) *there* во примери од типот (74) *There is a fundamental flaw in the government's economic policy*.

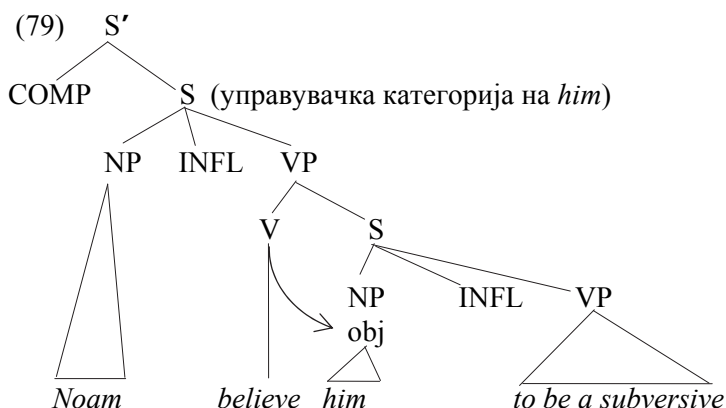
²⁰⁸ Не велите граматички категории за да не дојде до конфузија во употребата на термините. Како што може да се види од досегашниот текст, постои разлика во употребата на термините во генеративната граматика и во другите нам познати синтаксички пристапи.

²⁰⁹ Во примерот (75) *Hopkins says Hopkins must be promoted* се смета дека станува збор за две различни индивидуи. Ако сепак се допушти кореференцијалност на двете именски фрази, тогаш исказот се смета за особено стилски маркиран, а втората именска фраза *Hopkins* како еден вид замена.

на Д-структурите што се θ маркирани. Лексиконот идентификува извесни именски зборови како анафори, сè друго произлегува од поврзувачката теорија која ја допотполнува моменталната минимална граматика на англискиот јазик и ги изделува неграматичките реченици. Како што може да се види, посебни правила, од синтаксичката компонента или компонентата на логичката форма, за дистрибуцијата на рефлексивните заменки, во поврзувачката теорија нема.

Како што видовме, вториот услов од оваа теорија се однесува на заменките: заменките треба да бидат слободни во нивната управувачка категорија (слободни=не треба да ги поврзува никаков к-командувачки аргумент т.е. никаква именска фраза во θ маркирана позиција во реченицата/именската фраза не ја к-командува заменката во нејзината управувачка категорија и не е кореференцијална со неа). На овој начин, со помош на еден многу едноставен општ принцип во теоријата се обезбедува сета неопходна информација за референцијалните можности на заменките. Како илустрација, ќе ги приведеме примерите (секој од нив придружен со неговиот фразен маркер): (77) *Noam likes him*; (78) *Noam says he must publish or perish*; (79) *Noam believes him to be a subversive*.





Во примерот (77), управувачка категорија на заменката *him* (минималната S/NP што го содржи нејзиниот управувач) е S. Со оглед на тоа што заменката треба да биде слободна во нејзината управувачка категорија (да не биде поврзана со никаков к-командувачки аргумент), следи дека таа не е кореференцијална со именската фраза *Noam*.

Во примерот (78), управувачка категорија на *he* е S (и тоа вклопената S). Значи, во оваа (дел-)реченица заменката *he* треба да е слободна, но ништо не ја ограничува да биде кореференцијална со именска фраза (индивидуа) надвор од оваа S, вклучувајќи ја тука и именската фраза *Noam*.

Во примерот (79), управувачка категорија на *him* е S (и тоа главната, коренската S) како резултат на процесот на S' отстранување. Со оглед на условот заменката да биде слободна во нејзината управувачка категорија, таа не може да биде коиндексирана (кореференцијална) со именската фраза *Noam*²¹⁰.

Што се однесува до последниот од споменатите услови на поврзувачката теорија, тој изгледа наједноставен: референцијалните изрази (P-изразите) не смеат да бидат поврзани со к-командувачки аргумент во иста реченица, без оглед на тоа колку реченицата е долга и комплексна, па така *Noam* не може да биде кореференцијален со *Mo* или *he* во ниту еден од примерите: (83) *Mo (he)/admires Noam*; (84) *Mo (he)/says Noam must go*; (85) *Mo (he)/believes Noam to be an anarchist*.

²¹⁰ Секако, и покрај востановувањето на овој услов, остануваат нерешени проблеми. Како такви се јавуваат конструкциите со предлошки фрази, како на пр. (80) *she pushed the offending object away from her* (каде *her* може да биде кореференцијална замена со *she* и каде на местото на *her* во реченицата може да се појави и *herself*) и императивите од типот: (81) *be off with you*; (82) *go on with you*, каде *you* е кореференцијално со субјектот, но на негово место не може да се појави *yourself*).

Во рамките на поврзувачката теорија, Џ. Хорокс ги изложува и основите на т.н. теорија на траги (The trace theory), која Н. Чомски во управувачко-поврзувачката теорија ја поставува во врска со правилата за преместување. Па така, се смета дека на местото на секоја преместена именска фраза (поточно, на местото на првобитната позиција на именската фраза што се преместува) останува една трага (trace), која се смета за фонетски празна (нула) анафора. За неа важат истите ограничувања како и за фонетски експлицитната анафора (на пр. TSC и SSC, но сега како правила на интерпретација). Дистрибуцијата на трагите и експлицитните анафори е паралелна: и едните и другите се јавуваат како субјекти на инфинитивни комплементи. Изборот меѓу нив го определува Падежната теорија. Експлицитна анафора се јавува кога глаголот на главната реченица (надредениот предикат) може да назначува Падеж, а трага се јавува кога глаголот од главната реченица не може да назначува Падеж. Активните транзитивни глаголи можат, преку S, да управуваат и да назначуваат Падеж, за разлика од партиципните форми на глаголите во пасив, кои можат само да управуваат, но не и да назначуваат Падеж. Одовде произлегува и тоа дека, поради ефектите на т.н. Падежен филтер, преместувањето на субјектот (именската фраза со лексичка содржина) во примерите со пасивни форми на глаголите е задолжително. На негово место може да остане трагата (именска фраза без лексичка содржина) која не мора да има назначен Падеж. Се зема како општ принцип дека: трагата од преместувањето на именската фраза нема Падеж и такви траги никогаш не се појавуваат во позиции што вообичаено се Падежно маркирани, на пр. во позиција на директен објект (за разлика од експлицитните анафори). Нивото на кое се присутни трагите се С-структурите. Значи на ниво на Д-структурите можат да се прочитаат позициите на кои се присутни (лексичките) именски фрази. Ова пак значи, дека правилата на компонентата на логичката форма ќе можат да оперираат на едно ниво на репрезентација, бидејќи информацијата за предикатско-аргументската структура и тематските улоги (као и информацијата за интерпретација на обемот на квантификаторот) ќе може да ја дадат С-структурите. Оваа унификација на оперирањето на правилата на логичката форма на едно ниво се смета за многу пожелна последица од прифаќањето на теоријата за траги (траги од правилата на преместување). И секако, треба да се спомене дека теоријата за трагите, во секој случај е последица од усвојувањето на принципот на проекција. На пр., ако глаголот *believe(d)* се супкатегоризира како глагол што може да земе реченичен комплемент, тој треба да има реченичен комплемент на сите нивоа на репрезентација: Д-структурата, С-структурата и логичката форма. Преместувањето на субјектната именска фраза, на пр. во реченицата (89) *I am believed [-to love Maggie]* не значи дека останува само VP, тука е и трагата од преместената NP субјект (сигнализирана

со цртичка), т.е. на С-структурата (и логичката форма) секогаш мора да го има субјектот, па макар и (фонетски) празен.

Зборувајќи за главните насоки во развојот на теоријата на генеративна граматика од страна на Н. Чомски, во целината наречена како проширена стандардна теорија, ги споменавме и двата услови (TSC и SSC: условот на финитни реченици и условот на специфицирани субјекти) кои го ограничуваа делувањето на трансформациските правила, поточно на правилата за преместување. Споменавме и дека, востановувањето на овие два условия во теоријата, сепак не можеше да ги покрие сите случаи на генерирање граматички реченици на англискиот јазик, па така, можно беше конструирање на граматичката реченица: (56) *Who did you say that you saw*, токму како резултат на прекршување на двата условия²¹¹. Како што видовме, вклучувањето и на овој тип реченици во теоријата беше овозможено со еден вид додаток на теоријата: се воведе разликување помеѓу NP-преместување и *wh*-преместување (првиот тип преместување: од NP на NP-позиција, а вториот: преместување од NP-позиција на COMP-позиција, со назнака дека COMP-позицијата е 'прибежиште' токму во реченици со финитни глаголски форми и специфицирани субјекти).

Во управувачко-поврзувачката теорија, во која место наоѓа и поврзувачката поттеорија, а во нејзини рамки и теоријата за траги, овој проблем е решен генерално, меѓу другото и со (реформулираниот) принцип (услов) за анафората: една анафора мора да биде А-поврзана (A-bound) во нејзината управувачка категорија. За да го објасниме овој принцип, поточно да дојдеме до објаснувањето на терминот А-поврзана, потребно ќе ни биде едно пошироко излагање.

Ако ги анализираме примерите: (86) **I am believed [t is a genius]*; (87) **I am believed [Maggie to love t]*; (88) *I am believed [t to be a genius]* и (89) *I am believed [t to love Maggie]*, ќе забележиме дека првите два се неграматични бидејќи во репрезентациите на нивните С-структури, трагите (нула анафорите) немаат к-командувачки аргумент коиндексиран со нив во нивната управувачка категорија (заменката *I* е во главната реченица). Вторите два примери се граматички, бидејќи трагите и нивните коиндексирани к-командувачки аргументи (заменката *I*) се во иста управувачка категорија (по примена на процесот на *S'*-отстранување). Значи, NP-преместувањето од една на друга позиција е можно само под услов елементот на дестинативната позиција да може да го поврзе, во согласност со поврзувачкиот принцип за анафора, нула елементот (трагата) на почетната позиција. Сепак, проширувањето на овој принцип (што важи за експлицитни анафори) на нула анафорите, бара и мала реформулација. Кога се работи за експлицитни анафори, антецедентот

²¹¹ *Wh*-изразот *who* се преместува од финитна реченица комплемент преку лексички специфициран субјект во позицијата на COMP.

(претходникот) секогаш има независна θ улога т.е. антецедентот секогаш е аргумент. Кога се работи за нула анафори (празни анафори), антецедентот, заради задоволување на θ критериумот на ниво на репрезентација на логичката форма, мора да биде во не- θ позиција (θ' позиција)²¹². Така на пример, во реченицата (90) *Willy Wonka stuffed himself with chocolate*, именските фрази *Willy Wonka* и *himself*, со оглед на тоа што претставуваат два различни аргументи на *stuff*, имаат независни θ улоги (на агенс и пациенс/тема). Во речениците (91) *Razors McGinty {seems/is believed} [it to be a hit-man]*, именската фраза *Razors McGinty* е во неаргументска позиција, со оглед на тоа што глаголите како *seem*²¹³ не ги маркираат тематски нивните субјектни позиции (нивните субјектни позиции се пополнуваат со лексички празни елементи од типот *it* и *there*). Значи, земајќи ја предвид оваа околност, доаѓаме до погоре наведената реформулирана верзија на принципот за анафорите. Трагата во последниов пример е поврзана од еден неаргумент (*Razors McGinty*). Велиме неаргумент, бидејќи во управувачко-поврзувачката теорија се прави разлика помеѓу именски фрази во А-позиции и именски фрази што се аргументи. А-позиции се оние позиции во реченицата што може, во принцип, да бидат θ маркирани, а тоа се субјектната позиција, позицијата на директен објект и објект на предлог за именските фрази. Аргументи се пак оние именски фрази во А-позициите што актуелно (во моментот) се θ маркирани. Според тоа, доаѓаме до принципот за анафора (кој реформулиран на овој начин ги зема предвид и трагите како нула анафори): една анафора мора да биде А-поврзана во нејзината управувачка категорија (поврзана од к-командувачка именска фраза во А-позиција, без оглед на тоа дали е или не е аргумент).

Како што може да се види од примерите (86)–(89), воведувањето на теоријата за траги обезбеди објаснување на оној домен од граматиката што се однесуваше на преместувањето на именските фрази. Меѓутоа, она што се појави како проблематично, беше, како што рековме, преместувањето на *wh*-изразите (кога во извесни случаи и покрај прекршувањето на двата услова: TSC и SSC се добиваа граматички реченици: (56) *Who did you say that you saw*). Овој проблем е решен во поврзувачката теорија, овој пат со (реформулираниот) принцип за Р-изрази и со воведувањето на поимот за варијабли (*variable*). Варијабли се всушност празните категории што остануваат по преместувањето на *wh*-изразот од неговата позиција на Д-

²¹² Ако една NP се премести од θ позиција на Д-структурата во позиција на С-структурата што исто така е тематска (θ), значи дека на истата NP ќе бидат назначени две различни θ улоги, што е спротивно на θ критериумот што се применува на ниво на логичката форма. Џ. Хорокс го споменува и фактот дека вакво преместување не би било можно и со оглед на тоа што на ниво на Д-структурите само неаргументските позиции се лексички непополнети и само тие им се на располагање на именските фрази што се преместуваат.

²¹³ Во оваа група спаѓаат и партиципите во пасивните реченици.

структурата. Со оглед на тоа што *wh*-изразот како ‘прибежиште’ при преместувањето ја наоѓа COMP позицијата (позицијата на оператор), којашто всушност е не-А-позиција (А’-позиција), следи дека варијаблата никогаш нема да биде поврзана од к-командувачки аргумент во А-позиција (ќе биде поврзана од оператор во не-А-позиција)²¹⁴. Се соочуваме значи, со реформулиран, на начин како кај анафорите, услов (принцип) за Р-изразите. Значи, исто како што трагите од именските фрази се фонетски празни (нула) анафори, така, во поврзувачката теорија варијаблите се сметаат за фонетски празни (нула) референцијални изрази. Реформулиран, принципот за Р-изрази (што сега ги вклучува и варијаблите) гласи: ниту еден Р-израз (па дури и фонетски празен: варијабла) не треба да биде поврзан каде и да е од к-командувачка именска фраза во А-позиција. Ова секако не ја исклучува можноста за не-А-поврзување на варијаблата (поврзување од страна на к-командувачки елементи, еден вид на оператори во не-А-позиција, како што е COMP). Реченицата (93) *Who do you tip for the post* би ги имала следниве две репрезентации: 1) на С-структурата [*s’ Who* [*s you INFL tip t for the post*]] и 2) на логичката форма [*s’ For which x, x a person* [*s you INFL tip x for the post*]].

Остануваат уште неколку прашања од поврзувачката теорија. Едно од нив е како да се препознае дали дадена празна категорија е анафора или варијабла. Кога зборуваме за трагите на именските фрази, рековме дека трагата се јавува кога глаголот од главната реченица не може да назначува Падеж. Всушност, мотивацијата за NP-преместувањето лежи токму во потребата да се пренесе лексичка именска фраза од позиција во длабинската структура што не е Падежно маркирана на позиција во С-структурата што е Падежно маркирана, со цел да се избегне прекршување на принципот на Падежниот филтер. За разлика од нула анафорите, варијаблите секогаш се Падежно маркирани (Падежно се маркирани позициите на субјект во финитните реченици, директниот објект или објектот на предлог, од кои *wh*-изразите се преместуваат на COMP-позицијата. Притоа, бидејќи COMP-позицијата не е позиција со назначен Падеж, се смета дека единиците што се преместуваат на неа го наследуваат Падежот од нивните траги – варијаблите.).

Второто прашање што се поставува е дали аналогно на постоењето на фонетски празни (нула) анафори и Р-изрази (варијабли), постојат и фонетски празни (нула) заменки. Одговорот, според управувачко-поврзувачката теорија на Н. Чомски, е потврден, а тие се разгледуваат во рамките на друга поттеорија – контролирачката теорија.

И третото, последно прашање на кое треба да се одговори е прашањето: на кое ниво на репрезентација треба да се примени поврзувачката

²¹⁴ За разлика од варијаблите, заменките можат да бидат поврзани од к-командувачка именска фраза во А-позиција, но надвор од нивната управувачка категорија (тоа е всушност и главната содржина на условот што важи за заменките, кој го наведовме погоре). Така, во реченицата (92) *Joan said that she had all the answers, Joan and she* можат да бидат кореференцијални.

теорија. Со оглед на тоа што на ниво на Д-структурите нема траги (фонетски празни анафори и варијабли), нивото на Д-структури веднаш се исклучува како можност. Исклучувањето на нивото на логичка форма како ниво на применување на поврзувачката теорија бара пошироко објаснување, кое сметаме дека не наоѓа место во труд кој сепак треба да ги прикаже генералните насоки во развојот на јазичната теорија (генеративната граматика) на Н. Чомски. Прегледот на поврзувачката теорија ќе го завршиме со констатацијата дека таа се применува на нивото на С-структурите.

4.2.3.5. Ограничувачката теорија. Предмет на ограничувачката теорија се ограничувањата при преместувањето на конституентите со помош на трансформациското правило ‘премести го α ’ (move α). Главен принцип што важи во оваа теорија е принципот за супсоседство (subjacency)²¹⁵. Дури, според Џ. Хорокс, супсоседството најдобро е да се разгледува како критериумско својство на правилото ‘премести го α ’. Секое правило што сооднесува две позиции на С-структурата, на тој начин што едната ја к-командува другата и к-командуваната позиција е празна (фонетска нула), е трансформациско, при тоа се подразбира дека покрај другите услови, к-командуваната позиција е супсоседна на к-командувачката позиција. Пр.: (94) *Bertie_i seems [_s t_i to avoid confrontations]*; (95) *Bertie knows [_s' what_i [_s Barty needs t_i]]*. Врз основа на овие примери ќе ги илустрираме и условите за остварување на односот: поврзувач (на дестинативната позиција) и трага/празна категорија (на почетната позиција) во едно преместување.

Првиот услов е дека правилото ‘премести го α ’ бара управувачот на трагата да биде во не- θ -позиција (θ' -позиција). Овој услов произлегува од θ -критериумот и од принципот на проекција. Така, во првиот пример, именската фраза *Bertie* е во А-позиција, но не и во θ -позиција, бидејќи глаголот *seem* тематски не го маркира својот субјект (73) *It seems that...* Во вториот пример, *what* е во COMP-позицијата којашто, бидејќи е не-А-позиција, не е θ маркирана (глаголите тематски ги маркираат само аргументските позиции).

Вториот услов е дека за односот поврзувач/трага важи принципот на супсоседство, и третиот, последен, кој посебно ќе биде разгледан во управувачката теорија е дека трагите (NP-трагите и *wh*-трагите) мора да бидат управувани²¹⁶. Ова, значи, беа трите услова што ограничувачката теорија ги поставува на трансформациското правило ‘премести го α ’.

4.2.3.6. Контролирачката теорија. Во рамките на поврзувачката теорија го поставивме прашањето дали, аналогно на постоењето на фонетски

²¹⁵ Само да се потсетиме ќе споменеме дека за препреки на преместувањето се земаа S' и NP (S се земаше како препрека само во исклучителни случаи, како на пр. по S' отстранувањето, за ваков пример, в. G. Horrocks, 1987, стр. 129).

²¹⁶ Веќе беше споменато дека и едните и другите траги мора да бидат управувани. Падежот, при тоа, им се назначува само на варијаблите, но не и на анафорите.

празни анафори и Р-изрази, постојат и фонетски празни заменки, и навестивме дека одговорот ќе го побараме во контролирачката теорија. Прашањето за фонетски празните заменки ќе го разгледаме во рамките на еден специфичен тип реченични конструкции (познати и од досегашното излагање за трансформативната граматика: стандардната теорија и проширената стандардна теорија) – конструкциите со инфинитивни реченични компленти на предикати од главната реченица²¹⁷. Овој тип реченици, на С-структурата, во реченицата комплемент не го реализираат субјектот, односно имаат празен субјект (empty subject). Пр. (96) *Ted promised his wife to drop the divorce suit*; (97) *Ted persuaded his wife to drop the divorce suit*. Празниот субјект е контролиран од субјектот (првиот пример) или објектот (вториот пример) во главната реченица.

Ако направиме една анализа, според она што досега го кажавме за управувачко-поврзувачката теорија, би можеле да утврдиме дека: на ниво на логичката форма, комплементите на предикатите *promise* и *persuade* се пропозиционални. Овие пропозиционални компленти во свои рамки, како дел од предикатско-аргументската структура, подразбираат аргументи, со тематски улоги на агенци, кои во овие случаи се празни субјекти (фонетски нереализирани). Во согласност со принципот на проекција, структурата на комплементите треба од едно ниво на репрезентација да се проектира на другите нивоа на репрезентација (значи, *promise* и *persuade* ќе имаат реченични компленти и на ниво на Д-структурата и на ниво на С-структурата). Всушност, двата глагола, како нивна лексичка особеност земаат реченични компленти кои можат, но не мораат да бидат финитни в. (98) *Ted promised his wife that he would drop the divorce suit*; (99) *Ted persuaded his wife that she should drop the divorce suit*. При тоа, во случаите кога реченичниот комплемент е инфинитен, субјектот е празен (не е лексички изразен). Кога зборувавме за трагите (фонетски празните анафори и варијаблите: фонетски празните Р-изрази), рековме дека настануваат како резултат на примена на правилото ‘премести го α ’ и дека 1) нивниот поврзувач не треба да биде во θ -позиција; 2) за односот поврзувач/трага важи принципот на супсоседство; 3) трагата мора да биде управувана (при тоа, Падежно е маркирана само варијаблата, а не и анафората). Ако ги погледнеме примерите за празни субјекти што погоре ги приведовме, ќе утврдиме: 1) тие не се добиени како резултат на примена на правилото ‘премести го α ’ и 2) нивниот антецедент е во θ -позиција (во првиот пример *Ted* има улога на агент, а во вториот *his wife*

²¹⁷ Во стандардната теорија се сметаше дека овие реченици (без субјектна именска фраза на површинската структура) се добиваат со (т.н. equi-)трансформација, а во проширената стандардна теорија трансформациите беа заменети со интерпретативни правила од семантичката компонента, со оглед на тоа што се јави потреба од семантичка информација: кореференцијалност на две(те) именски фрази.

има улога на пациенс/тема). Во однос на преостанатите две карактеристики, специфични за трагите, празните субјекти покажуваат дека нивниот однос со категориите што ги контролираат не подложи на принципот на супсоседство {сп. пр.: (100) *Nurdley thinks [s' that [s_{NP}[s' - to learn Chinese]] will be easy.*] со препреките: S', NP, S'} и тие не се управувани категории²¹⁸. Токму последната карактеристика е причината зошто во овие конструкции се јавува празен субјект. Таму каде што има управувач, може да има лексичка именска фраза, и таа останува на позицијата сè дотогаш додека управувачот може Падежно да ја маркира²¹⁹. Таму каде што нема управувач, се појавува празен субјект, бидејќи Падежниот филтер не дозволува на С-структурата да се појави лексичка именска фраза без назначен Падеж. Дури и трагата добиена по преместувањето на именската фраза што нема назначен Падеж мора да биде управувана, бидејќи во спротивно ќе се нарушат барањата на управувачката теорија, за која ќе стане збор понатаму во текстот. Ако ги разгледаме примерите: (101) *We do not know [s' what [s - to do]]*; (102) *We tried [- to revive some interest in the subject]*; (103) *It is important [s' for [s you to learn your lesson]]*; (104) *It is important [- to leave at once]*, ќе утврдиме дека во првиот пример, позицијата на субјект не е управувана ниту внатрешно (ознаката на INFL е [-tense]), ниту надворешно (поради присуство на препреката S'). Во вториот пример, го среќаваме глаголот *try*, глагол кој не допушта отстаранување на S' препреката (а не го допушта ниту присуството на операторот *for*). Глаголот *important* исто така спаѓа во групата на оние што не допуштаат S' отстаранување, но тој допушта присуство на операторот *for*. Во случаите кога *for* се појавува, тогаш го управува субјектот, и во реченичниот комплемент среќаваме лексички субјект (третиот пример). Во случаите кога *for* не се појавува, субјектот не е управуван и според тоа е празен (четвртиот пример).

За категоријата празен субјект можеме да кажеме дека: од една страна, по тоа што нема независна референција потсетува на анафора, а од друга страна, по тоа што неговиот антецедент никогаш не може да биде во иста реченица, потсетува на замена. Според поврзувачката теорија, анафората треба да биде А-поврзана во нејзината управувачка категорија, а заменката треба да биде А-слободна во нејзината управувачка категорија. Единствениот начин, празната категорија во субјектна позиција на реченицата комплемент да ги избегне овие две противречни барања (да не ги наруши) е да не биде

²¹⁸ Во последниов пример, празниот субјект, според принципите на Падежната теорија, не може да биде управуван (ниту да му биде назначен Падеж) од страна на INFL [-tense]. Не може да биде управуван ниту од некој надворешен конституент, бидејќи се јавуваат споменатите препреки (препреката S' не е отстранета, а за тоа сведочи присуството на операторот *that*).

²¹⁹ Во случаите кога управувачот не може Падежно да ја маркира именската фраза, тогаш таа се преместува и остава трага.

управувана и според тоа, да нема управувачка категорија. Единствена А-позиција што не е управувана на бараниот начин е субјектната позиција на инфинитивот, што е заштитена со S' препрека. Значи, секој глагол/придавка што зема инфинитивен комплемент и не дозволува S' отстранување, во отсуство на *for* како оператор, во инфинитивниот комплемент ќе има празен субјект. Ако истиот тој глагол/придавка, покрај реченичниот (инфинитивен) комплемент зема и NP комплемент, или пак θ го маркира својот субјект, една од двете именски фрази претставува контролор на празниот субјект од реченичниот комплемент.

Изборот на контролорот на празниот субјект е сложено прашање кое заслужува поопширно внимание и поопширна анализа (в. ги примерите 228i–228v, кај G. Horrocks, 1987, стр. 134, како и примерите 229i–229ii, на истото место). Тој треба да биде решен со принципите на теоријата на контрола. Џ. Хорокс нагласува дека која било, задоволувачка теорија на контролата ќе треба да ги спецификува условите под кои интерпретациите на празните субјекти стануваат помалку фиксирани (се замаглуваат), а исто така, ќе треба да одговори и на прашањето какви се можните интерпретации во овие случаи. Одговорот на ваквите сложени прашања, Џ. Хорокс го посочува во рамките на лексичко-функционалната граматика.

Оставајќи ги настрана посложените случаи²²⁰, управувачко-поврзувачката теорија, поточно контролирачката поттеорија во нејзини рамки, одговорот за изборот на контролорот го бара во семантичкиот тип на (контролирачкиот) глагол и предлага семантичкиот тип на глаголот да биде спецификуван во неговиот лексички внесок²²¹, пр.: разликата што ја донесува семантиката на глаголите *promise* и *persuade*, во примерите што погоре ги наведовме.

Следното прашање на кое контролирачката теорија треба да одговори е каков е карактерот на овој елемент – празен субјект. Прво, тој секако не е трага, бидејќи ниту е добиен како последица на правилото 'премести го α ', ниту пак е управуван (што беше задолжителен услов за фонетски празните анафори и референцијални изрази). Со оглед на тоа што празниот субјект нема управувачка категорија (не е управуван), тој не може да се разгледува во рамките на поврзувачката (пот)теорија, туку е предмет на посебна (пот)теорија на универзалната граматика – контролирачката (пот)теорија. За овој елемент може да се каже дека во извесни случаи се однесува како анафора: нема независна референција. Во примерот: (105) *John tried -to teach himself theoretical physics*, празниот субјект мора да го земе референцијалниот индекс

²²⁰ На пр., оние во кои инфинитив или глаголска именка (*gerund*) со празен субјект се јавува во позиција на субјект на реченица вгнездена (*embedded*) во главната реченица.

²²¹ англ. *lexical entry*.

од *John*. Меѓутоа, може да се каже и дека (и тоа во истиот пример) празниот субјект покажува особености што ги имаат заменките: антецедентот *John* е конституент со независна θ улога (а тоа е условот што треба да го исполни антецедентот на коиндексираните заменки²²²). Исто како и заменките, празниот субјект во примерот (106) *It is unclear how best to teach theoretical physics*, има референт што не е идентификуван од ниеден друг конституент во реченицата (како *he* во: (107) *he dreams of wealth and power*). Поради сево ова, се зема дека овој елемент е празна замена, која во определени околности (такви што бараат да биде контролирана од лексичка именска фраза) ја губи карактеристичната особина на заменките за независна референција и зема нешто од карактерот на анафорите. Според Ц. Хорокс, еден од централните проблеми на контролирачката теорија е да даде објаснување зошто овие нула заменки, наместо да имаат независна (арбитрарна) референција, треба да бидат контролирани од други именски фрази. Еден од можните одговори е дека се работи за два различни типа празни категории (едната суштински анафорска, а другата суштински заменска) и Ц. Хорокс за поподробни анализи по ова прашање нè упатува на лексичко-функционалната граматика.

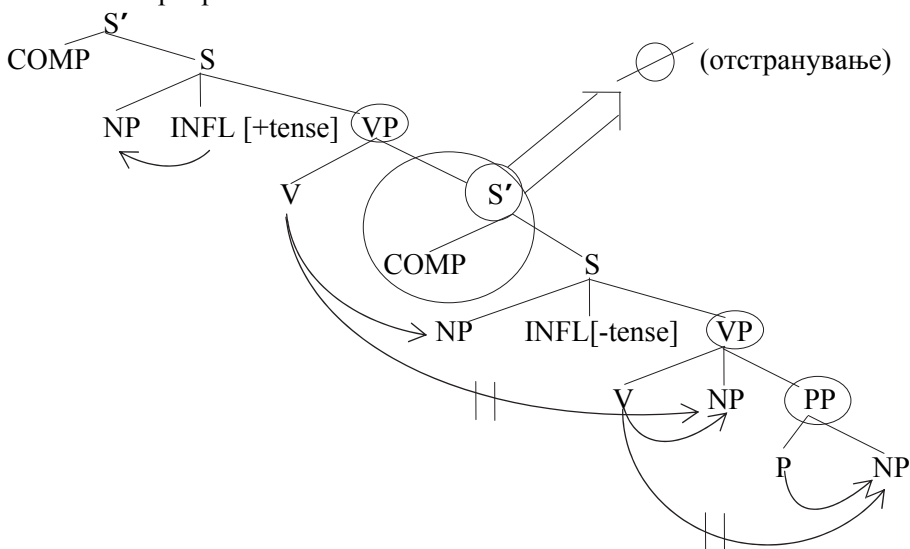
Во рамките на оваа (пот)теорија на управувачко-поврзувачката теорија, празниот субјект се разгледува како PRO: прономинален (заменски) елемент на кој се назначуваат вообичаените карактеристики лице, број и род (но не и Падеж, бидејќи Падежот се назначува само на оние единици што се управувани) и кој нема фонетска спецификација (е фонетски празен). Може да се разгледува како лексичка единица, (на пр. како *he*, *they* и сл.) што слободно се внесува на NP-позициите на Д-структурите, на која ѝ се назначува соодветна θ улога. Нејзината дистрибуција ја определуваат не правилата на граматиката на англискиот јазик, туку општите принципи на универзалната граматика (коишто ги исфрлаат неадекватните примери). Под претпоставка дека секоја лексичка именска фраза (вклучувајќи ја и PRO) на ниво на Д-структурите има назначен референцијален индекс, правилата за контролирање (ако се правилно воспоставени), ќе треба да проверат дали тие именски фрази што треба да функционираат како контролори имаат ист референцијален индекс како PRO што треба да ги контролираат и ќе треба на овие контролирани PRO да им ги назначат лицето, бројот и родот од нивните контролирачки категории.

4.2.3.7. Управувачката теорија. Првата задача на оваа теорија е да ги востанови единиците што може да управуваат, а потоа да ја ограничи сферата на нивното влијание. Во рамките на поттеориите што беа разгледани досега, беа определени некои од категориите што управуваат: лексичките глави на

²²² Антецедентот пак на трагата не смее, поради θ -критериумот, да има независна θ -улога и тоа е уште еден факт што оди во прилог на тврдењето дека празниот субјект не е трага.

фразите, INFL[+tense] и POSS (апстрактниот елемент во именските фрази што управува и назначува генитивен/посесивен Падеж на нивните субјекти). Сферата на влијание на овие управувачи се сите елементи што тие ги команднуваат, а кои не се заштитени од препрека. За релевантни препреки се земаат, како што беше досега, S' и NP, имајќи го предвид принципот за супсоседство.

Меѓутоа, во управувачката теорија, се јавува потреба дефиницијата за препрека да се генерализира и тоа се постигнува на тој начин што за препреки се сметаат сите максимални проекции, сфатени онака како што тоа го предлага X'-теоријата. На пр., ако VP се анализира како V'' (а се зема дека категориите со две цртички се сметаат за максимални проекции), содржината на VP е заштитена од управување (по S' отстранувањето²²³) од страна на надредениот глагол. Шемата што следи е приказ на можностите за управување (по S' отстранувањето), при што максималните проекции (NP, ADJP, VP и PP) се сметаат за препреки:

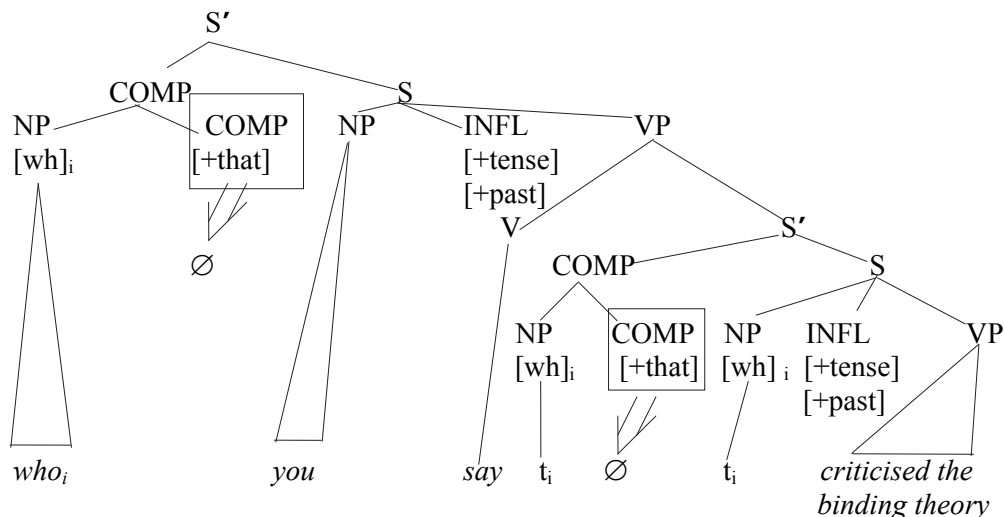


Во управувачката теорија се воведува дистинкцијата помеѓу вистинско управување (proper government) и управување (government), т.е. помеѓу вистински управувач (proper governor) и управувач (governor). Од веќе споменатите категории, што може да управуваат, за вистински управувачи се сметаат само лексичките глави, а INFL и POSS, како апстрактни елементи, се едноставно управувачи. Во оваа теорија, како важечки, се воведува принципот за празни категории (The Empty Category Principle – ECP): трагите мора да

²²³ Станува збор за управување преку една реченична граница, по S' отстранувањето, при што надредениот глагол го управува субјектот на реченицата со подреден глагол (обично-субјектот на реченицата комплемент).

бидат вистински управувани. Вториот принцип во управувачката теорија е дека управува оној управувач што е најблику. Примерот (108) *John_i seems [_i to have got it all wrong again]* го илустрира токму вториот принцип: субјектот во реченичниот комплемент е управуван токму од глаголот *seems*, како најблизок управувач. Меѓутоа, овој глагол (слично како партиципите на пасивните конструкции) може само да управува, но не и Падежно да назначува. Значи, именската фраза-субјект на реченичниот комплемент мора да се премести (заради дејство на Падежниот филтер) во позиција што е Падежно маркирана, а тоа е позицијата на субјект (лексички празен) на глаголот *seems* (по *S'* отстранувањето). Сега, трагата (добиеана по преместувањето на именската фраза *John*) може да биде управувана од два вистински управувачи: нејзиниот антецедент *John* и глаголот *seems*. Значи, вистинското управување може да биде: лексичко управување (управување од страна на лексичка глава) и антецедентско управување. Во двата случаи, како што може да се види и од примеров, управувачот мора да ја к-командува управуваната единица (единици). Управувањето (во случаи кога може да се јават два управувачи) го презема најблискиот управувач, во случајов глаголот *seems*. Наведениов пример е илустрација и за уште еден важен факт од управувачката теорија, имено дека за вистински управувачи се сметаат и коиндексираните антецеденти (коишто ги к-командуваат управуваните единици). Во случајов, именската фраза *John* е коиндексиран, к-командувачки антецедент на трагата добиена по нејзиното преместување.

Преку разликата во граматичноста на речениците (109) **Who did you say that t criticised the binding theory* и (110) *Who did you say t criticised the binding theory* ќе илустрираме уште еден специфичен пример на управување. Како вистински управувач на трагата во позиција на субјект на вгнездената реченица се јавува исто така трага, во рамките на COMP, добиена како резултат на sukcesивно циклично преместување. Значи, оваа трага претставува коиндексиран, к-командувачки антецедент (во COMP) на трагата во позиција на субјект, и како таква претставува нејзин вистински управувач. Потребно е само уште едно појаснување. Од поврзувачката теорија знаеме дека еден конституент X го к-командува конституентот Y, ако ниту еден директно не доминира над другиот и ако првиот конституент што доминира над X во фразниот маркер што ги содржи, исто така доминира (без оглед на тоа дали непосредно) и над Y. За да може трагата во COMP да ја к-командува трагата во позиција на субјект, значи, потребно е отстранување (слично на *S'* отстранувањето) на COMP (како прво надредено јадро над трагата во COMP, што не е надредено и над трагата во позиција на субјект). Така, останува *S'* да доминира над двете траги: непосредно над онаа што е антецедент (што беше во рамките на COMP) и посредно над онаа во позиција на субјект. Потврда за ова COMP отстранување е тоа што во реченицата, операторот *that* не може да се појави. Ако сепак се внесе во реченицата, како што тоа е случај во примерот што погоре го наведовме (109) **Who did you say that t criticised the binding theory*, тогаш таа е неграматична. Фразниот маркер на граматичната реченица би изгледал:



Фразниот маркер на неграматичната реченица би се разликувал по тоа што би имал пополнета COMP позиција со *that* (наместо Ø).

Примерите што ги наведовме се илустрација за уште една важна констатација во управувачко-поврзувачката теорија. Во рамките на проширената стандардна теорија се зборуваше за циклични наспрема постциклични правила. Правилата од третиот тип (правилата на неврзани зависимости), како што беше *wh*-преместувањето, се сметаа за постциклични правила. Во управувачко-поврзувачката теорија, оваа дистинкција станува ирелевантна. Заемното дејство на принципот на супсоседство и на ЕСР (принципот за празни категории) покажува дека нема потреба да се претпоставува сукцесивна цикличност/постцикличност на каква и да е операција на преместување (на пр. на *wh*-преместувањето), бидејќи одговорот на тоа кои преместувања се прифатливи автоматски произлегува од организацијата на принципите на универзалната граматика. Во примерот (110) *Who did you say t_i criticised the binding theory*, *wh*-преместувањето мора да биде сукцесивно циклично, бидејќи трагата во COMP, во отсуство на експлицитен оператор [-that], ја к-командува и управува трагата во позиција на субјект. Во примерите (111) *What did you say that Chomsky criticised t_i* и (112) *What did you say that Chomsky approved of t_i* нема потреба да се претпоставува дека *wh*-преместувањето е сукцесивно циклично, бидејќи, од една страна, преместувањето на *what* (директно) во COMP позицијата на главната реченица не го прекршува принципот на супсоседство (како единствена препрека се јавува S'), и од друга страна, ниту еден друг услов или принцип не се прекршува со едно вакво преместување (*t* од преместувањето останува да биде вистински управувана од лексичката глава во рамките на VP: глаголот *criticise* во првата реченица и предлогот *of* во втората).

Сепак, и во управувачко-поврзувачката теорија остануваат некои нејасни и неразрешени прашања. На пр., во реченицата (110) *Who did you say t*

criticised the binding theory (која всушност е граматична и прифатлива), останува неодговорено прашањето: кој (вистински) ја управува *t* во COMP (веќе беше изложено дека трагата во COMP се јавува како вистински управувач на трагата во субјектна позиција). Прашањето можеби би можело да се постави и на поинаков начин (в. G. Horrocks, 1987, стр. 142): дали и за трагите во COMP важи принципот за празни категории; или пак можеби *S'* се зема како препрека само во дадени случаи?

Што се однесува до нивото на коешто се применува принципот за празни категории (ЕСР), тоа е нивото на логичка форма²²⁴.

Во управувачко-поврзувачката теорија се зборува и за т.н параметар на испуштање на *pro*, т.е. за јазици што го испуштаат *pro*²²⁵. Се работи всушност за јазиците, меѓу кои спаѓа и македонскиот јазик (покрај италијанскиот, шпанскиот, современиот грчки), кај кои позицијата на субјектот во реченицата не мора да биде пополнета, т.е. може да остане празна. Пр.: (макед.) *Чуиџа; Зборување*; (шпан.) *Vimos a Juan* (Ø го гледаме Хуан); *Estamos cansadisimos* (Ø сме многу уморни); (италиј.) *Ho telefonato* (Ø телефонирав)²²⁶.

Во управувачко-поврзувачката теорија, се зборува за експлицитни, наспрема празни именски фрази. Може да се каже дека класификацијата на именските фрази се заснова на две карактеристики: [\pm анафора] и [\pm заменка]. Кај експлицитните именски фрази, остварени се три од четирите можни комбинации: анафори=[+анафора, -заменка]; заменки=[-анафора, +заменка] и референцијални изрази=[-анафора, -заменка]. Кај нултите, фонетски празни (неексплицитни) именски фрази остварени се сите четири комбинации: на анафорите ([+анафора, -заменка]) им одговараат трагите (нула анафори) на именски фрази; на референцијалните изрази ([-анафора, -заменка]) им одговараат фонетски празните траги на *wh*-изразите (варијаблиите); за празниот елемент PRO можеме да кажеме дека ги има карактеристиките ([+анафора, +заменка]) и дека нема соодветен тип експлицитна именска фраза што му одговара, и на крај, на заменките ([-анафора, +заменка]) им одговара празниот

²²⁴ За оправданоста на ова тврдење, в. G. Horrocks, 1987, стр. 142–143 и L. Haegeman, 1991, стр. 451–455. При тоа, сметаме дека е потребно да напоменеме дека нотациите на Џ. Хорокс и Л. Хегеман се разликуваат. Во анализата што ја дава Л. Хегеман, INFL, категорија на нулта ниво, се смета за глава на *S*, бидејќи типот на реченицата (финитна или инфинитна) зависи од карактеристиките на INFL [\pm tense] и [\pm AGR]. Оттука произлегува дека *S*, како и другите фразни категории е ендосентрична: тоа е проекција на *I* (NFL), IP. NP во позиција на субјект се смета за спецификатор. VP се смета за комплемент на *I*, за да ја конституира *I'* (*I* со цртичка) проекцијата. Во овој труд, при репрезентациите на различните нивоа се придружуваме до ознаките што ги употребува Џ. Хорокс (со тоа што, наместо цртичката над симболот, го употребуваме, како кај Л. Хегеман, знакот ').

²²⁵ Англискиот термин е всушност: *pro-drop parameter* и *pro-drop languages*.

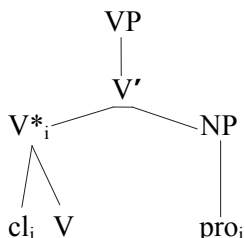
²²⁶ Повеќе за јазиците што испуштаат *pro* и за *pro* параметарот в. G. Horrocks, 1987, стр. 143–147 и L. Haegeman, 1991, стр. 412–420, при тоа, Џ. Хорокс, за поисцрпно објаснување на вклопеноста на овие (нулти) елементи во универзалната граматика, според управувачко-поврзувачката теорија на Н. Чомски; а Л. Хегеман, за поширок преглед на типолошките разлики на јазиците во однос на ова прашање.

елемент рго. Всушност, ова е празниот елемент кај т.н. јазици што изоставаат рго (заменки). Во излагањето што следи, ќе се задржиме на карактеристиките на овој елемент (за карактеристиките на другите три типа празни именски фрази веќе зборувавме во досегашниот текст што ја обработува управувачко-поврзувачката теорија на Н. Чомски). Како што веќе рековме, овој елемент го среќаваме не во англискиот јазик (или францускиот и германскиот), туку во јазици како македонскиот, грчкиот, италијанскиот, шпанскиот). Елементот рго е (фонетски) нулти елемент во позиција на субјект, на која \$ се назначува (надворешна) θ улога од страна на глаголот. Што се однесува до карактеристиките на овој нулти елемент, може да се каже дека: а) не е трага, со оглед на тоа што нема антецедент; б) не е PRO, бидејќи PRO не смее да биде управувано, а INFL [+tense] секако го управува рго; в) има определена референција: неговата интерпретација е како онаа на експлицитните заменки. Дури и кога би имал антецедент (Пр.: *Јован рече дека рго ѝтелефонирал*), и антецедентот и елементот рго би имале сопствена θ улога. Поради тоа што му е назначена θ улога, елементот рго мора да биде проектиран на ниво на Д-структурата (а оттука и на ниво на С-структурата). Веќе рековме дека рго не е карактеристика на универзалната граматика, туку на посебните граматиките на јазиците (спаѓа во параметарските варијации). Кои се јазиците што ќе бидат окарактеризирани со +рго, а кои со -рго? Одговорот е во глаголската флексија: Јазиците што имаат богата (доволно изразна) глаголска флексија можат да го испуштаат субјектот, бидејќи тој се подразбира од глаголската флексија; или во терминологијата на управувачко-поврзувачката теорија – „богата INFL може да ја идентификува празната категорија во позиција на субјект, додека сиромашна не може. Со други зборови, граматичките карактеристики на субјектот може да се откријат од оние на INFL, особено од AGR, во јазиците со богата глаголска флексија“ (в. L. Haegeman, 1991, стр. 416).

Ц. Хорокс (в. G. Horrocks, 1987, стр. 143–147) дава една длабока анализа на рго елементот од аспект на неговата слободна инверзија во потврдните реченици, како и од аспект на принципот за празни категории. За интересни напомени за дистрибуцијата на рго (дали само во позиција субјект или и во други позиции, во јазици во кои V и P изразуваат карактеристики на на согласување со објектот) в. G. Horrocks, 1987, стр. 147 и L. Haegeman, 1991, стр. 555–587.

Кај Л. Хегеман (стр. 573–580) дадена е и една можна анализа, во рамките на управувачко-поврзувачката теорија, на рго елементот во позиција на објект (и тоа слаб објект: објект во вид на клитика, кратка заменска форма, на примери од францускиот јазик) и на удвоениот објект (на примери од шпанскиот јазик). Оваа анализа секако ќе биде интересна и за македонскиот јазик. Што се однесува до рго во позиција на објект, со оглед на инверзијата ‘субјект-глагол’ (Пр. *Тој ѝи ѝоканил*; *Ги ѝоканил ли /ѝој/?*), се претпоставува дека на ниво на Д-структурата објектот-клитика е во неговата θ позиција, а на нивото на С-структурата, клитиката се присоединува на глаголот

(трансформациско преместување) со кој формира комплексен збор, доминиран од страна на главата на $VP \rightarrow V^*$. Пренесената клитика остава празнина – празна објектна позиција (pro), управувана од V^* . Тоа би значело дека V^*_i (главата на VP) допушта pro во објектна позиција, исто како што финитната реченица (INFL/AGR) во јазиците како македонски, италијански и сл. допушта pro во субјектна позиција:



Што се однесува до објаснувањето на удвоениот објект во шпанскиот јазик и некои негови дијалекти (на пр. јужноамериканските), кај Л. Хегеман, посочени се само некои линии на размислување (авторката упатува и на посебна литература за романските јазици). Во шпанскиот јазик, пред долгата заменска форма/именска фраза во позиција на објект (комплемент) се појавува предлог. Се смета дека предлогот се појавува поради теориски Падежни причини: клитиката го апсорбира акузативниот Падеж, назначен од страна на глаголот, а предлогот е тој што Падежно го маркира комплементот (долгата заменска форма или именската фраза). Интерпретацијата на удвоениот објект оди во две насоки: Ако се прифати погоре изложеното толкување за преместувањето на клитичкиот објект (во комплексен збор заедно со глаголот), може да се изведе заклучок: или дека директниот објект (во шпанскиот јазик изразен со предлог) е внесен по преместувањето т.е. на ниво на С-структурата, или дека предлошките фрази (со долга заменска форма или именска фраза) не се во позиција на директен објект (дека се генерирани надвор од V').

Што се однесува до параметарскиот карактер на pro елементот, ќе наведеме дека, според управувачко-поврзувачката теорија, детето што го изучува јазикот, преку своето лингвистичко искуство (изложеноста на случајни примероци на перформансата), ќе треба да открие дали јазикот (што го усвојува, на кој е изложено) е јазик што може да го изостави pro или не.

4.2.3.8. Празни категории/Резиме. Заклучниот преглед на поставките на управувачко-поврзувачката теорија на јазикот ќе го започнеме со прегледот на празните категории. Ќе се потсетиме најпрвин на веќе споменатите карактеристики со кои можеме да ги означиме различните типови именски фрази: $[\pm \text{анафора}]$ и $[\pm \text{заменка}]$. Според овие карактеристики, се разликуваат три типа експлицитни (фонетски изразени) именски фрази и четири типа

(фонетски) празни категории. Нивните карактеристики и нивниот сооднос ги илустрира табелата (што ја преземаме од L. Naegeman, 1991, стр. 415):

Тип	Експлицитна	Не-експлицитна
[+анафора] [-заменка]	анафори	NP-траги
[-анафора] [+заменка]	заменки	pro
[-анафора] [-заменка]	P-изрази	wh-траги
[+анафора] [+заменка]	/	PRO

Лексичка содржина имаат само P-изразите. P-изразите имаат и независна референција. Заменките немаат лексичка содржина (имаат само карактеристики за лице, број, род и Падеж), а во однос на референцијата, може да бидат со или без независна референција. Анафорите, освен тоа што немаат лексичка содржина, немаат ниту независна референција (тие се коререференцијални со други именски фрази во реченицата) (Во англискиот јазик, анафори се рефлексивните и реципрочните заменки.). Трите услови што важат за овие супкатегории, според поврзувачката теорија, се: 1) Анафората мора да биде поврзана во нејзината управувачка категорија; 2) Заменката мора да биде слободна во нејзината управувачка категорија и 3) P-изразот мора да биде слободен каде и да е. Притоа треба да се има на ум секогаш дефиницијата за тоа што е поврзана категорија: коиндексирана со к-командувачки аргумент (еден конституент X го к-командува конституентот Y, ако ниту еден од нив директно не доминира над другиот и ако првиот конституент што е над X, во фразниот маркер што ги содржи X и Y, исто така доминира (иако не мора непосредно) над Y. Што се однесува до празните категории, карактеристично е тоа што трагите се добиени како резултат на примената на правилото ‘премести го α ’. За ова преместување важи принципот на супсоседство; антецедентот на трагата мора да биде во не- θ -позиција; а самата трага мора да биде управувана (вистински управувана – принципот за празни категории). При тоа, анафорите (NP-трагите) се траги на кои не им е назначен Падеж, а варијаблите (wh-трагите) се траги со назначен Падеж. Елементот PRO не е добиен како резултат на примена на правилото ‘премести го α ’. Ги има сите карактеристики што се спротивни на оние на трагите: за него е ирелевантен принципот за супсоседство; неговиот контролор е во θ позиција; а тој не е управуван (значи нема назначен Падеж). Со pro најчесто се означува празниот

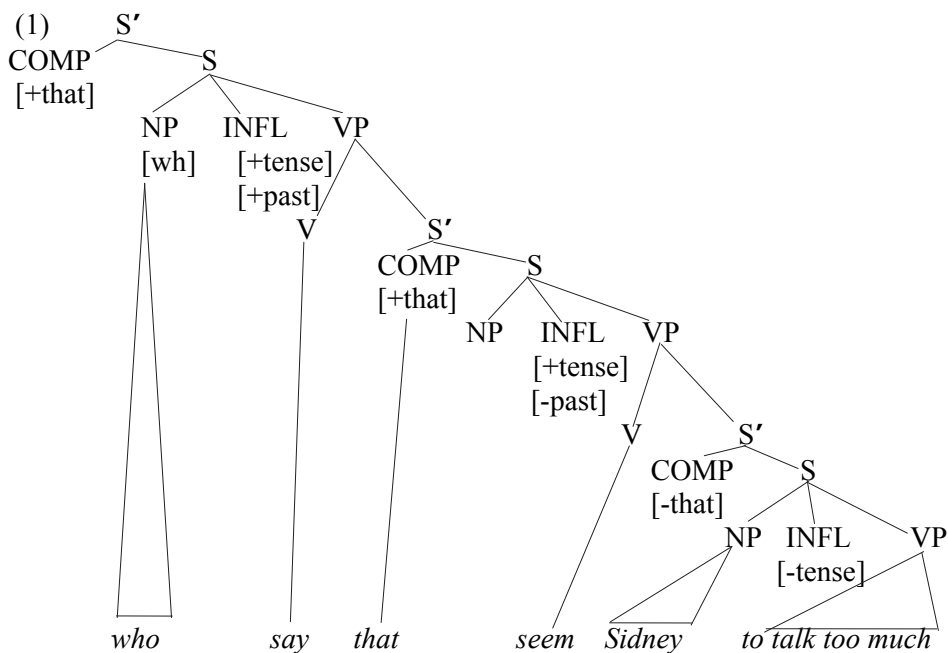
субјект во јазиците што допуштаат испуштање на субјектот (јазици што го изоставаат рго) ²²⁷.

Како што веќе рековме, празните категории со карактеристика [-заменка] се добиени по пат на преместување (се означуваат на С-структурата), додека пак, празните категории со карактеристика [+заменка] се присутни на Д-структурата. За елементот рго би можеле да кажеме дека, за разлика од PRO (што мора да биде неуправуван), се наоѓа во управувани позиции: алтернира со експлицитни заменки (кои всушност се појавуваат во управувани позиции и имаат назначен Падеж).

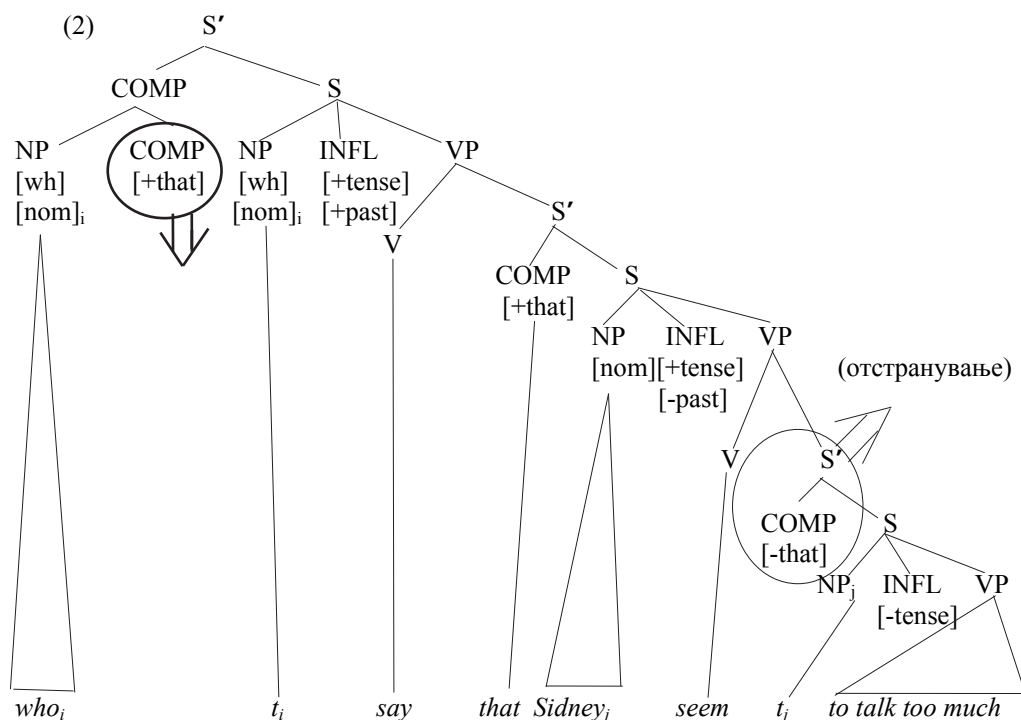
Дистрибуцијата на сите овие празни категории е резултат на интеракцијата на различни принципи од универзалната граматика. Се знае, на секое ниво на репрезентација, која (ако има таква) NP-позиција може да биде празна и од кој тип е празната категорија. Еден од најважните принципи е принципот за проекција, според кој лексичките особености автоматски се проектираат на сите нивоа на синтаксичка репрезентација. Универзалната граматика на Н. Чомски може да се разгледува како систем од интерактивни општи принципи што во голема мера ги определуваат условите за правилно образување на репрезентациите на речениците на сите нивоа. Теоријата на Н. Чомски е замислена да ги определи суштинските односи помеѓу предикатско-аргументските структури и нивните можни површински синтаксички реализации без оглед на посебностите на секој јазичен систем (нив пак, треба да ги определат параметарските варијации: посебните изборни решенија во секоја од поттеориите на универзалната граматика).

Преку примерот (113) *Who said that Sidney seems to talk too much*, ќе се обидеме да го илустрираме ова што го кажавме. Под (1), (2) и (3), ќе ги прикажеме репрезентациите на оваа реченица на ниво на (1) Д-структурата; (2) С-структурата и (3) логичката форма.

²²⁷ Во претходниот текст, споменавме дека, во некои јазици, рго може да го сретнеме и како (фонетски) празен објект.



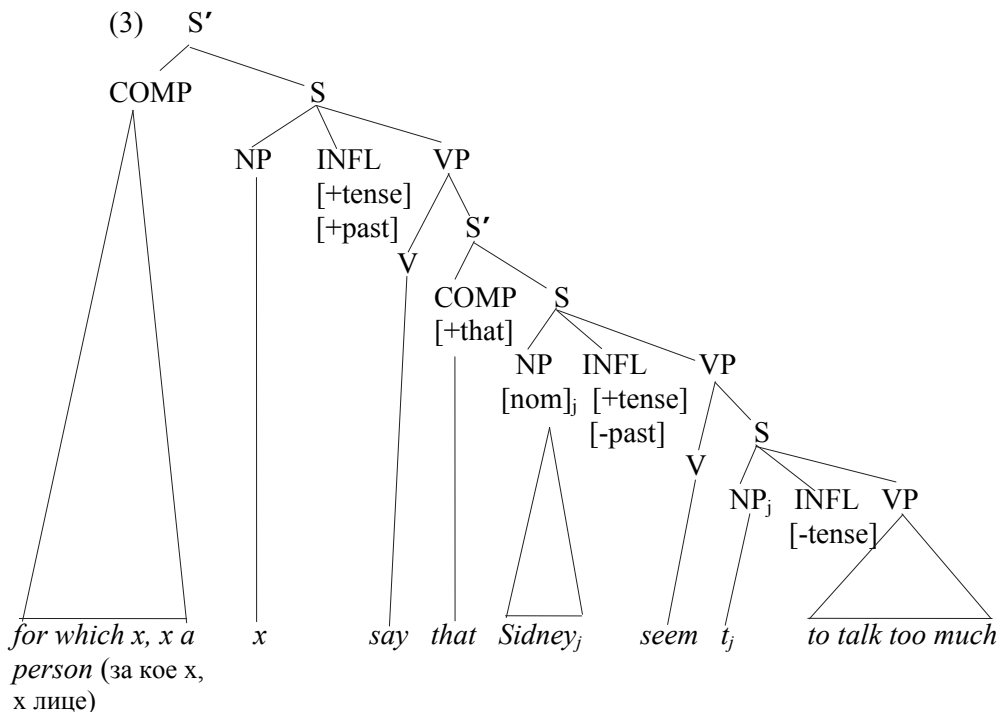
За основни важечки принципи од кои треба да почне анализата се земаат принципот за проекција и проширениот принцип за проекција (Extended Projection Principle). Првиот принцип претпоставува θ маркирачките особини на лексичките единици категоријално да бидат претставени на секое ниво на синтаксичка репрезентација. (Пр.: Таму каде што позицијата на субјектот е θ маркирана, на секое ниво треба да се појави субјектна именска фраза: експлицитна или неексплицитна.) Вториот принцип поставува барање речениците секогаш да имаат позиција на субјект, без оглед на тоа дали таа позиција е или не е θ маркирана. (Глаголот *seem* на пример, како и пасивните глаголски конструкции, не ја маркираат тематски именската фраза во позиција на субјект. Кај нив, во позиција на субјект ги среќаваме лексички празните *it/there*, кои всушност не претставуваат аргументи на овие предикати.)



Анализата на реченицата што ја прииведовме ќе ја започнеме со глаголот *seem*. Лексичкиот внесок за овој глагол подразбира спецификација на неговата предикатско-аргументска структура (во форма на категоријална идентификација на елементите што тој ги маркира тематски, вклучувајќи ја тука и информацијата дали тематски е маркирана позицијата на субјект). Глаголот *seem* бара реченичен комплемент (би можело да се каже со улога на тема) и θ не ја маркира позицијата на субјект.

Нивото на логичка форма е репрезентација на предикатско-аргументската структура. θ критериумот поставува барање, на секој аргумент, на ниво на логичката форма, да му биде назначена само една тематска улога. Принципот за проекција ова барање го проширува од логичката форма на С-структурата и Д-структурата. Сепак на ниво на логичката форма, претставени се и односите оператор²²⁸/варијабила и антецедент/анафора, определени делумно од правилата на (граматичката компонента) логичка форма, делумно од правилото 'премести го α '.

²²⁸ Оператор како логички поим.



Нивото на Д-структурата (во согласност со принципот за проекција) е чиста репрезентација на предикатско-аргументската структура. Во согласност со проширениот принцип за проекција, секоја реченица на Д-структурата ќе има позиција на субјект, но притоа лексички ќе бидат пополнети само оние позиции што се θ маркирани. Во нашиов пример, субјектната позиција на *seem* ќе остане празна (затоа пак глаголот ќе земе цел реченичен комплемент). Според Џ. Хорокс, Д-структурите може да се сметаат за конфигурациски репрезентации на оние граматички функции што се тематски релевантни. На ова ниво (со оглед на тоа што не е применето трансформациското правило 'премести го α ') нема траги.

Последица на примената на принципот за проекција на С-структурата се трагите. Различни принципи бараат преместување на конституентите од нивните позиции на Д-структурата, а принципот за проекција поставува барање во таквите случаи, на местото на преместените единици да останат т.н. празни категории. θ критериумот наложува секое преместување да биде во не- θ -позиција (инаку на еден ист аргумент би му биле назначени повеќе од една θ улоги). На овој начин, на преместените конституенти им се назначуваат повеќе граматички функции, но само функцијата што ја имаат на ниво на Д-структурата е тематски релевантна. Во нашиов пример, субјектот на реченицата комплемент *Sidney* (со оглед на тоа што не е управуван, поради карактеристиката на INFL [-tense] и нема назначен Падеж), заради дејството на

Падежниот филтер (кој како неправилни ги исфрла сите реченици што на ниво на С-структурата немаат назначен Падеж) мора да се премести. Дури и преместувањето на *Sidney* не е едноставен процес. Знаеме дека и трагата, иако празна категорија, мора да биде управувана. Значи, пред преместувањето, потребно е да се ‘обезбеди’ управувач на трагата. Како управувач на трагата (надворешен и во согласност со принципот за празни категории) се јавува глаголот *seem*, но по процесот на *S'* (што претставува препрека) отстранувањето. (Глаголот *seem* спаѓа во онаа група глаголи што управува, но не назначува Падеж. Токму тука лежи и мотивот за преместувањето на именската фраза *Sidney*.) Следното прашање што се поставува е каде ќе се премести *Sidney*: празни се две не- θ -позиции (едната – субјектна на глаголот *seem*, а другата е во рамките на COMP). Ако ја анализираме трагата по преместувањето на *Sidney*, ќе утврдиме дека таа е управувана, но нема назначен Падеж, а тоа е карактеристика на анафорите. Принципот за поврзување на анафорите бара тие да бидат А-поврзани во нивните управувачки категории, значи, антецедентот на трагата (*Sidney*) може да се појави само во празната позиција на субјект на глаголот *seem*.

Преместувањето на *who* остава трага со назначен (номинативен) Падеж, од страна на INFL [+tense] (или поточно елементот AGR во INFL). Трагите со назначен Падеж ги окарактеризиравме како варијабли и за нив поврзувачкиот принцип гласеше дека тие мора да бидат не-А-поврзани. Не-А-позиција е COMP позицијата. Трагата (варијаблата) во субјектната позиција, во согласност со принципот за празни категории, е вистински управувана од *wh*-изразот коиндексиран со неа (нејзиниот антецедент) во COMP позицијата.

Особеностите на логичката форма се изведуваат од С-структурата. Ако на досегашните нивоа на репрезентација беше остварен θ критериумот, тој ќе биде остварен и на нивото на логичката форма. Разликата помеѓу репрезентацијата на С-структурата и онаа на логичката форма се состои во тоа што на ниво на логичката форма е применето правилото за *wh*-интерпретација (кое на местото на трагата *who* ја воведува логичката варијабила *x*)²²⁹. Во спгласност со принципот за празни категории, двете траги (оваа од преместувањето на *who* и онаа од преместувањето на *Sidney*) се вистински управувани.

На крај останува да приведеме библиографски податоци што се однесуваат на последнава (приведена) етапа од развојот на теоријата на генеративна граматика од страна на Н. Чомски. Со оглед на тоа што првенствено, како изворен труд на кој се потпиравме во излагањето за развојот на теоријата на генеративната граматика ни служеше „Генеративната граматика“ на Џ. Хорокс, во најголема мера, од него ќе ги пренесеме и оние библиографски податоци што ги сметаме како основни.

²²⁹ Ако во реченицата се појавеше квантификатор, неговото преместување исто така ќе беше во COMP позицијата.

1) N. Chomsky, 1981a и N. Chomsky, 1982. Првиот труд се смета за основен, а во вториот, прегледот на основните идеи е комбиниран и со дискусија за поновите развојни правци. Во двата, вниманието е пренасочено од системот правила кон системот востановени општи принципи. Првиот дава преглед на теоријата на (централната²³⁰) граматика (вклучувајќи ги различните потсистеми и општи принципи), поимите за управување и поврзување, спецификацијата на празните категории и улогата на правилото ‘премести го α ’. Вториот дава општ вовед во управувачко-поврзувачката теорија и притоа особено ја разработува типологијата на празните категории (ја разгледува и можноста сите празни категории да се инхерентно слични, а различните карактеризации да ги стекнуваат контекстуално: т.н. пристап на функционално определување).

За поимот и особеностите на т.н. централна граматика зборуваат трудовите: N. Chomsky, 1981b и N. Chomsky, 1981c.

Во N. Chomsky, 1986a може да се најдат некои технички иновации во управувачко-поврзувачката теорија.

N. Chomsky, 1986b се занимава со поимот на препрека во поврзувачката и управувачката теорија.

За односите помеѓу ‘апстрактниот’ Падеж и падежот како експлицитно изразена морфолошка категорија, в. Van Riemsdijk, 1983.

За параметарот на про испуштање, в. N. Chomsky 1981a (Ch. 4) и 1982, L. Rizzi 1982 (Ch. 4), O. Jaeggli, 1982, L. Haegeman, 1991 (Ch. 8).

Како вовед во управувачко-поврзувачката теорија може да ни послужат и L. Haegeman, 1991 и D. J. Napoli, 1993. За оние што се заинтересирани за синтаксичка анализа според поставките на управувачко-поврзувачката теорија, особено е од помош „Синтаксата“ на Д. Наполи. Пристапна е и за студенти почетници (за луѓе без лингвистички предзнаења), изработена е со индуктивен пристап, на крајот на секое поглавје се изложува теорискиот заклучок. Анализата е на англискиот јазик, со напомени и за јапонскиот и за романските јазици. Компаративен пристап (англиски со германските и романските јазици) може да се најде и во „Воведот во управувачко-поврзувачката теорија“ на Л. Хегеман. Како основа, Л. Хегеман ги зема идеите претставени во N. Chomsky, 1981a и модифицирани во подоцнежните негови трудови, заклучно со N. Chomsky, 1986b.

²³⁰ англ. core grammar.

- (19a) далеку – од нејзиниите проблеми (P'');
 (20) Чомски е оној кому ние ситие му се восхитуваме.
 (21) Лингвистиката е она во што Чомски ја направи својата репутација.
 (22) *Интересно е што лингвистиката е.
 (23) *Да се побијат аргументите за трансформациите е она што Газдар го сака.
 (24) Дабариите градат брани.
 (25) Браниите се изградени од дабариите.
 (26) Едни ја сака неговата мајка..
 (27) Неговата мајка е сакана од Едни.
 (28) Џамбо се сака себе си.
 (29) *Џамбо вели дека Сју Елен го сака нешто си.
 (30) *Нешто си го сака Џамбо.
 (31) Сакам од Лекс Лујер/шебе/нив/нешто/Феј Уреј да свари јајце.
 (32) *Сакам од мене да сијарам јајце.
 (33) *Од кого веруваш приказната што Меѓи ја украде?
 (34) *Кој е тој што Меѓи го оштетала неверојатно?
 (35) *Што Меѓи цвакала зума и дувала?
 (36) *Што Меѓи се прашувала кој рекол?
 (37) *Газдар е познат е пофрен од Чомски.
 (38) дека Меѓи го оштетала канцеларијата;
 (39) Чомски знае [Газдар френ].
 (40) Чомски го знае Газдар [дека френ].
 (41) За Чомски е познато дека Газдар френ.
 (42) ¹Чомски верува [²Чомски_i има докажува [³Чомски_i сум жени]].
 (43) Чомски верува (за) себе си дека се докажал себе си дека е жени..
 (44) *Кога ти го прифати аргументот дека комисијата треба да уапсува?
 (45) *Кој беше за МИ₅ да проценат како смешен?
 (46) *Што таа праша кој сторил?
 (47) Изгледа дека Рони е робот.
 (48) Рони изгледа дека е робот (букв.: да е робот).
 (49) *Рони изгледа [s' дека е сигурен [s' да зајелече при зборови]].
 (50) *Рони изгледа [s' дека е неверојатно [s' да го припише којшто]].
 (51) Се верува/изгледа дека Рони е сигурен/веројатно дека ...
 (52) За Чомски се верува дека е жени.
 (53) *За Чомски се верува е жени.
 (54) *Меѓи изгледа Рони да ѝ се восхитува.
 (55) * За Меѓи се верува Рони да ѝ се восхитува.
 (56) Кога рече дека го виде?
 (57) Едгар е маж.
 (58) Едгар е човек.

- (59) *Едгар е возрасен.*
 (60) *Едгар е машко.*
 (61) [*s'* [*s* *Сиџе* ја сакааџи неџоваџа мајка]].
 (62) [*s'* *За сиџе* х [*s* х ја сака х'оваџа (својаџа) мајка]].
 (63) [*s'* *За сиџе* х [*s* х ја сака неџоваџа (на џр. на Билбоу Баџинз) мајка]].
 (64) *Џо ја бакнува Бо.*
 (65) *Џо ја бакнува Бо (во моменџов);*
 (66) *Џо ја бакнал Бо.*
 (67) *Џоовоџо бакнување на Бо /џредизвика скандал/.*
 (68) *Тие ја криџикуваа Џооваџа деџифраџија на џлочџе.*
 (69) *Тие верувааџи дека владаџа ќе џадне.*
 (70) *Моџџе колеџи верувааџи дека [сџанала (заминала) џоџџолно луда].*
 (71) *Јас џо мразам [с неџо коџа џо џрави ова].*
 (72) *неа, неџо, (со џовраџно значење; неџџо како: џаа себе си, џој себе си);*
еден со друџ (меџу себе);
 (73) *Изџледа дека ...*
 (74) *Посџои (има) фундаменџален дефекџи во владинаџа економска џолиџика.*
 (75) *Хоџкис вели дека Хоџкинс мора да биде унаџреден.*
 (76) *Дамаџџа се сака себе си.*
 (77) *Тој му се доџаџа на Ноам.*
 (78) *Ноам вели дека џој мора да издава или да заџине.*
 (79) *Ноам верува дека џој е субверзивен.*
 (80) *Таа џо џурна џовредувачкиоџи (навредливиоџи) џредмеџи далеку од неа.*
 (81) *заминувај (џомрдни се);*
 (82) *џрави друџџиво со џебе;*
 (83) *Мо (џој) / му се восхиџува на Ноам.*
 (84) *Мо (џој) / вели дека Ноам мора да си оди.*
 (85) *Мо (џој) / верува дека Ноам е анархисџи.*
 (86) **За мене се верува [t е џениј].*
 (87) **За мене се верува [Меџи ме сака t].*
 (88) *За мене се верува [дека t су џениј].*
 (89) *За мене се верува [дека t ја сакам Меџи].*
 (90) *Вили Вонка се најолни себе си со чоколадо.*
 (91) *Реизорс Мек Гинџи { изџледа/се верува} [дека t е џлаџен убиец].*
 (92) *Џоуен рече дека џаа џи има сиџе одџовори.*
 (93) *Коџо џиџуваџи за џозиџијаџа (службаџа)?*
 (94) *Берџи_i изџледа [s t_i избеџнува конфронџиациџи].*
 (95) *Берџи знае [s' џиџо_i [s на Барџи му џреба t_i]].*
 (96) *Тед џ веџи на жена си дека ќе се оџкаже од (ќе ја џовлече) џужбаџа за развод.*
 (97) *Тед ја убеди жена си да се оџкаже од (ја џовлече) џужбаџа за развод.*

- (98) Тед ѝ веишил на жена си дека иџој ќе се оиџажел од (ќе ја џовлечел) иџужбаиџа за развод.
- (99) Тед ја убедил жена си дека иџаа иџреба да се оиџаже од (ја џовлече) иџужбаиџа за развод.
- (100) Нџурлеи мисли [_S'дека [_S [_{NP}[_S'– да учи кинески]] ќе биде лесно]].
- (101) Ние не знаеме [_S'иџџо [_S– да иџравиме]].
- (102) Ние се обидовме [– да оживееме некаков иниџерес за иџредмеиџоџ].
- (103) Важно е [_S' за [_S вас да џо научиџе ваџиџоџ урок]].
- (104) Важно е [– да заминееџе веднаџ].
- (105) Џон се обиде – да (се) научи самиџоџ иџеорееџска физика.
- (106) Неџасно е како најдобро да се џоучува иџеорееџска физика.
- (107) Тој сонува за блаџососиџоџба (боџаиџсиџво) и моќ.
- (108) Џон_i изџледа [дека иџвиџорно се_{t_i} разбрал иџџреџно].
- (109) *Кој рече дека *t* ја криџиџкувал иџврзувачкаџа иџеориџа?
- (110) Кој рече *t* ја криџиџкувал иџврзувачкаџа иџеориџа?
- (111) Иџџо рече дека Чомски криџиџкувал *t*?
- (112) Иџџо рече дека Чомски одобрувал *t*?
- (113) Кој рече дека Сидни иџремџоџу зборува?

СПИСОК НА УПОТРЕБЕНИ СИМБОЛИ²³²

2. G – граматика (на еден јазик)

$[\Sigma, F]$ – граматика на фразната структура

Σ – го воведува почетниот елемент, на врвот на деривацијата

F – дел од граматиката што ги содржи правилата за препишување (што ја даваат структурата на елементот на врвот на деривацијата)

S – реченица

T – трансформација²³³

X, Y, Z, W, V – променливи величини (елементи)

\rightarrow 'препиши го (X) како (Y)'

+ или - – поврзување на симболите во линеарни низи (некаде: поврзување на комплементите со главата на фразата)

() – елементите во загради може, но не мора да се појават

{ } – од елементите во заградите може да се избира

V – глагол

Prt – партикула

Pron – замена

²³² Во принцип, симболите од списокот се однесуваат на севкупната целина од овој труд што е посветена на развојот на генеративната граматика. Сепак, еден ист симбол може да се сретне во различни контексти со различни значења. Токму поради тоа се решивме да ги означиме и посебните поглавја во кои симболот можеме да го сретнеме во соодветното значење. Доколку нема разлики во значењето на симболот, тој може да биде сместен под ознаката на кое било поглавје.

²³³ Индексот покрај симболот го означува видот на трансформацијата, објаснет во придружниот текст.

Comp – комплемент (додаток)

NP – именска фраза

V_I, V_A – глаголски корени што заедно со соодветните $Prt / Comp$ го даваат симболот V во низата

C – глаголска морфема

en – суфиксна глаголска морфема (во англискиот јазик)

Verb \rightarrow Aux + V

M – модалност (модален глагол)

Aux \rightarrow C (M) (have + en) (be + ing) (be + en) (за англиски јазик: **have** /има/ и **be** /сум/ – **помошни глаголи**; -ing – суфикс за образување на герунд, македонски еквиваленти: глаголска именка, глаголски прилог)

2.1 S – реченица

NP – именска фраза

VP – глаголска фраза

V – глагол

N – именка

DET – детерминатор

ADJ – придавка

PP – предлошка фраза

RC – зависна релативна дел-реченица

P – предлог

PP – предлошка фраза

(X) \rightarrow (Y) 'препиши го' X како Y, т.е. X 'се состои' од Y, во ист редослед

[] – елементите во заградата ја даваат супкатегоријалната карактеристика (синтаксичкиот контекст) на лексичката единица

AUX – помошен глагол

SD – структурна дескрипција (структурен опис) што ја дефинира класата длабински структури на кои може да се примени трансформациското правило

1, 2, 3, 4, ... нумерирање на факторите (конституентите) што се јавуваат во структурниот опис на класите длабински структури на кои делува трансформациското правило

SC – структурна промена што ја предизвикува дадено трансформациско правило и што може да биде окарактеризирана како: (OPT) и (OBLIG)

(OPT) – незадолжително (трансформациско правило)

(OBLIG) – задолжително (трансформациско) правило

COMP – оператор (complementizer) од типот на *дека*, *дали* и сл.; може да добие и карактеристика [+Q] = прашален збор во функција на оператор; може да биде означен со карактеристики [\pm that] , [\pm for] (соодветни оператори за англискиот јазик: *дека*, *за*)

COMP [+Q] – прашален оператор

∅ – празно множество (отсуство на елемент)

wh – прашален израз во англискиот јазик

equi – equivalent noun phrase deletion – (бришење на еквивалентни именски фрази: име на трансформациско правило за изоставување на именска фраза еквивалентна со надворешна именска фраза)

2.2. УАР – услов што го ограничува изделувањето на конституенти од актуелизирани реченици (реченици со лични глаголски форми)

УСС – услов што го ограничува изделувањето на конституенти од реченица, преку спецификуван субјект

suffiks – наставка

[V-stem] – глаголски корен

patient – семантичка улога 'трпител на дејствие'

X – варијабилна што може да стои за која било секвенца елементи, вклучувајќи ја и нулата

X' – фразна категорија, чиј центар (глава) е X ²³⁴

PRO – како карактеристика на NP позиција: + замена

self – како карактеристика на NP позиција: + повратност/рефлексивност

ИСО – трансформациско правило за промовирање (искачување) на субјектот од длабинската структура на вгнездената реченица до позиција на објект на површинската структура на главната реченица

ИСС – трансформациско правило за промовирање (искачување) на субјектот од длабинската структура на вгнездената реченица до позиција на субјект на површинската структура на главната реченица

fin – финитност

n – празна позиција за N

Subj – субјект

Obj – објект

np – празна позиција за именска фраза

Passive – пасив (-ен, -на ...)

ADV – прилог

$NP_i \dots NP_i$ – коиндексирани (корелативни) именски фрази (како индекс може да се појават различни супскрипти)

ADJP – адјективна фраза

ADVP – прилошка фраза

CONJ – сврзник

AUX – помошен глагол (на длабинската структура, финитноста на реченицата се означува со овој симбол, со наставката [+ fin], дури и кога површински не се појавува помошен глагол)

refl(exive) / Reflexive – повратност (рефлексивност)

²³⁴ Симболот ' означува фразна проекција на дадена категорија, чиј центар е категоријата што се појавува пред него. Бројот на цртички (') го означува бројот на фразни проекции за дадената категорија. Со суперскриптот ^{max} се означува максималната проекција на категоријата.

α , β – симболи за препреки при преместувањето на конституентите од една позиција (X) на друга позиција (Y)

[] – маркирани загради (начин на претставување на конституентите на реченицата или фразата)

2.3. ФФ – фонетска форма (компонента на граматиката)

ЛФ – логичка форма (компонента на граматиката)

Д-структура – длабинска структура

С-структура – (структура) продукт на примена на трансформациските правила врз Д-структурата

θ – тематска / семантичка (пр. улога) позиција

θ' – нетематска позиција

INFL(ection) – апстрактен елемент во фразниот маркер на реченицата, кој може да биде [\pm tense]. (Кога е маркиран [+ tense], тогаш е карактеристика на финитни реченици /што содржат лична глаголска форма/ и е управувач на номинативен Падеж на субјектната позиција. INFL [+ tense] може да биде маркирано и со [\pm past]: минато време или не. Кога е маркиран [- tense], тогаш е карактеристика на инфинитни реченици и не може да управува Падеж.)

AGR – Елемент на INFL [+ tense], замислен како апстрактна замена обележана со исти карактеристики како оние на субјектната именска фраза; се врзува или со помошниот глагол или со глаголот во VP во форма на лична наставка

α – во контекст на AGR, карактеристики на лице и број, заеднички за именската фраза и AGR

POSS – апстрактен елемент што факултативно се појавува со герунд и е поврзан не со AGR, туку со суфиксот -ing. На субјектната позиција ѝ назначува генитивен Падеж.

nom, gen, obj – номинатив, генитив, објектив (акузатив)

t – празна категорија, трага (празна анафора или варијабла)

- (еден) начин на претставување на празната категорија во маркираните загради

PRO – празна категорија со карактеристика: +заменка; +анафора

pro – празна категорија со карактеристика: +заменка; -анафора

A (позиција) – аргументска (позиција)

A' (позиција) – неаргументска (позиција)

P-израз – референцијален израз

NP [wh] – прашален израз во позиција на NP

move α – шема за трансформациско правило на преместување на конституент од една на друга позиција

α – во контекст на *move α* – променлива (велична), варијабила

\emptyset – празно множество (и по отстранување на елементи)

ППК – принцип за празни категории

NEG – негација

W* – т.н. „збор со ѕвездичка“ јазици: јазици во кои речениците се состојат од низи зборови без организација на повисоко ниво

x – логичка варијабила

Заклучок, или... и македонската реченица

Заклучокот го поднасловивме со вториот дел од насловот на нашиот труд: „(Современите теории за реченицата) и македонската реченица“. Во него би сакале да кажеме нешто за тоа како синтаксичките теории за кои стануваше збор во овој труд би можеле да се применат на наш јазичен материјал, на нашата реченица. Она што најнепосредно можеме да го согледаме од материјалот што ни го дава овој труд е тоа дека сите теории / методи коишто беа предмет на нашето интересирање можат да се искористат при синтаксичка анализа на нашиот јазик. Секако, постојат разлики во степенот на непосредност во применувањето на различни(те) теории и методи. Најнепосредно се применуваат оние теории (сегменти од теории) што се занимаваат со она што е заедничко (општо) во изучувањето на различните јазици, а тоа е пред сè доменот на семантиката (за одредена група јазици тоа може да биде класификацијата на зборовите во зборовни групи, меѓу другите /формален, функционален/ и според семантички критериум). Понатамошното навлегување во начините на регуларно изразување на значењата и на различните односи меѓу значенските единици значи навлегување во специфичностите на одделните јазични структури. Ова најдобро го илустрира управувачко-поврзувачката теорија на генеративната граматика. Поттеориите што во нејзини рамки се занимаваат со семантика (поаѓаат од семантиката) може лесно да се применат во анализа на наш јазичен материјал. Станува збор за X'-(пот)теоријата и θ -(пот)теоријата. Останатите (пот)теории што навлегуваат во доменот на граматиката отсликуваат состојби што се специфични за англискиот јазик. (Овде секако не ја исклучуваме можноста дека е можно група / групи структурно сродни јазици да делат заеднички граматички особини, а тоа од своја страна да овозможи полесна компатибилност на теориските и методолошките поставки.)

Враќајќи се повторно на прашањето за можностите за примена на синтаксичките теории што беа предмет на разгледување во овој труд, ќе констатираме дека полската теорија на семантички ориентирана синтакса веќе е применета во анализа на наш јазичен материјал и како поткрепа на ова наше тврдење ја приведуваме веќе разгледуваната „Македонските дијалекти во Егејска Македонија – Синтакса“ од З. Тополињска (1995).

Чешката функционална морфологија на Ј. Корженски и М. Комарек (М. Комáрек и др, 1986), со посебните забелешки за разликите меѓу јазиците на план на падежниот систем и на план на развиеноста на глаголските (нелични) форми (инфинитив, партиципи), лесно е прилагодлива и врз нашиот

јазичен материјал. Истото важи и за пристапот што во синтаксата разликува три нивоа (семантичко, граматичко и комуникативно) на Ф. Данеш, и за она што го скициравме како подоцнежен развој на неговата синтаксичка мисла (преку Ф. Данеш, 1985, и делумно преку Ф. Данеш и др, 1987), кој се надградува на претходно споменатиот, со тоа што му дава централна улога на глаголот во семантичката структура на реченицата (со неговото „поле на интенција“) и во граматичката структура на реченицата (со неговото „поле на валенција“).

Директно врз македонски јазичен материјал не можевме да ја примениме синтаксичката теорија на Г. А. Золотова и тоа е разбирливо, бидејќи во центарот на вниманието на Г. А. Золотова се пред сè именските синтаксеми (синтаксемите се разбираат како најмали семантичко-синтаксички единици на јазикот, окарактеризирани со значење, форма и функција) во соодветна падежна форма. Можеби би можеле да кажеме дека Г. А. Золотова нашла еден поинаков начин (поаѓајќи од падежните именски форми, во речнички тип на излагање) да го прикаже она што другите теории го дефинираат преку разлики во нивоата на анализа на реченицата, интенција/валенција на глаголот и сл. Така на пр., во согласност со оваа теорија, општозависните именски групи *од Велес*, *од конџролор* во речениците *Дојде од Велес* и *Смејкаџи се џоџиџува од (сџрана на) конџролор* претставуваат различни синтаксеми со оглед на тоа што се во различни односи со глаголот. Во првиот пример, синтаксемата *од Велес* има значење **директив 1** – излезна точка на движење или преместување на предметот (се образува првенствено од именски групи со предметно-просторна семантика). Ова е слободна синтаксема со функција III.1.: компонента на глаголска синтагма со глагол на движење (в. Г. А. Золотова, 1988: 51–52). Во вториот пример, именската група *од (сџрана на) конџролор* е обусловена синтаксема, во пасивна модификација на глаголскиот модел, компонента со значење **аГЕНС** на дејството изразен со именка што означува лице, корелативна со номинативен аГЕНС во соодветната активна конструкција. Се јавува во функцијата II (компонента на реченицата), позиција 4 (полупредикативен осложнител на реченицата) (в. Г. А. Золотова, 1988: 235). Како што гледаме, поаѓајќи од формата на именските синтаксеми, Г. А. Золотова ги дава сите потребни (семантички и граматички) информации, до кои во другите теории се доаѓа по друг пат. Интересно е и тоа што, во нејзиниот синтаксички речник (за рускиот јазик), до истите информации може да се дојде и на друг начин (в. дополненија, прилози кон речникот): поаѓајќи од глаголите (како лексеми); од значењето (списокот на т.н. „едноименски синтаксеми“) и повторно од падежните форми, но овој пат во врска со семантичките карактеристики на глаголите со кои се појавуваат соодветните падежни форми.

форма на личната замена (*Рибата ја исџекоа*) може да биде сигнал дека именката / именската група е во позиција на предидиран субјект – носител на предикативен признак (*Ученикот џишува*), но не секогаш, пр.: *Чашиа е скриена* – објект на дејствието и носител на предикативен признак во пасивни реченици (во двата случаи: функција II, позиција 1); *Кукаша ни се допадна* – со значење објект – каузатор на емоционален (или интелектуално-оценочен) однос на личен субјект (функција II, позиција 3). Значи, во примериве станува збор за обусловени синтаксеми, чие значење го откриваме во контекстот (со исклучок на примерот *Рибата ја исџекоа*, што всушност е пример за врзана синтаксема).

Разликувањето на три основни функции на синтаксемите и дефинирањето на соодветните позиции во кои тие функции се остваруваат, секако може да се примени и во анализите врз македонскиот јазик. Ќе повториме: првата функција беше самостојна, изолирана употреба на единицата (синтаксемата); втората – употреба на единицата како компонента на реченицата и третата – употреба на единицата како компонента на синтагмата. Првата функција се реализира пред сè во наслови, драматуршки забелешки и сл. Втората и третата функција се остваруваат во дадени позиции. Кога единицата е во функција на компонента на реченицата, таа може да се појави во следниве позиции: 1. предидирана компонента на реченицата; 2. компонента што предидира; 3. распространител на реченицата и 4. полупредикативен осложнител на реченицата. Во третата функција се разликуваат следниве позиции на единицата: 1. приглаголска; 2. приименска и 3. приадјективна и приадвербативна. Овде малку повеќе ќе се задржиме на втората функција на синтаксемите, на разграничувањето на четирите позиции во кои се остварува оваа нивна функција. Разграничувањето на првите две позиции (предидирана компонента и компонента што предидира), како што веќе рековме, е чисто структурно, но токму поради тоа сметаме дека е од голема корист. Ако најпрвин чисто структурно (функционално) ги дефинираме позициите, а потоа го определиме нивното значење (т.е. нивната семантичка улога), сметаме дека имаме повеќе шанси да ги избегнеме нејаснотиите и двосмисленостите во синтаксичкиот опис. Така, во реченицата *Мене ми се сџие*, изделуваме две компоненти: предидирана *мене ми* и што предидира (предидирачка) *се сџие*. Значењето на предидираната компонента е: субјект на произволно дејствие или состојба. Во реченицата *Сега е џолнок*, предидираната компонента *сега* има темпорално значење (станува збор за реченици што предикативно карактеризираат неличен субјект, во случајов именувана временска секвенца). Во реченицата *Во очите немаше солзи*, предидираната компонента *во очите* е со значење: субјект (лице) носител на признак. Преостанатите две реченични компоненти, според Г. А. Золотова може да бидат или распространители на реченицата (ситуанти) или

полупредикативни осложнители на реченицата (компоненти што ја усложнуваат нејзината содржина со уште една, нереченична предикација). Со оглед на тоа што може да се случи, овие две позиции функционално да се преклопуваат (и според тоа, во извесни случаи, да се појави двојно толкување на позицијата во која се реализира функцијата на синтаксемата), како отворена насока за синтаксички истражувања можеме (како што посочува и Г. А. Золотова) да го поставиме определувањето на суштинските услови што треба да ги исполни една единица за да можеме да ја оквалификуваме како распространител на реченицата или нејзин полупредикативен осложнител. Како пример за распространител на реченицата на ова место би го привеле: *Бродој ѝрисиџна уџројџо*, а како примери за полупредикативен осложнител: *Доаѓањето на џосиџиџе џи разбуди домаќиниџе* и *За својиџе родиџели џој уиџе е деџе* (последниов пример е пример за т.н. модел усложнет по начин на авторизација: 'неговите родители мислат дека...').

На крајот останува нешто повеќе да кажеме и за генеративната граматика и македонската реченица. Што се однесува до развојот на генеративната граматика, него би можеле да го окарактеризираме (многу кратко) како тенденција за постигнување на универзалност во јазичниот опис, односно стремеж за достигнување на нивото на објаснувачка адекватност на јазичната теорија. Па така, би можеле да кажеме дека во јазичниот опис на Н. Чомски, трансформациите (како специфични за секој јазик посебно) постепено се ограничуваа и се намалуваа нивната улога во граматиката: преку нивно поедноставување (NP-преместување; *wh*-преместување), ограничување со општи принципи (принцип за супсоседство) и општи услови (УАР: условот на актуелизирани реченици и УСС: условот на спецификувани субјекти) во проширената стандардна теорија, до нивно сведување на едно универзално правило „премести го α “ што би важело за сите јазици; вредностите за α , кои, според Н. Чомски, се различни за различни јазици, детето би требало да ги усвои од своето јазично искуство (во процесот на усвојување на мајчиниот јазик). Карактеристично за управувачко-поврзувачката теорија (последна етапа од развојот на теоријата на Н. Чомски што во овој труд се обидовме да ја прикажеме) е тоа што во основа го има т.н. „модуларен принцип“: се состои од повеќе поттеории што дејствуваат меѓусебно, содржат еден или повеќе општи принципи и можат да бидат подложни на параметарски варијации²³⁶. Детето што усвојува еден конкретен (мајчин) јазик, врз основа на искуството од перформансата на која е изложено ќе треба да ги востанови параметрите на

²³⁶ И во управувачко-поврзувачката теорија се среќаваат: синтаксичка компонента (составена од база што ја сочинуваат лексиконот и категоријалната компонента и од трансформацијска компонента), компонента на фонетска форма и компонента на логичка форма, но во оваа верзија од теоријата, нивната содржина се сведува на минимум. Особеностите на системот, во најголем степен, произлегуваат од општите принципи.

секоја поттеорија. „Суштинската граматика (англ. the core grammar) на даден јазик потоа се изведува автоматски, од интеракцијата на поттеориите на универзалната граматика со множеството на нивни параметри. Различни видови граматика ќе произлегуваат од различни видови интеракција, што е резултат на различните параметарски востановувања, а воопшто типологијата на граматиките се смета за прилично редуцирана. Посебно е важно што теоријата треба да има една суштински дедуктивна структура, така што изборите, направени во еден домен ќе имаат последици во другите. На овој начин се предвидува дека цели групи²³⁷ граматички особини вообичаено ќе се појавуваат заедно во граматиките на јазици од еден определен 'тип', и ако е така, шансите дека теоријата на универзална граматика само случајно се состои од системите чии особини се труди да ги ограничи, се значително редуцирани“ (в. G. Nogués, 1987: 100–101). Поттеориите на вака разбраната универзална граматика на Н. Чомски се: X'-теоријата, θ-теоријата, Падежната²³⁸ теорија, поврзувачката теорија, ограничувачката теорија, контролирачката теорија и управувачката теорија. X'-теоријата ги содржи принципите за проекција на фразните категории од лексичките категории (во нивната хиерархиска организација) во вид на шеми. Поинаку кажано, оваа поттеорија ја дава содржината на главата на фразата. Пр.: N': оваа (спецификатор) – забелешка (глава на фразата) – на теоријата (комплемент). θ-теоријата е теорија на семантичките (тематски) улоги на комплементите на лексичките единици. Нејзините главни карактеристики се: принципот на проекција и θ-критериумот. Со принципот на проекција од лексиконот, на ниво на Д-структурите, С-структурите и логичката форма се проицираат категориите на кои им се назначени θ-улогите. θ-критериумот налага на секој аргумент да му се назначи само една θ-улога (со принципот на проекција овој критериум се пренесува на сите нивоа, иако најсоодветно ниво за него е нивото на логичката форма). Тематски (θ) улоги на комплементите би биле: агенс, пациенс (тема), адресат/корисник²³⁹, локација итн. Исто како во англискиот и во македонскиот јазик, најголемиот број глаголи тематски ја маркираат позицијата на субјект. Пр.: *чиџа, сџие, зборува* и др. Сепак, има извесен број глаголи кои тематски не ја маркираат позицијата на субјектот, пр.: *џрми, сека, се сџемнува, се разденува*. Дотука само можеме да зборуваме за управувачко-поврзувачката теорија на Н. Чомски без да се обидуваме да ги откриваме параметарските варијации што важат за македонскиот јазик. Ќе потсетиме само дека македонскиот јазик важи за јазик што го одликува параметарот на про [-анафора, + заменка] испуштање (како и шпанскиот, италијанскиот, современиот грчки). Тоа значи дека за македонскиот јазик,

²³⁷ Во смисла „снопови“, англ. clusters;

²³⁸ За мотивацијата за различното означување: падеж vs Падеж, в. стр. 229–230 во овој труд.

²³⁹ англ. beneficiary;

субјектот е незадолжителен (за разлика од англискиот, германскиот и францускиот, на пример); во изјавните реченици допуштена е слободна инверзија на субјектот и не важи принципот за празни категории (ППК: трагите мора да бидат вистински управувани, т.е. управувани од вистински управувач – лексички глави, а не од апстрактни елементи како INFL и POSS). За македонскиот јазик, како што веќе споменавме, можеби ќе може да се зборува и за про во позиција на објект (како во некои романски јазици), па дури и процесот на удвојувањето на објектот би можел да се разгледува во рамките на управувачко-поврзувачката теорија (в. стр. 259–260 во рамките на овој труд, на истото место и библиографските посочувања во врска со ова прашање). Ова, со оглед на модуларниот карактер на теоријата, има сериозни реперкусии на поттеориите и општите принципи што важат во нив. Наше мислење е дека за да се примени управувачко-поврзувачката теорија на Н. Чомски на македонскиот јазик, потребно е да се изврши анализа на посебни синтаксички конструкции кои би ги откриле принципите што важат за управувањето (кои единици можат да бидат управувачи и од каков тип) и назначувањето на Падежот; принципите за поврзување (коиндексирање со к-командувачки аргумент); вредностите на α и (ако ги има) ограничувачките фактори за правилото „премести го α “; празните категории и нивните карактеристики²⁴⁰. Едно такво истражување секако ги надминува рамките на нашиов труд и може да биде тема не на еден, туку на повеќе трудови што би обработувале различни сегменти од граматиката на нашиот јазик.

²⁴⁰ „Може секако да излезе дека се потребни други поттеории или дека некои од членовите на [163]“ (во [163] е даден преглед на поттеориите) „може да се покажат непотребни. [163] е едноставно работна хипотеза што може да биде модификувана во светлината на понатамошните истражувања“ в. G. Norgocks, 1987: 101. На ова место уште еднаш ќе споменеме дека пред сè, во анализата на развојот на јазичната теорија на Н. Чомски (а во таа смисла и во анализата на управувачко-поврзувачката теорија) се потпиравме токму на овој (компаративен) труд на Џ. Хорокс.

ЛИТЕРАТУРА

А. Единици на кирилица:

С. Бојковска, Л. Минова-Ѓуркова, Д. Пандев, Ж. Цветковски (1997) Македонски јазик за средното образование. *Просветно дело*, Скопје.

О. Дикро, Цв. Тодоров (1994) Енциклопедиски речник на науките за јазикот 1 и 2. *Детска радост*, Скопје.

Г. А. Золотова (1988) Синтаксический словарь: репертуар Элементарных единиц русского синтаксиса. *Наука*, Москва.

К. Кепески (1946) Македонска граматика. *Државно книгоиздаштво на Македонија*, Скопје.

К. Кепески (1975) Граматика на македонскиот литературен јазик за училиштата за средно образование. *Просветно дело*, Скопје.

Бл. Конески (1982) Граматика на македонскиот литературен јазик. *Култура*, Скопје.

Бл. Корубин (ред.) (1992) Интенцијално-синтаксички речник на македонските глаголи, том 1. А–Ж. *Институт за македонски јазик*, Скопје.

Л. Минова-Ѓуркова (1994) Синтакса на македонскиот стандарден јазик. *Радинг*, Скопје.

Р. Паноска (1980) Методика на наставата по македонски јазик. *Просветно дело*, Скопје.

З. Тополинска (1995) Македонските дијалекти во Егејска Македонија – книга 1, Синтакса, дел I. *МАНУ*, Скопје.

И. Чашуле (1995) Функционална носивост на кратките заменски форми и удвојувањето на објектот. *Прилози на МАНУ* XX 1–2, 215–229.

Б. Единици на латиница:

G. Berent (1980) On the Realization of Trace: Macedonian Clitic Pronouns. Во: Chvany & Brecht (eds), 150–187.

R. Bugarski (1969) Pojmovno-terminološki osvrt na generativnu gramatiku. *Delo*, god. XV, br. 7, jul, 869–876.

W. Croft (1991) Syntactic Categories and Grammatical Relations (The Cognitive Organizatin of Information). *The University of Chicago Press*, Chicago and London.

N. Chomsky (1961) Some methodological Remarks on Generative Grammar. *Word*, 17.

N. Chomsky (1962) The Logical Basis of Linguistic Theory. *Preprints of Papers for the Ninth Internacional Congress of Linguistics*, Cambridge, Mass.

- N. Chomsky (1964) *Current Issues in Linguistic Theory*. The Hague.
- N. Chomsky (1965) *Aspects of the Theory of Syntax*, MIT Press, Cambridge Mass.
- N. Chomsky (1970) Remarks on nominalization. Bo: *Readings in English Transformational Grammar*, R. Jacobs and P. S. Rosenbaum (eds), Waltham, Mass. Ginn and Co. (препечатено во N. Chomsky, 1972)
- N. Chomsky (1972) *Studies on Semantics in Generative Grammar*, Mouton, The Hague.
- N. Chomsky (1973) Conditions on transformations. Bo: S. R. Anderson and P. Kiparsky (eds), *A Festschrift for Morris Halle*, Holt Rinehart Winston, New York. (Препечатено во N. Chomsky, 1972)
- N. Chomsky (1976) Conditions on rules of grammar. *Linguistic Analysis* 2, 303–351. (препечатено во N. Chomsky, 1977a)
- N. Chomsky (1977a) *Essays on Form and Interpretation*. Elsevier North Holland, New York and Amsterdam.
- N. Chomsky (1977b) On wh-movement. Bo: P. Culicover, T. Wasow and A. Akmajian (eds), *Formal Syntax*, Academic Press, New York, 71–132.
- N. Chomsky (1980) On binding. *Linguistic Inquiry* II, 1–46.
- N. Chomsky (1981a) Lectures on Government and Binding. *Foris*, Dordrecht.
- N. Chomsky (1981b) Markedness and core grammar. Bo: Belletti, Brandi and Rizzi (eds), (1981).
- N. Chomsky (1981c) Principles and parameters in syntactic theory. Bo: N. Hornstein and D. Lightfoot (eds), *Explanation in Linguistics: the logical problem of language acquisition*, Longman, London, 32–75.
- N. Chomsky (1982) *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding*, MIT Press, Cambridge, Mass and London.
- N. Chomsky (1986a) *Knowledge of Language: its nature, origin and use*. Praeger, New York.
- N. Chomsky (1986b) *Barriers*. MIT Press, Cambridge, Mass and London.
- D. Crystal (1971) *Linguistics*. Penguin Books.
- N. Čomski (1972) *Gramatika i um*. Nolit, Beograd.
- N. Čomski (1984) *Sintaksičke strukture*. Dnevnik, Novi Sad.
- F. Daneš (1964) A three level approach to syntax. *TLP* 1, 225–240.
- F. Daneš (1971) On linguistic strata (levels). *TLP* 4, 127–143.
- F. Daneš (ed.) (1974) *Papers on Functional Sentence Perspective*. Academia (Publishing House of The Czechoslovak Academy of Sciences), Prague, Mouton, The Hague, Paris.
- F. Daneš (1985) *Věta a text: Studie ze syntaxe spisovné češtiny*. Academia (Nakladatelství československé akademie věd), Praha.
- F. Daneš i dr. (1987) *Mluvnice češtiny 3 – Skladba*. Academia, Praha.
- F. Daneš (1991a) On linguistic strata (levels). *Theoretical linguistics*, Vol. 17, No 1/2/3, 23–41.

- F. Daneš (1991b) Some thoughts on concepts, propositions and sentences from a text-linguistics view-point. Bo: M. Grochowski and D. Weiss (eds) *Words are physicians for an ailing mind*, band 17, 129–134.
- M. Dokulil, F. Daneš (1958) K tzv. významové a mluvnické stavbě věty. *O vědeckém poznání soudobých jazyků*, Praha, 231–246.
- J. Elliot with A. Knight and C. Cowley (ed.) (1997) The Oxford Paperback Dictionary & Thesaurus. *Oxford University Press*.
- J. Emonds (1976) A Transformational Approach to English Syntax: root structure – preserving and local transformations, *Academic Press*, New York.
- W. A. Foley, R. D. Van Valin Jr. (1984) Functional Syntax and Universal Grammar. *Cambridge University Press*, Cambridge et al.
- J. A. Fodor (1983) Modularity of Mind. Cambridge, Mass.
- V. Fried (ed.) (1972) The Prague School of Linguistics and Language Teaching. *Oxford*, London.
- J. L. Garfield (ed) (1987) Modularity in knowledge representation and natural-language understanding. Cambridge Mass and London.
- R. Godel (1966) F. de Saussure's theory of language. *Current Trends in Linguistics*, Vol III.
- M. Grepl, P. Karlík (1986) Skladba spisovné češtiny. *Státní pedagogické nakladatelství*, Praha.
- M. Grochowski, St. Karolak, Z. Topolińska (1984) Gramatyka współczesnego języka polskiego – Składnia. *Państwowe wydawnictwo naukowe*, Warszawa.
- L. Haegeman (1991) Introduction to Government & Binding Theory. Blackwell, Oxford UK & Cambridge USA.
- G. Harman (ed) (1974) On Noam Chomsky: critical essays. *Anchor Books*, New York.
- G. Horrocks (1987) Generative grammar. *Longman*. London and New York.
- M. Ivić (1983) (1990) Pravci u lingvistici. *Državna založba Slovenije*, Ljubljana.
- R. S. Jackendoff (1972) Semantic Interpretation in Generative Grammar. *MIT Press*, Cambridge, Mass and London.
- R. S. Jackendoff (1977) X-Syntax: a study of phrase structure. *MIT Press*, Cambridge, Mass and London.
- O. Jaeggli (1982) Topics in Romance Syntax. *Foris*, Dordrecht.
- Ph. N. Johnson-Laird (1988) The computer and the mind: An introduction to cognitive science. Cambridge Mass.
- Dž. Kaler (1980) Sosir osnivač moderne lingvistike. *BIGZ*, Beograd.
- M. Komárek, J. Kořenský (1975) Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny. *SaS*, 36.
- M. Komárek i dr. (1986) Mluvnice češtiny 2 – Tvarosloví. *Academia*, Praha.
- D. Krystal (1988) Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike. *Nolit*, Beograd.
- J. Kuriłowicz (1939-46) Les structures fondamentales de la langue: groupe et proposition. *Studia philosophica* 3.

- J. Lyons (1968) Introduction to Theoretical Linguistics. *Cambridge University Press*, Cambridge.
- A. Matinet (1982) Osnove opće lingvistike. *GZH*, Zagreb.
- O. Mišeska-Tomić (1995) Jezik i jezici: Uvod u studije jezika. *Futura publikacije*, Novi Sad.
- P. C. Muysken, H. C. Van Riemsdijk (eds) (1985) Features and Projections. *Foris*, Dordrecht.
- D. Jo Napoli (1993) Syntax: Theory and Problems. *Oxford University Press*, New York, Oxford.
- K. R. Popper (1972) Conjectures and Refutations. *Routledge and Kegan Paul*, London.
- K. R. Popper (1973) Objective Knowledge. *OUP*, Oxford.
- P. M. Postal (1974) On Raising. *MIT Press*, Cambridge.
- G. K. Pullum (1976/79) Rule Cyclicity and the Organization of a grammar. *Garland*, New York (публикувана верзија на докторска дисертација од Универзитетот од Лондон /1976/).
- H. C. Van Riemsdijk (1983) The case of German adjectives. Bo: F. Heny and B. Richards (eds) *Linguistic categories: auxiliaries and related puzzles I*, Reidel, Dordrecht.
- L. Rizzi (1982) Issues in Italian Syntax. *Foris*, Dordrecht.
- P. S. Rosenbaum (1967) The Grammar of English Predicate Complement Constructions. *MIT Press*, Cambridge, Mass.
- J. R. Ross (1967) Constraints on Variables in Syntax. Doctoral dissertation, MIT. (дистрибуирана од Лингвистичкиот клуб при Индијана Универзитетот. Екстракти се печатени во G. Harman /1974/, 165–200).
- P. Sgall, E. Hajičová, J. Panevová (1986) The Meaning of the Sentence in Its Semantic and Pragmatic Aspects. *Academia*, Prague.
- R. Simeon (1969) Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva. *Matica Hrvatska*, Zagreb.
- D. Škilljan (1985) Pogled u lingvistiku. *Školska knjiga*, Zagreb.
- J. Vachek (1972) The Linguistic Theory of The Prague School. Bo: The Prague School of Linguistics and Language Teaching (ed. by V. Fried), *Oxford*, London.
- R. D. Van Valin Jr. (1993) A Synopsis of Role and Reference Grammar. Bo: R. D. Van Valin Jr (ed) *Advances in 'Role and Reference Grammar*, State University of New York, Buffalo, New York.

СОДРЖИНА

Вовед.....	5
1. Полска школа на семантичка синтакса.....	29
2. Чешко синтаксичко проникнување на традиционалното и модерното	49
2.1. Пристап кон синтаксата преку разликување на три (синтаксички) нивоа.....	50
2.1.1. Ниво на семантичка структура на реченицата	50
2.1.2. Ниво на граматичка структура на реченицата	51
2.1.3. Ниво на организација на исказот	52
2.1.4. Концептот за реченицата	53
2.1.5. Реченичен модел	54
2.1.6. Правила со кои се изведуваат факултативните варијанти на еден реченичен модел	56
2.1.7. Правила што спаѓаат во доменот на теоријата на исказот.....	58
2.1.8. проблемот на синтаксичка двосмисленост.....	61
2.2. Функционална морфологија	70
3. Руски речник на синтаксеми	85
4. Американска генеративна граматика	117
4.1. Теориски претпоставки	117
4.1.1. Компетенција vs перформанса	118
4.1.2. Интерпретација на граматиката	122
4.1.3. Фактите на лингвистичката теорија	125
4.1.4. Адекватност на граматиките	127

4.1.5. Основни поими	128
4.2. Граматичката теорија на Н. Чомски	129
4.2.1. Стандардната теорија	134
4.2.2. Проширената стандардна теорија	144
4.2.3. Управувачко-поврзувачката теорија	162
4.2.3.1. X'-теоријата	167
4.2.3.2. θ -теоријата	167
4.2.3.3. Падежната теорија	168
4.2.3.4. Поврзувачката теорија	173
4.2.3.5. Ограничувачката теорија	181
4.2.3.6. Контролирачката теорија	181
4.2.3.7. Управувачката теорија	185
4.2.3.8. Празни категории / Резиме	191
Заклучок, или ... и македонската реченица	209
Литература	217